

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Н.С. Іванова

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Навчальний посібник

Кривий Ріг
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Н.С. Іванова

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Навчальний посібник

**Кривий Ріг
2020**

УДК 330
I 21

Рекомендовано до видання Вченою радою Донецького університету економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (протокол № 4 від 17. 12. 2020 р.).

Рецензенти:

В.Я. Омельченко, доктор економічних наук, професор
В.В. Македон, доктор економічних наук, доцент
Н.С. Приймак, доктор економічних наук, доцент

Іванова Н.С.

I21 Економічна безпека : навч. посібник. / укл. Н.С. Іванова / Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. маркетингу, менеджменту та публ. адміністрування. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2020. 139 с.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10022448>

У навчальному посібнику розглянуті теоретичні та методичні засади забезпечення економічної безпеки на різних рівнях, методи та ключові критерії оцінки її рівня, основні джерела та види загроз економічній безпеці, складові механізми забезпечення економічної безпеки. До кожної теми приведені контрольні запитання.

УДК 330

© Іванова Н.С., 2020
© Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	8
1.1 Поняття економічної безпеки	8
1.2 Економічна безпека як багаторівнева система: суть та складові	13
1.3 Категоріальний апарат економічної безпеки та її базові елементи	14
Питання, тести для самоконтролю	15
Терміни і визначення	16
РОЗДІЛ 2 НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ТА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ	17
2.1. Національні інтереси держави	17
2.2. Загрози національній економічній безпеці	18
2.3. Механізм забезпечення національної економічної безпеки	19
Питання, тести для самоконтролю	20
Терміни і визначення	21
РОЗДІЛ 3 СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	22
3.1. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки держави	22
3.2. Продовольча безпека в системі економічної безпеки держави	24
3.3. Енергетична безпека в контексті економічної безпеки держави	26
3.4. Інші складові економічної безпеки держави	28
Питання, тести для самоконтролю	34
Задачі	36
РОЗДІЛ 4 ПРОБЛЕМИ ТА СУЧАСНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	39
4.1. Тіньова економіка як фактор загрози національній безпеці України	39
4.2. Реалізація економічної безпеки України	42
4.3. Забезпечення економічної безпеки України	43
Питання, тести для самоконтролю	45
Терміни і визначення	47
РОЗДІЛ 5 РЕГІОНАЛЬНА КОМПОНЕНТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: СУТНІСТЬ І ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ	48
5.1. Сутнісні характеристики економічної безпеки регіонів	48
5.2. Основні аспекти прояву економічної безпеки регіону	50
5.3. Системний підхід до управління економічною безпекою регіонів	52
5.4. Загрози забезпечення економічної безпеки регіонів	55
Питання, тести для самоконтролю	59
Терміни і визначення	61
РОЗДІЛ 6 ЗАГАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	63
6.1. Поняття економічної безпеки організації	63
6.2. Концептуальні засади економічної безпеки	65
6.3. Організація системи економічної безпеки підприємства	69
Питання, тести для самоконтролю	73

Терміни і визначення	74
РОЗДІЛ 7 ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВ	76
7.1 Поняття загрози економічній безпеці, форми її прояву	76
7.2 Суб'єкти, які є носіями загроз. Види загроз	77
7.3 Класифікація загроз економічній безпеці	78
Питання, тести для самоконтролю	82
Терміни і визначення	83
РОЗДІЛ 8 ФУНКЦІОНАЛЬНІ СКЛАДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	84
8.1. Сутність, ціль та функції служби безпеки підприємства	84
8.2. Зміст орієнтовних функціональних складових економічної безпеки підприємства	86
8.3. Вимоги до формування системи показників для проведення аналізу внутрішніх факторів економічної безпеки підприємства	88
8.4. Формування системи показників за складовими економічної безпеки підприємства	89
Питання, тести для самоконтролю	90
Задачі	92
Терміни і визначення	92
РОЗДІЛ 9 МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТА АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	93
9.1. Основи оцінки рівня економічної безпеки підприємства	93
9.2. Загальні методичні підходи до оцінки та аналізу економічної безпеки підприємства	96
9.3. Алгоритм оцінки рівня економічної безпеки	101
Питання, тести для самоконтролю	107
Задачі	109
Терміни і визначення	110
РОЗДІЛ 10 МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	111
10.1 Забезпечення та принципи механізму суб'єкта безпеки підприємництва	111
10.2 Забезпечення організації безпеки суб'єкта підприємництва	113
10.3 Стратегічні та тактичні заходи захисту підприємницьких структур	116
Питання, тести для самоконтролю	119
Терміни і визначення	120
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	121
ДОДАТКИ	129

ВСТУП

Україна переживає часи драматичних перетворень. Питання національної безпеки та зовнішньополітичної стратегії набувають нечуваного раніше значення та стають ключовими для державного життя. Від успіху в підтримці безпеки на кожному рівні залежить виживання України як суверенної держави.

Серйозність, послідовність та надзвичайність викликів та ризиків у сфері безпеки, що наразі стоять перед Україною, вимагають швидкої та виваженої відповіді, як на концептуальному, так і на оперативному рівнях

Метою дисципліни «Економічна безпека» є формування системи фундаментальних знань з економічної безпеки, засвоєння теоретичних, методологічних засад економічної безпеки, ключових критеріїв, оцінки її рівня та способів забезпечення економічної безпеки держави, регіону, підприємства.

В результаті вивчення дисципліни студенти повинні набути такі **компетенції: знання і розуміння:**

- теоретичних та методологічних засад економічної безпеки на різних рівнях;
- ключових критеріїв оцінки рівня економічної безпеки;
- змісту поняття «безпека» на різних рівнях економіки;
- основних джерел та видів загроз економічній безпеці на рівні держави, регіону, підприємства;
- розуміння механізму забезпечення економічної безпеки держави, регіону, підприємства;

застосування знань і розуміння:

- уміння здійснювати оцінку рівня економічної безпеки держави, регіону, підприємства за різними їх складовими;
- уміння проводити оцінювання характеру та рівня загроз економічним інтересам України, регіону, підприємству;
- уміння розробляти обґрунтовані напрями та заходи із забезпечення належного рівня економічної безпеки держави, регіонів, конкретного українського підприємства;
- уміння готувати рекомендації, пропозиції до проектів зовнішньо- та внутрішньополітичних стратегій України, спрямованих на адекватну відповідь реальним та потенційним загрозам економічній безпеці України.

Завдання: формування розуміння змісту поняття «безпека» на різних рівнях економіки; формування уявлення та розуміння основних джерел та видів загроз економічній безпеці; набуття студентами навичок попередження або мінімізації впливу загроз економічної безпеки; формування уявлення та розуміння основних методологічних засад економічної безпеки, ключових критеріїв, оцінки її рівня та способів забезпечення економічної безпеки держави, регіону, підприємства.

Предметом є діяльність особистості, суспільства і держави по захисту їхніх інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз як в економічній сфері в цілому, так і в окремих галузях господарства, її складових; концептуальні основи; загальні закономірності; принципи і основні напрями забезпечення економічної безпеки.

Зміст дисципліни розкривається в темах:

- Тема 1. Сутність економічної безпеки
- Тема 2. Національні інтереси та загрози національній економічній безпеці
- Тема 3. Складові національної економічної безпеки
- Тема 4. Проблеми та сучасні механізми забезпечення економічної безпеки України
- Тема 5. Регіональна компонента забезпечення національної економічної безпеки: сутність і основні чинники економічної безпеки регіону
- Тема 6. Загальні теоретичні положення економічної безпеки підприємства
- Тема 7. Загрози економічній безпеці підприємств
- Тема 8. Функціональні складові організації економічної безпеки підприємства
- Тема 9. Методичні підходи до оцінки та аналізу економічної безпеки підприємства
- Тема 10. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Основні питання

1.1 Поняття економічної безпеки

1.2 Економічна безпека як багаторівнева система: суть та складові

1.3 Категоріальний апарат економічної безпеки та її базові елементи

1.1. Поняття економічної безпеки

Безпека є невід’ємною характеристикою й умовою життя та діяльності особи, суспільства та держави. Згідно з теорією мотивації (за А. Маслоу), яка обумовлює ієрархію потреб людини, безпека, поряд з фізіологічними потребами (в їжі, одязі тощо), є однією із головних потреб.

Небезпека – об’єктивна можливість негативного впливу на певне явище, систему, механізм, соціальний організм, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо.

Безпека – ступінь (рівень) захищеності від негативного впливу внутрішніх та (або) зовнішніх чинників.

Загроза – конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов.

В Оксфордському тлумачному словнику безпеку інтерпретують як:

«1) свобода чи захист від небезпеки чи тривоги; 2) заходи, вжиті для гарантування безпеки країни, особи, цінності».

За відносно короткий термін науковцями запропоновано специфічну термінологію з використанням нових для класичної економічної науки понять («загроза безпеці», «індикатор безпеки», «порогове значення безпеки», «нейтралізація загроз, небезпеки», «забезпечення національної, економічної безпеки», «фінансова безпека», «регіональна і міжнародна безпека», «макроекономічна безпека» тощо).

Назва науки походить від англійської «economic security of state» – економічна безпека держави, скорочено – *екосестейт*.

Екосестейт як наука повинна мати власну методологію наукових досліджень, що відрізняють її інших наук. Одним із перших дослідників цієї проблематики став Г. Пастернак-Таранушенко, який системно сформулював основи сучасної науки про економічну безпеку – *екосестейт*.

Сформовано відповідний методологічний інструментарій наукового аналізу, що свідчить про створення окремої підгалузі економічних досліджень – науки, яка займається вивченням теоретико-методологічних засад забезпечення економічної безпеки держави і має назву *екосестейт*.

Сучасна наукова література містить різні тлумачення дефініції «економічна безпека». Так, енциклопедія сучасної України трактує економічну безпеку як складну багатофакторну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб населення і держави; протистояння дестабілізаційній дії чинників, які

створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [1].

В. Пономаренко, Т. Клебанова та Н. Чернова [2] виділяють низьку підходів до визначення економічної безпеки систем різного призначення та рівня ієрархії: властивість економічної системи; стан економічної системи; специфічна діяльність; захищеність інтересів від різного роду зовнішніх та внутрішніх загроз; відсутність небезпеки, загроз або підтримка їх на безпечному рівні.

Л. Шевченко, О. Гриценко та С. Макуха розглядають економічну безпеку «як найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає здатність підтримувати послідовну реалізацію національно-державних інтересів, стійку дієздатність господарських суб'єктів, нормальні умови життєдіяльності населення» [3].

А. Кендюхов стверджує, що «...економічна безпека являє собою систему захисту життєвих інтересів держави. Як об'єкти захисту при цьому можуть виступати: економіка країни у цілому, окремі регіони, сфери і галузі господарства, юридична і фізична особи» [4].

За твердженням В. Тамбовцева, економічна безпека системи – це сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, яка забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи.

В. Забродський та М. Капустін [5] трактують економічну безпеку як кількісну та якісну характеристику властивостей системи, що відображає здатність до самовиживання та розвитку в умовах виникнення зовнішньої або внутрішньої економічної загрози. А. Архипов, А. Городецький та Б. Михайлов [6] стверджують, що економічна безпека – це здатність економіки забезпечувати ефективно задоволення суспільних потреб на різних рівнях (національному, міжнародному). Р. Дацків визначає економічну безпеку як такий стан економічного розвитку суб'єкта господарювання (особи, держави, організації і т.д.), який забезпечує йому гармонійний розвиток і ефективно використання шансів і усунення загроз оточуючого середовища [7].

Однією з визначальних складових підсистем національної безпеки країни є її економічна безпека, яка взаємопов'язана із іншими підсистемами національної безпеки. Правомірним є твердження О. Мірошниченко, що економічна безпека є одним із визначальних складових елементів системи національної безпеки [8].

Економічна безпека національної економіки як окремий напрямок виникла дещо недавно. Вважається, що поява терміну «економічна безпека» у контексті національної безпеки належить президенту Сполучених Штатів Америки Ф. Рузвельту. Головними характеристиками визначено рівновагу та стійкість економіки досягнутих із застосуванням адміністративних змін. Найголовнішим інструментом встановлено план соціально-економічного розвитку, а найбільша увага приділялась проблемам укріплення економічної безпеки [9]. В 1934 р. в США затверджено «Стратегію національної безпеки розширення та участі», де вперше введено поняття: «національна безпека – сукупність умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя та здоров'я усіх його громадян» [10] та створено Федеральний

комітет з економічної безпеки для підвищення рівня якості життя населення через забезпечення економічної безпеки держави [11].

Офіційного статусу термін «економічна безпека» набув у 1985 р., коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека» [12], в якій зазначено, що світовій спільноті необхідно сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни. Зародження нового наукового напрямку – економічної безпеки – Г. Пастернак-Таранушенко пов'язує з енергетичними кризами 1973 і 1979 рр. [13].

Окремі науковці стверджують, що «... теоретичне усвідомлення проблеми захисту національної економічної безпеки сталося майже за сторіччя до створення Федерального комітету Рузвельта».

Ю. Латов виділив три основні концепції національної економічної безпеки: 1) камералістська концепція захисту зовнішньоекономічної безпеки (з середини ХІХ ст.); 2) кейнсіанська концепція захисту від внутрішніх макроекономічних загроз (з другої третини ХХ ст.); 3) інституційна концепція захисту від адміністративних бар'єрів (з кінця ХХ ст.).

Концепції національної економічної безпеки та їх характеристики представлено в табл. 1.1

Таблиця 1.1 – Концепції національної економічної безпеки

Період	Ідеолог	Цільові пріоритети	Засоби
Камералізм			
Середина ХІХ ст.	Ф. Ліст	захист національних економічних інтересів держави	формування механізмів протидії зовнішньоекономічним загрозам та посилення конкурентних позицій держави на міжнародній арені
Кейнсіанство			
30-ті роки ХХ ст.	Дж. М. Кейнс	соціально-економічну стабільність і гарантувати високі стандарти якості життя населення	використання механізмів та інструментів державного регулювання економікою
Інституціоналізм			
Друга половина ХХ ст.	Е. де Сото	самодостатність ринкових відносин та недоцільність їх регулювання з боку держави	формування адекватного інституційного середовища забезпечення економічної безпеки, встановлення «єдиних правил гри» для суб'єктів економічних відносин на всіх ієрархічних рівнях

В. Маргасова [18-20] виокремлює десять підходів щодо визначення сутності категорії «економічна безпека»: 1-й – класично-історичний; 2-й – теоретико-філософський; 3-й – теоретико-методологічний / стаціонарний; 4-й – концептуальний; 5-й – ресурсно-функціональний; 6-й – відтворювальний; 7-й – ціннісний; 8-й – системний; 9-й – синергетичний; 10-й – гомеостатичний.

О. Богма розглядає економічну безпеку з позиції напрацювань А. Сміта, М. Вальраса, К. Маркса, Ф. Енгельса, Дж. Кейнса та інших, у працях яких містяться «...

важливі теоретичні розробки в напрямі досягнення економічної рівноваги, узгодження економічних інтересів різних суб'єктів економіки, визначення джерел загроз, небезпек, антагонізмів, що створюють загрози економічній системі, виявлення інструментів підтримання стійкості економічної системи» [21-24]. Можна погодитися, що зазначені науковці в своїх роботах заклали основи розуміння економічної безпеки, але економічна безпека не є предметом їх дослідження, скоріше розглядається в контексті.

В. Рожковим [25] узагальнено існуючі підходи до визначення сутності економічної безпеки з урахуванням наявних ключових положень, а саме виокремлено: ресурсно-функціональний, гармонізаційний, захисний, стійкісний, інформаційний, конкурентний, фінансовий, інвестиційний, економіко-правовий та інноваційний.

Аналіз запропонованих підходів до розуміння сутності дефініції «економічна безпека» доводить, що ранні теорії, не розглядають економічну безпеку у загальному розумінні цього терміну: як властивість, сукупність властивостей тощо. Ідеологи, так званих, ранніх концепцій економічної безпеки розглядають поняття з точки зору задоволення потреб, що свідчить про опосередковане відношення ранніх концепцій до економічної безпеки. В ранніх теоріях згадуються деякі елементи національної безпеки: задоволення потреб, захист територій, права та свободи населення тощо – і не розглядаються в системі, комплексно.

Л. Корчевська на підставі вивчення світового досвіду нормативно-правового та організаційно-управлінського забезпечення економічної безпеки, який пов'язаний із становленням національних економічних інтересів і усвідомленням їх суспільством [26], сформувала хронологічну інкорпорацію основних законодавчих актів у сфері забезпечення економічної безпеки. Виникають сумніви щодо доцільності віднесення ранніх правових документів різних країн (Кодекс законів «Руська правда», «Білль о правах», «Декларація незалежності», «Декларація прав людини і громадянина», «Положення про заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою» тощо) як до тих, що висвітлюють проблему забезпечення економічної безпеки. Так, зазначені документи регламентували захищеність національних інтересів, прав і свобод людини, але не визначають заходи забезпечення саме економічної безпеки – питання стосувалося більше захисту територій.

Еволюція економічної думки у сфері визначення теоретичних основ економічної безпеки досліджується в наукових працях зарубіжних та українських учених. Серед зарубіжних науковців Т. Гоббс [27], Б. Бузан [28], Х. Моргензан [29], Х. Маулль [30], Д. Олвей, Дж. Р. Голден, Р. Келлі Р. [31], К. Хартлей і Т. Санлер, К. Купечки [32], Л. Ліма [33]. Першим, хто із системних позицій проаналізував проблеми безпеки та виживання держави, суспільства й окремого індивіда в контексті їх взаємодії, був Т. Гоббс. На його думку, страх перед загрозами власній безпеці змушує людину жити в суспільстві та шукати в ньому засоби колективного захисту від зазначених загроз. Тому згідно з Т. Гоббсом, пошук безпечних умов розвитку і життєдіяльності суспільства зумовлює прогрес цивілізації [27].

Неоднозначними є погляди на сутність економічної безпеки зарубіжних вчених. Так, якщо Б. Бузан розуміє під економічною безпекою такий стан економіки, коли економічне благополуччя учасників відповідних суспільних відносин, стабільність

внутрішнього ринку даної країни хоч і залежить від дії зовнішніх чинників, проте негативний вплив останніх нейтралізується резервами суб'єкта господарювання, що дозволяє зберегти його стабільність [28], то Х. Моргензан – такий стан економіки, за якого держава, з одного боку, гарантує індивідам певну, у тому числі й економічну, безпеку, а з другого – являє собою джерело загроз для них [29], Х. Маулль – відсутність загроз економіці, які б виходили від неконтрольованих політичних процесів [30].

Важливий внесок у визначення терміну «економічна безпека» зробили науковці США Д. Олвей, Дж. Р. Голден, Р. Келлі, які вперше у 1984 р. дали тлумачення цього поняття у книзі «Економіка державної безпеки» [31]. К. Хартлей і Т. Санлер розширили визначення об'єкту економічної безпеки і поширили науковий апарат дослідження економіки оборони на немілітаристичні сфери національної безпеки [8].

Тривалий час у вітчизняних наукових економічних школах поняття «економічна безпека» практично не досліджували. Початок досліджень з проблематики економічної безпеки можна зафіксувати у 90-ті роки ХХ сторіччя. У вітчизняну практику поняття «економічна безпека» ввійшло після написання науковцем Г. Пастернак-Таранушенком підручника «Економічна безпека держави» [34] в 1994 році.

Таким чином, аналіз теоретичних джерел щодо підходів до розуміння дефініції «економічна безпека» дозволяє стверджувати, що економічна безпека розглядається як:

- властивість соціально-економічної системи різного рівня;
- сукупність властивостей соціально-економічної системи;
- стан соціально-економічної системи.

Підґрунтя економічної безпеки:

– Економічна незалежність – означає можливість здійснення державного контролю над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у міжнародній торгівлі.

– Стійкість і стабільність національної економіки – передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для підприємництва, стримування дестабілізуючих факторів.

– Здатність до саморозвитку і прогресу – спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси.

Предметом економічної безпеки є спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримки стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій, забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях, забезпечувати незалежність національної економіки, її стабільність та здатність до постійного оновлення і самовдосконалення, протистояння дестабілізуючій дії чинників та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання.

1.2. Економічна безпека як багаторівнева система: суть та складові

О.М. Ляшенко, Б.В. Плєскач, В.К. Бантуш виділяють 6 ієрархічних рівнів економічної безпеки: індивідуальна, локальна (мікрорівень), регіональна (мезорівень), національна безпека (макрорівень), міжнародна безпека як складова глобальної безпеки, глобальна безпека (мегарівень).

Рисунок 1.1 – Ієрархія зовнішніх і внутрішніх компонентів системи економічної безпеки [35]

Економічна безпека особистості виступає головним об'єктом системи економічної безпеки і являє собою стан захищеності її життєво важливих інтересів в економічній сфері. Економічна безпека особистості виражається в збереженні найважливіших інтересів індивіда, включеного до соціально-економічних відносин та становить основу його поступального розвитку. Особливість поняття економічної безпеки особистості полягає в тому, що вона виступає не тільки об'єктом, але і реальним суб'єктом економічних відносин, а це означає, що відображає як стан, так і спроможність особистості у певних умовах реалізовувати природне право на якісний рівень життя [35].

Наступним компонентом системи економічної безпеки виступає «економічна безпека підприємства, організацій, установ, господарств».

Проведене дослідження дозволило Чубуковій О. Ю. та Воронковій Т. Є. [35] зробити висновок відносно багатогранності поняття «економічна безпека підприємства, організацій, установ, господарств». Науковці пропонують розглядати його з точки зору стану: ефективності використання ресурсів, виробничої системи, економічного розвитку, захищеності діяльності та інтересів, гармонізації останніх.

Що стосується регіональної економічної безпеки, то серед науковців відсутня

єдина позиція щодо визначення її сутності, складових і місця в структурі економічної безпеки. В той же час недостатньо уваги приділено особливості транскордонного співробітництва як елемента регіональної економічної безпеки.

Національна економічна безпека держави - це такий стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально орієнтований розвиток країни в цілому, достатній економічний та оборонний потенціал навіть за найнесприятливіших варіантів розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів.

Найбільш розповсюдженим трактуваннями глобальної економічної безпеки є такі, що передбачають утворення та забезпечення функціонування системи світових господарських зв'язків, світової економічної системи, ефективну взаємодію економічних блоків і національних економік. Процес економічної глобалізації передбачає створення нових можливостей для економічного розвитку й водночас сприяє загостренню старих і формуванню нових суперечностей у світовій економіці, які окремі автори класифікують як глобальні загрози людству.

Глобальна економічна безпека – це сукупність заходів, спрямованих на забезпечення сталого світового економічного розвитку, метою якого є досягнення максимальної безпеки та високого рівня життя для кожної особистості, незалежно від нації або національності, за умови збереження світу для майбутніх поколінь [36].

1.3. Категоріальний апарат економічної безпеки та її базові елементи

Економічна безпека є складним і багатоплановим суспільним явищем, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву.

З позицій багатостороннього підходу визначення поняття економічна безпека нерозривно пов'язане з такими поняттями як:

- «інтереси» (національні, державні, індивідуальні, корпоративні, суспільні)
- «стійкість» (національної економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи)
- «незалежність» (економіки від зовнішніх ринків, вироблення національної економічної стратегії без зовнішнього впливу)
- «відтворення» (зважаючи на те, що головним життєво важливим інтересом в економічній сфері для суб'єкта будь-якого рівня – від особи до держави – є відтворення свого існування).

Категорія економічна безпека є багатокомпонентним, мультикомпозиційним поняттям, тому її доцільно розглядати як суму окремих складових елементів, поєднання яких формує її загальний рівень. Відповідно на глобальному рівні її характеризують такі компоненти, як фінансова, інвестиційна, інноваційна і зовнішньоекономічна безпека.

Об'єктами національної економічної безпеки є держава, суспільство, домогосподарство, окремі громадяни, підприємства, установи, організації, окремі території, а також основні елементи економічної безпеки та економічна система в цілому.

Національні економічні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні цінності, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких

гарантує економічний суверенітет держави, її незалежність у розробці економічної політики та реалізації управлінських рішень, стійкість національної економіки, її відтворення та прогресивний розвиток.

Загрози економічній безпеці – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері (рисунок 3).

Індикатори економічної безпеки – це реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері.

Особливу увагу слід зосередити на таких загальних індикаторах економічної безпеки: валовий внутрішній продукт (ВВП); темп інфляції; дефіцит бюджету; рівень безробіття; економічне зростання; рівень та якість життя; енергетична залежність; інтегрованість у світову економіку; сальдо експорту-імпорту; стан демографічних процесів; державний внутрішній та зовнішній борги; рівень тінізації економіки.

Порогові/граничні значення індикаторів економічної безпеки – це кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції та загрозові процеси в економіці.

Концепція національної безпеки – це система поглядів на забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності. У концепції сформульовані найважливіші напрями державної політики.

Питання, тести для самоконтролю

1. Поняття економічної безпеки
2. Концепції національної економічної безпеки
3. Ієрархія зовнішніх і внутрішніх компонентів системи економічної безпеки
4. Базові елементи економічної безпеки

Тести

1. Складовими економічної безпеки держави є

- A. фінансова, інвестиційна, інноваційна і зовнішньоекономічна
- B. макроекономічна, інвестиційна, соціальна, виробнича, енергетична
- C. фінансова, макроекономічна, інформаційна, енергетична
- D. макроекономічна, валютна, інвестиційна, інформаційна

2. Наука, що займається вивченням проблем забезпечення економічної безпеки має назву

- A. екомітейт
- B. екосек'юрейт
- C. екосестейт
- D. еконергейт

3. Основними рівнями забезпечення економічної безпеки є

- A. національний і міжнародний
- B. локальний і державний

С. індивідуальний і державний

Д. регіональний і міжнародний

4. У перекладі з грецької термін «безпека» означає

А. стійкість і стабільність

В. володіти ситуацією

С. захист національних інтересів

Д. забезпечувати незалежність

5. Економічна безпека - це

А. об'єктивна можливість негативного впливу на певне явище, систему, механізм, соціальний організм, внаслідок чого може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо

В. ступінь (рівень) захищеності від негативного впливу внутрішніх або зовнішніх чинників

С. стан національної економіки, за якого зберігається економічна стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз з метою реалізації національних економічних інтересів, та задоволення потреб особи, суспільства, держави

Д. конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов

Терміни і визначення

Небезпека – об'єктивна можливість негативного впливу на певне явище, систему, механізм, соціальний організм, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо.

Безпека – ступінь (рівень) захищеності від негативного впливу внутрішніх та (або) зовнішніх чинників.

Загроза – конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов

Економічна безпека - стан економічного розвитку суб'єкта господарювання (особи, держави, організації і т.д.), який забезпечує йому гармонійний розвиток і ефективне використання шансів і усунення загроз оточуючого середовища

РОЗДІЛ 2

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ТА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

Основні питання

- 2.1. Національні інтереси держави
- 2.2. Загрози національній економічній безпеці
- 2.3. Механізм забезпечення національної економічної безпеки

2.1. Національні інтереси держави

Національна безпека перебуває в тісному зв'язку з національними інтересами країни, включаючи ситуації й за межами її території.

Категорія «національна безпека держави» найбільш детально досліджена японськими вченими, які, виконуючи замовлення Національного управління економічного планування, розробили та запропонували концепцію комплексної національної сили, що є синтезом традиційних і нових підходів. Згідно з концепцією комплексної національної сили вона включає в себе три великих елементи. Ключовим з них є *здатність робити внесок у міжнародне співтовариство*. Друга категорія характеризує *здатність до виживання за кризових і екстремальних міжнародних умов*. Третя категорія визначає *потенціал можливого силового тиску, тобто здатність держави нав'язувати іншим країнам свою волю*.

Термін «національний інтерес» походить із західної політичної літератури, де він визначався як «державний інтерес». Саме таке розуміння є переважаючим в західних країнах, оскільки вони здебільшого є мононаціональними державами (не так в етнічному аспекті, як у соціальному). У західних суспільствах нація – це єдність громадянського суспільства і держави, тому національний інтерес виконує консолідуючу функцію та зменшує протиріччя між інтересами країни і людей [38].

Національні інтереси є об'єктивним фактором, зумовленим всією сукупністю потреб даної країни.

Національні економічні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні цінності, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує економічний суверенітет держави, її незалежність у розробці економічної політики та реалізації управлінських рішень, стійкість національної економіки, її відтворення та прогресивний розвиток.

Можна застосувати таку класифікацію національних економічних інтересів [39]:

1. За ступенем важливості: життєво важливі; стратегічні; тактичні.
2. За тривалістю дії: довготривалі; середньотривалі; короткотривалі.
3. За характером зіткнення: паралельні; конфронтаційні; розбіжні; спільні.
4. За місцем дії: внутрішні; зовнішні.
5. За ступенем реалізації: нереалізовані; частково реалізовані; реалізовані.
6. За сферами розповсюдження: виробничі; фінансові; експортно-імпортні; технологічні; інституційні; військово-економічні; соціально-економічні; демографо-економічні; еколого-економічні та ін.

Національні цінності – це предмети, явища та їхні властивості, що гарантують безпечне існування та прогресивний розвиток особі, суспільству і державі. Також це наявні та ідеальні соціальні, матеріальні та духовні блага, що задовольняють потреби та інтереси людей. Саме національні цінності є концептуальними, ідеологічними основами, консолідуючими чинниками, важливими життєвими орієнтирами на шляху ефективного суспільного розвитку. Людям характерні цінності, як об'єктивні параметри внутрішнього середовища, чітке дотримання яких є домінантою їхнього успішного розвитку [38].

На основі національних інтересів та цінностей формуються національні цілі – конкретні ключові завдання, які держава ставить перед собою заради захисту інтересів та цінностей. Національні цілі – це дороговкази розвитку суспільства до побудови моделі кращого стану особи, суспільства та держави.

Реалізація (захист) національних економічних інтересів дуже тісно пов'язана із забезпеченням економічної безпеки держави. Остання виступає як стан, при якому національні економічні інтереси захищені від внутрішніх і зовнішніх загроз. За суттю реалізація (захист) економічних інтересів і є змістом забезпечення економічної безпеки. Захист національних економічних інтересів є найважливішою функцією системи забезпечення безпеки економічної сфери [40].

Фундаментальними національними інтересами України є:

- 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;
- 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

2.2. Загрози національній економічній безпеці

Розробка програми першочергових та довгострокових заходів щодо забезпечення економічної безпеки і практичні кроки у цьому напрямку мають спиратися на чітке розуміння загроз економічній безпеці.

Загрози економічній безпеці – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері [39].

Загрози економічній безпеці – явні та потенційно можливі явища і чинники, які утворюють небезпеку економічним інтересам особистості, суб'єкту господарювання, регіональному господарському комплексу, національній економіці.

Загрози економічній безпеці видозмінюються в залежності від стану та рівня розвитку економічної системи і для кожної окремо взятої держави відрізняються характером та рівнем гостроти [41].

Типові групи загроз економічній безпеці:

- Зростання майнової, фінансової і матеріальної диференціації населення, підвищення рівня його бідності, що ведуть до дестабілізації соціального порядку.

- Деформація структури економіки України
- Посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, викликане такими факторами, як об'єктивні розходження в рівні соціально-економічного розвитку регіонів, наявність депресивних, кризових і відсталих в економічних відносинах районів на тлі структурних зрушень у промисловому виробництві, що супроводжуються різким зменшенням частки обробних галузей.
- Криміналізація суспільства і господарської діяльності, тінізація бізнесу.

Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України

2.3. Механізм забезпечення національної економічної безпеки

Для створення надійної системи забезпечення економічної безпеки держави потрібен ефективний механізм визначення загроз національним інтересам, що створюють безпосередню небезпеку економічній системі, порушуючи цим самим процес суспільного відтворення.

Важливо також визначити взаємозв'язок національних економічних інтересів, загроз економічній безпеці та сукупності пріоритетів державної політики щодо забезпечення економічної безпеки (захисту національних економічних інтересів), який наведений на рис. 2.1

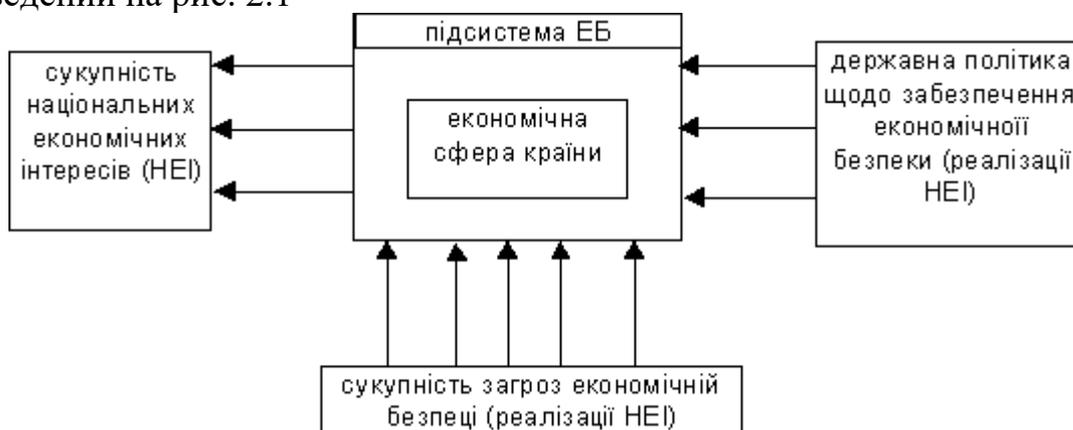

Рисунок 2.1 – Система реалізації національних економічних інтересів [42]

Важливою складовою механізму реалізації і захисту національних економічних інтересів є сукупність індикаторів (показників), за допомогою яких можна характеризувати рівень реалізації цих інтересів. Індикатори можуть характеризувати в кількісному вигляді як стан економічної сфери, так і результати здійснення національних економічних інтересів у динаміці. В цілому механізм реалізації і захисту національних економічних інтересів є важливою складовою загального механізму забезпечення економічної безпеки України [42].

Забезпеченням національної безпеки України повинні займатися законодавча, виконавча і судова гілки влади. Керівними особами і органами управління і

забезпечення національної безпеки є такі: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Генеральна прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні сили України; Служба безпеки України; Державна прикордонна служба; громадяни України, об'єднання громадян.

Згідно з Конституцією України на чолі всієї системи національної безпеки стоїть Рада національної безпеки та оборони України (ст. 107 Конституції України), що керується Президентом (п. 18 ст. 106 Конституції України) та здійснює координацію діяльності всіх органів та інститутів, що входять до цієї системи.

Компетенція та функції Ради національної безпеки та оборони України визначаються Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р., де визначені її завдання.

Питання, тести для самоконтролю

1. Умови забезпечення найважливіших національних інтересів держави: економічний аспект
2. Загрози національній економічній безпеці
3. Основні зовнішні загрози економічній безпеці
4. Характеристика основних внутрішніх загроз економічній безпеці
5. Національні цінності та національні економічні інтереси
6. Проблеми мінімізації загроз національній економічній безпеці.
7. Стратегічний вибір: основні моделі національної безпеки та зовнішньої політики України

Тести

1. Національні економічні інтереси - це

А. сукупність заходів, спрямованих на забезпечення сталого світового економічного розвитку, метою якого є досягнення максимальної безпеки та високого рівня життя для кожної особистості, незалежно від нації або національності, за умови збереження світу для майбутніх поколінь

В. життєво важливі матеріальні, інтелектуальні цінності, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує економічний суверенітет держави, її незалежність у розробці економічної політики та реалізації управлінських рішень, стійкість національної економіки, її відтворення та прогресивний розвиток

С. здатність робити внесок у міжнародне співтовариство, здатність до виживання за кризових і екстремальних міжнародних умов, потенціал можливого силового тиску, тобто здатність держави нав'язувати іншим країнам свою волю

Д. стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально орієнтований розвиток країни в цілому, достатній економічний та оборонний потенціал навіть за найнесприятливіших варіантів розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів

2. За класифікаційною ознакою за ступенем важливості національні

економічні інтереси поділяють на

- A. життєво важливі; стратегічні; тактичні
- B. паралельні; конфронтаційні; розбіжні; спільні
- C. внутрішні; зовнішні
- D. нереалізовані; частково реалізовані; реалізовані

3. За класифікаційною ознакою за тривалістю дії національні економічні інтереси поділяють на

- A. внутрішні; зовнішні
- B. довготривалі; середньотривалі; короткотривалі
- C. паралельні; конфронтаційні; розбіжні; спільні
- D. нереалізовані; частково реалізовані; реалізовані

4. За класифікаційною ознакою за характером зіткнення національні економічні інтереси поділяють на

- A. паралельні; конфронтаційні; розбіжні; спільні
- B. внутрішні; зовнішні
- C. нереалізовані; частково реалізовані; реалізовані
- D. виробничі; фінансові; експортно-імпортні; технологічні; інституційні; військово-економічні; соціально-економічні; демографо-економічні; еколого-економічні та ін.

5. За класифікаційною ознакою за місцем дії національні економічні інтереси поділяють на

- A. паралельні; конфронтаційні; розбіжні; спільні
- B. нереалізовані; частково реалізовані; реалізовані
- C. внутрішні; зовнішні
- D. виробничі; фінансові; експортно-імпортні; технологічні; інституційні; військово-економічні; соціально-економічні; демографо-економічні; еколого-економічні та ін.

Терміни і визначення

Національні економічні інтереси – це життєвоважливі матеріальні, інтелектуальні цінності, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує економічний суверенітет держави, її незалежність у розробці економічної політики та реалізації управлінських рішень, стійкість національної економіки, її відтворення та прогресивний розвиток.

Національні цінності – це предмети, явища та їхні властивості, що гарантують безпечне існування та прогресивний розвиток особі, суспільству і державі.

Загрози економічній безпеці – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері; явні та потенційно можливі явища і чинники, які утворюють небезпеку економічним інтересам особистості, суб'єкту господарювання, регіональному господарському комплексу, національній економіці.

РОЗДІЛ 3

СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Основні питання

- 3.1. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки держави
- 3.2. Продовольча безпека в системі економічної безпеки держави
- 3.3. Енергетична безпека в контексті економічної безпеки держави
- 3.4. Інші складові економічної безпеки держави

Національна економічна безпека складається з 9 складових:

- 1) виробнича безпека;
- 2) демографічна безпека;
- 3) енергетична безпека;
- 4) зовнішньоекономічна безпека;
- 5) інвестиційно-інноваційна безпека;
- 6) макроекономічна безпека;
- 7) продовольча безпека;
- 8) соціальна безпека;
- 9) фінансова безпека.

Складові, зміст та методика розрахунку інтегрального показника рівня економічної безпеки представлено в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [43].

3.1. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки держави

Однією із найважливіших складових економічної безпеки є фінансова безпека, без якої практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед державою.

Під фінансовою безпекою слід розуміти стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, у свою чергу, має такі складові: банківська безпека, безпека небанківського фінансового сектору, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека [43].

Місце фінансової безпеки в системі національної безпеки відображено на рис. 3.1.

Фінансову безпеку можна розглядати на мікро- та макрорівнях. На мікрорівні фінансова безпека включає фінансову безпеку домогосподарств (особистості) та фінансову безпеку підприємств (установ, організацій).

На макрорівні розглядається фінансова безпека держави, яка містить такі структурні складові: бюджетну, боргову, грошово-кредитну, валютну, інвестиційну, банківську безпеку та безпеку небанківського фінансового сектору [44].

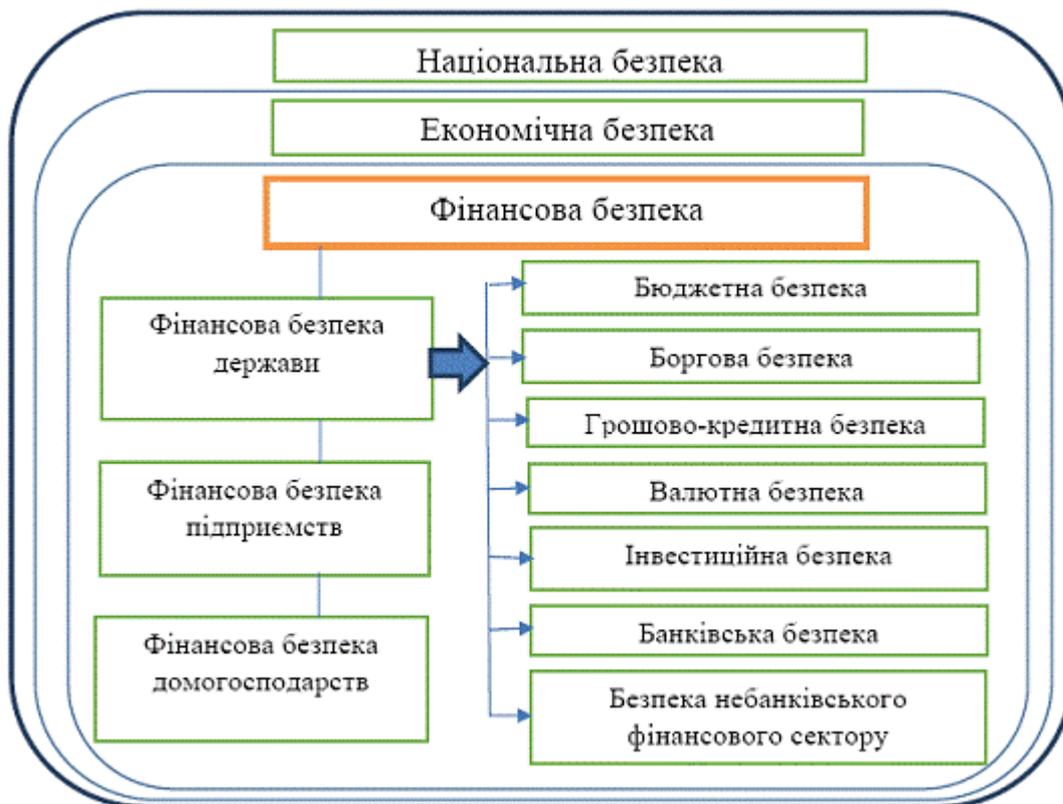

Рисунок 3.1 – Місце фінансової безпеки в системі національної безпеки [44]

Визначення економічної сутності складників фінансової безпеки також має місце у законодавчо-правовій базі, зокрема в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які носять інформаційний та роз'яснювальний характер [43].

Фінансова безпека має такі складові:

- *банківська безпека* - це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування;

- *безпека небанківського фінансового сектору* - це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах;

- *боргова безпека* - відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі;

- *бюджетна безпека* - це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції;

- *валютна безпека* - це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а

також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

- *грошово-кредитна безпека* - це стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

Індикатори та порогові значення індикаторів фінансової безпеки України за основними складниками, які можна використовувати для визначення її безпечного виміру, представлено в табл. А.1., Додаток А

3.2. Продовольча безпека в системі економічної безпеки держави

Єдиний засіб утримати державу в стані незалежності від будь-кого – це сільське господарство. Володій ви хоч всіма багатствами світу, якщо вам нічим харчуватися – ви залежите від інших (Жан-Жак Руссо)

Продовольча безпека – це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства [43].

За даними ООН, наразі близько 820 млн осіб у світі хронічно недоїдають, з них 113 млн живуть у голоді. Пандемія вже погіршила і ще погіршить цю ситуацію. Зупинка повноцінного сполучення розірвала усталені ланцюги постачання продовольчих товарів. Стало очевидним, що глобальна економіка, до якої всі звикли, насправді неймовірно вразлива [46].

Визначення продовольчої безпеки було надано Римською Декларацією про всесвітню продовольчу безпеку, прийнятою під час Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з проблем продовольства 13 листопада 1996 р. у Римі. Під *продовольчою безпекою* було запропоновано розуміти стан економіки держави, за якого населенню країни у цілому та кожному громадянину гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів у якості, асортименті та обсягах, які необхідні та достатні для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення.

Згідно з Римською декларацією про всесвітню продовольчу безпеку, кожна країна повинна забезпечити право людини на повноцінне харчування. В цьому документі зазначені такі компоненти продовольчої безпеки:

- фізична і економічна доступність,
- продовольча незалежність,
- надійність відносно сезонних і погодних коливань
- стійкість зростання виробництва.

Основні показники продовольчої безпеки країни:

- самозабезпечення країни продовольством (рівень задоволення потреб населення в продуктах харчування за рахунок національного виробництва);
- продовольча незалежність – питома вага національного виробництва за найбільш важливими продуктами харчування;
- стабільність внутрішнього продовольчого ринку;
- фізична доступність продовольства – наявність на ринку продовольчих

товарів в обсязі та асортименті, що має попит у споживачів;

– економічна доступність продовольства – визначається платоспроможністю населення;

– безпека продовольства.

Міжнародна статистика використовує два кількісних порогових критерії, що визначають мінімальний рівень продовольчої безпеки:

1) енергетична цінність добового душевого раціону харчування на душу населення повинна бути не нижчою за 2,5 тис. ккал;

2) витрати на продовольчі потреби повинні не перевищувати 60 % сімейного бюджету.

Згідно з методикою Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) продовольча безпека характеризується двома показниками:

1) середнім рівнем виробництва зерна на душу населення

2) перехідними запасами зерна в країні.

Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки Методичних рекомендацій [43] представлена в табл. А.2, Додатку А

Основними принципами забезпечення продовольчої безпеки є [45]:

– пріоритет прав і свобод людини і громадянина;

– верховенство права;

– державний та самоврядний контроль за станом розвитку галузей агропромислового комплексу, який забезпечує виробництво, управління запасами і постачання продовольства, якість та безпеку життєво важливих продуктів харчування;

– своєчасність і адекватність заходів із забезпечення продовольчої безпеки реальним і потенційним загрозам;

– чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування у забезпеченні продовольчої безпеки;

– використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної продовольчої безпеки;

– інформаційне забезпечення стану продовольчої безпеки України.

Сучасний стан продовольчої безпеки. З урахуванням фактора природних ресурсів лідерами за індексами продовольчої безпеки є: Ірландія, Австрія, Франція. У цих європейських країнах сприятливі погодні умови, їхня продукція фінансово і фізично доступна, якісна та безпечна. Крім того, країни-лідери мають високий рівень життя, отже, населення має можливість споживати якісні, безпечні і, що дуже важливо, різноманітні продукти харчування; діють досить високі стандарти щодо безпечності харчових продуктів. А місцеві виробники завдяки потужній урядовій підтримці та доступу до дешевих кредитів мають можливості для забезпечення не лише внутрішніх потреб ринку, а й для постачання товарів за кордон.

У загальному рейтингу, з урахуванням впливу природних умов, Україна обіймає 63 місце серед 113 країн і має індекс продовольчої безпеки – 54,1 бали.

Перевагами України називають відносно незначну частку людей, що перебувають нижче глобального рівня бідності, безпечність продуктів харчування, низький рівень втрат продовольства, помірні тарифи на імпорт

сільськогосподарської продукції, волатильність виробництва та наявність програм продовольчої безпеки. За Глобальним рейтингом найбільш негативно впливає на ситуацію з продовольчою безпекою в Україні низка факторів, що не належать до аграрних проблем, але які тісно пов'язані з загальним станом економіки, зокрема високий рівень корупції, занадто дорогі кредити, ризик політичної нестабільності [47].

3.3. Енергетична безпека в контексті економічної безпеки держави.

Енергетична безпека - це стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів [43].

Загрозами енергетичній безпеці є події короткочасного або довготривалого характеру, які можуть дестабілізувати роботу енергокомплексу, обмежити або порушити енергозабезпечення, призвести до аварій та інших негативних наслідків для енергетики, економіки та суспільства.

Умовно загрози енергетичній безпеці поділяють на групи: економічні, соціальнополітичні, зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні, техногенні та природні, а також загрози, пов'язані з недосконалістю управління. Всі перераховані групи загроз безпосередньо стосуються енергокомплексу України.

Методика визначення основних індикаторів енергетичної безпеки Методичних рекомендацій [43] представлена в табл. А.3, Додатку А

На рисунку 3.2 представлено індикатори та загрози енергетичній безпеці України [48]

Однією з вагомих загроз енергетичній безпеці України є значний рівень залежності від імпорту енергоносіїв (природного газу, нафти, кам'яного вугілля, ядерного палива), що несе ризики економічного та політичного впливу інших держав, залежність від світової кон'юнктури ринку. Однак упродовж останніх років простежуємо поступову нейтралізацію загроз енергетичній безпеці через зменшення імпорту природного газу, диверсифікації поставок, що дає підставу говорити про значний прогрес у питанні забезпечення енергетичної безпеки України [48].

Україна визначила цілі та завдання реформування енергетичного сектору в Енергетичній стратегії України (ЕСУ) на період до 2035 року. Схвалена 18 серпня 2017 р., ЕСУ спрямована на задоволення потреб економіки та суспільства і забезпечення енергетичної безпеки та ефективності, ринкового розвитку та незалежності, інвестиційної привабливості та дбайливого ставлення до довкілля. Вона також має на меті сприяння інтеграції з ЄС та його електричними і газовими комплексами. Стратегія включає три етапи, які передбачають [49]:

- 1) реформування енергетичного сектору (до 2020 року),
- 2) оптимізацію та інноваційний розвиток інфраструктури (до 2025 року)
- 3) забезпечення сталого розвитку в довгостроковій перспективі.

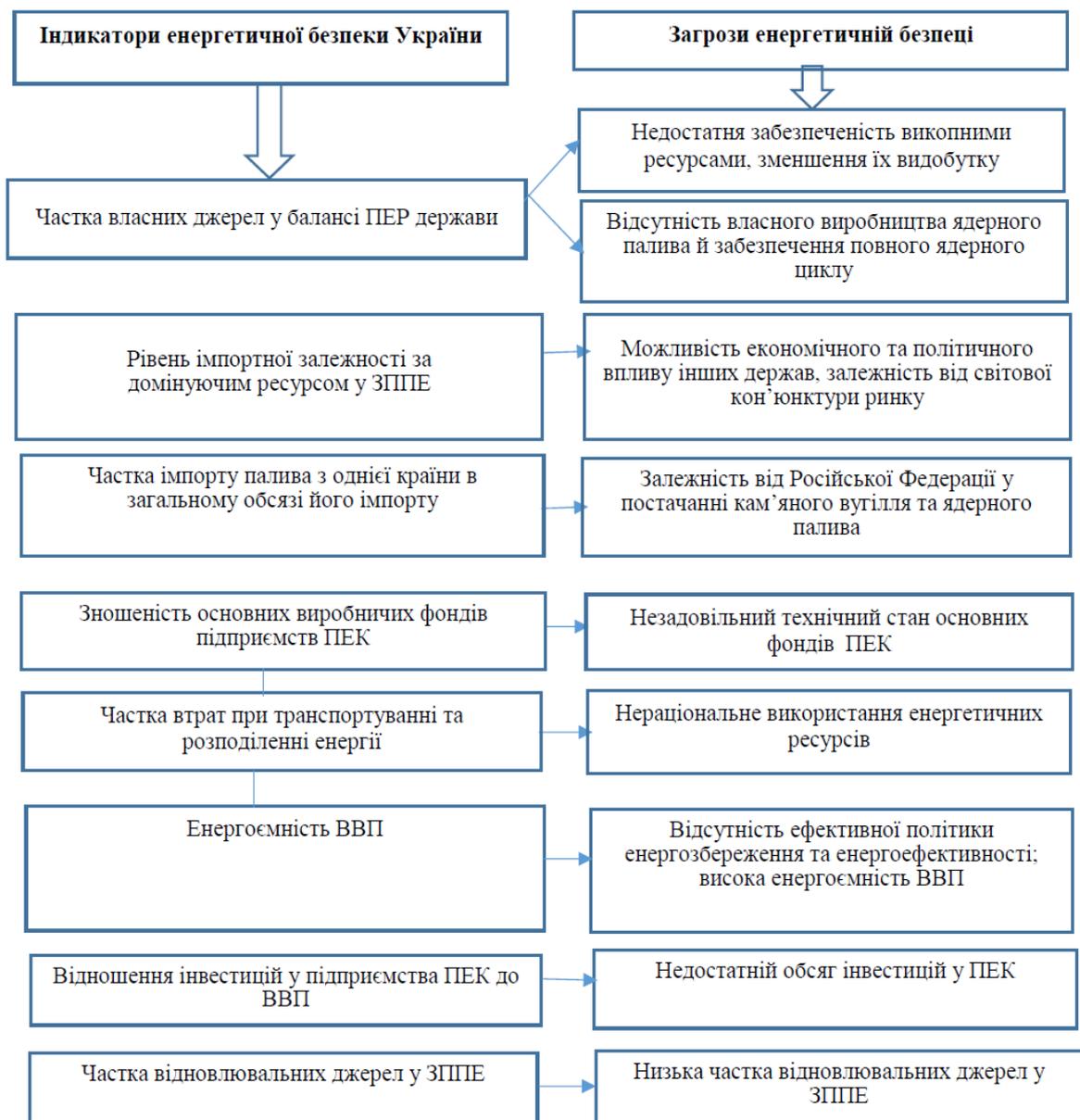

Рисунок 3.2 – Індикатори та загрози енергетичній безпеці України [48]

Прийняття Урядом оновленої Енергетичної стратегії України до 2035 року було обумовлено нагальною потребою актуалізації головного енергетичного документа країни через його невідповідність реаліям сьогодення.

ЕСУ визначає ключові цілі та завдання для енергетичних підгалузей на кожному етапі. Наприклад, однією з ключових цілей Стратегії є модернізація електроенергетичної галузі. Для забезпечення дотримання положень Третього енергетичного пакета та вжиття необхідних заходів для інтеграції з Європейською мережею системних операторів передачі електроенергії (ENTSO-E), Стратегія передбачає імплементацію нормативно-правових актів, передбачених новим законом про ринок електроенергії (прийнятим у квітні 2017 року). Вона також передбачає забезпечення енергоефективності у системах транспортування та розподілу, впровадження «розумних» енергомереж (Smart Grids) і автоматизованих систем обліку, а також збільшення частки ВДЕ в структурі енергоресурсів України, особливо в секторі виробництва електроенергії [49].

Загальною метою Енергетичної стратегії України до 2035 року є забезпечення потреб суспільства та економіки в паливно-енергетичних ресурсах у технічно надійний, безпечний, економічно ефективний та екологічно прийнятний спосіб для гарантування поліпшення умов життєдіяльності суспільства.

Під час розробки Енергетичної стратегії застосовувався програмно-цільовий підхід. На відміну від попередніх енергетичних стратегій, метод прогнозування майбутнього стану енергетичної системи замінено на визначення ключових індикаторів формування енергетичної політики розвитку енергетики.

Головними цілями прийнятої Енергетичної стратегії є забезпечення:

- переходу на сучасну систему управління галуззю;
- інтеграції газових і електроенергетичних мереж в енергетичний простір ЄС;
- переходу на ринкові відносини в ПЕК;
- покращення інвестиційної привабливості галузі;
- розвиток свідомого та енергоефективного суспільства;
- і як наслідок досягнення енергетичної незалежності.

Досягнення цілей, визначених Стратегією, передбачається здійснювати поетапно шляхом виконання планів заходів, що створить умови для виведення енергетичного комплексу України на принципово новий, якісний рівень розвитку.

Прийняття рішень у газовій галузі України складалося із низки тактичних змін курсу з урахуванням короткотермінової політичної доцільності, а не довготермінової стратегії, і виконувалося відповідно до міжнародних практик галузі.

3.4. Окремі складові економічної безпеки держави

1. Виробнича безпека
2. Демографічна безпека
3. Зовнішньоекономічна безпека
4. Інвестиційно-інноваційна безпека
5. Макроекономічна безпека
6. Соціальна безпека

Виробнича безпека - це стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки

Індикаторами, які визначають виробничу безпеку є такі:

- Середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості (далі - ВДВ) промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи, відсотків
- Різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю, відсоткових пунктів
- Різниця індексу промислового виробництва України та Росії, відсоткових пунктів
- Ступінь зносу основних засобів промисловості, відсотків
- Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків

- Трудомісткість промислового виробництва, відсотків
- Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків
- Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року, відсотків
- Ступінь зносу основних засобів у будівництві, відсотків
- Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва, відсотків
- Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку, відсотків
- Рентабельність операційної діяльності підприємств транспорту та зв'язку, відсотків
- Урожайність основних зернових та зернобобових культур, ц з 1 га площі збирання
- Середній річний удій молока від однієї корови, кг
- Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, відсотків
- Співвідношення імпортової ціни на газ в Україні та Європі, разів

Демографічна безпека - це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України

Індикаторами, які визначають демографічну безпеку є такі:

- Чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року
- Очікувана тривалість життя при народженні, років
- Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року), на 1 тис. народжених живими
- Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення
- Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітного періоду), відсотків (коефіцієнт старіння)
- Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, відсотків
- Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10 тис. осіб)

Демографічна безпека будь-якої країни дуже актуальна, у першу чергу, коли є потреба у трудових ресурсах.

Гострота демографічної безпеки посилюється або слабшає на тому чи іншому історичному етапі під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. У нашій країні актуальність проблеми обумовлена депопуляційними процесами. Починаючи з кінця 1991 р. чисельність померлих в Україні перевищує чисельність народжених. Отже, депопуляція носить загальнодержавний характер. Депопуляція – явище довготривале, а тому вихід з неї триває багато років і десятиліть. Особливістю депопуляції в Україні на відміну від розвинутих країн є підвищення рівня і якості життя, а їх різке зниження. В сучасній Україні продовжується криза в демографічній сфері.

Загальна чисельність населення країни характеризує можливості з розвитку трудових ресурсів, освоєння нових територій, забезпечення збройних сил особовим складом.

Темпи природного приросту населення можуть суттєво збільшувати або зменшувати економічні можливості, зокрема при екстенсивному шляху розвитку економіки країни.

Важливі індикатори кількісної характеристики населення:

- чисельність його економічно активної частини;
- рівень зайнятості;
- ступінь використання працездатних членів суспільства;
- тривалість трудового періоду.

Конкретні можливості країни у вирішенні соціально-економічних та оборонних проблем залежать від чисельності та частки зайнятих у трудових ресурсах з урахуванням тих, хто вступає у працездатний вік і вибуває з його складу.

З позиції забезпечення безпеки країни важливі такі показники: статевовікова структура населення; співвідношення загальної кількості чоловіків і жінок; чисельність чоловіків і жінок за віковими групами.

Демографічна безпека виступає важливим чинником національної та економічної безпеки.

Зовнішньоекономічна безпека - це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці

Індикаторами, які визначають зовнішньоекономічну безпеку є такі:

- Відкритість економіки, відсотків
- Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів
- Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів, відсотків
- Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків
- Питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, відсотків
- Питома вага провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків
- Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів, відсотків
- Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, відсотків
- Індекс умов торгівлі (ціновий), відсотків
- Завантаженість транзитних потужностей нафтотранспортної системи, відсотків
- Завантаженість транзитних потужностей газотранспортної системи, відсотків

Для забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України пріоритетними завданнями державної політики повинні стати [50]:

- підтримка вітчизняних експортерів, розробників імпортозамінних товарів і виробників конкурентоспроможної продукції;
- створення ефективної банківської та гнучкої кредитної системи,

гарантування прав власників валютних коштів;

– створення інфраструктури зовнішньої торгівлі та сучасної системи її інформаційного забезпечення;

– проведення гнучкої експортно-імпоротної політики;

– удосконалення механізмів державного регулювання зовнішньої торгівлі;

– диверсифікація експорту та імпорту.

Інвестиційно-інноваційна безпека - це стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості

Індикаторами, які визначають інвестиційно-інноваційну безпеку є такі:

– Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП

– Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, відсотків

– Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, відсотків

– Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків

– Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), відсотків ВВП

– Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)

– Розмір економіки України, відсотків до світового ВВП

– Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків

– Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, відсотків ВВП

– Чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, до чисельності зайнятого населення (на 1 тис. осіб)

– Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків

– Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків

– Відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, відсотків до ВВП

– Частка осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету (обстеження домогосподарств), відсотків

Економічна безпека значною мірою залежить від інноваційної політики, націленої на реалізацію державних інтересів національного капіталу і наукового співтовариства в галузі створення, освоєння у виробництві і просування на ринок

наукових, технологічних та організаційно-управлінських нововведень.

Об'єктами інноваційної політики є такі:

- сфера науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт;
- інноваційна діяльність;
- самі науково-технологічні нововведення.

Суб'єктами інноваційної політики виступають такі:

- виконавча влада;
- законодавча влада;
- промислові та фінансові об'єднання;
- наукове співтовариство;
- громадські та профспілкові організації.

Інноваційно-інвестиційна політика держави являє собою найважливіший елемент економічної та науково-технологічної політики, що визначає основну спрямованість базисних інновацій на рівні регіонів, країни та міждержавних відносин, а також механізм здійснення даних пріоритетів.

Макроекономічна безпека - це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій

Індикаторами, які визначають макроекономічну безпеку є такі:

– Різниця між індексами продуктивності праці в Україні та реальної середньомісячної заробітної плати, відсоткових пунктів

– Рівень "тінізації" економіки, відсотків ВВП

– Сальдо поточного рахунку платіжного балансу України, відсотків ВВП

– Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків

– Рівень тривалого безробіття (понад 12 місяців), відсотків до загальної чисельності безробітних

– Різниця темпів зростання ВВП України та темпів зростання економік країн, що розвиваються, відсоткових пунктів

– Індекс споживчих цін (до грудня попереднього року)

– Відношення наявного доходу населення до ВВП, відсотків

– Схильність населення до заощаджень, відсотків

– Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, разів

– Відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення в країнах ЄС-27, відсотків

– Зайнятість населення в неформальному секторі економіки, відсотків до загальної чисельності зайнятих

Соціальна безпека - це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни

Індикаторами, які визначають соціальну безпеку є такі:

– Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів, відсотків

- Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів
- Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів
- Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів
- Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків
- Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, відсотків ВВП
- Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, відсотків ВВП
- Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення
- Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення
- Загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6 - 17 років
- Сума невиплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року, відсотків
- Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)
- Рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, відсотків населення відповідної вікової групи
- Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів
- Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів*

У системі загроз економічної безпеки особливе значення мають соціальні показники. Основними факторами соціальної дестабілізації в зазначеному документі названі такі:

- розшарування суспільства на вузький прошарок багатих і переважну масу бідних, не впевнених у своєму майбутньому людей;
- збільшення бідних верств населення порівняно із сільською місцевістю, що створює кримінальну напруженість і підґрунтя для широкого розповсюдження порівняно нових для України негативних явищ наркоманії, організованої злочинності, проституції і т. п.;
- високий рівень безробіття, що загрожує соціальними конфліктами;
- затримка виплати заробітної плати, зупинка підприємств;
- криміналізація суспільства і господарської діяльності та ін.

Крім вищезгаданих загроз, найбільш небезпечною для економічної безпеки країни є деградація суспільства і населення. Якщо проблема бідності в принципі вирішена, то призупинення, або елімінація, процесу деградації населення та суспільства потребує багато часу і коштів, а також активного державного втручання. Між тим деякими українськими вченими проблема деградації населення та суспільства характеризується як частий випадок бідності, з чим погодитися не можна. Слід підтримати іншу позицію з цього приводу, в якій критерієм деградації

виступає втрата суб'єктом досягнутого раніше звичного рівня цивілізованості. Згідно з цією концепцією ознаками деградації населення і суспільства є такі:

- погіршення умов та культури праці;
- руйнування виробництва як основи гідного існування людини та можливості її розвитку і збагачення на трудовій основі;
- зміна трудової мотивації, перетворення праці з чинника життєвого успіху на фактор виживання;
- зниження якості трудового потенціалу зайнятого населення;
- скорочення конституційних функцій державної влади із забезпечення і захисту прав громадян у соціальній сфері;
- масова заміна національної культури сурогатами мистецтва;
- згортання соціально-побутової сфери, роботи бібліотек, спортзалів і майданчиків, будинків дитячої творчості, зниження доступності якісних безкоштовних послуг освіти, деградація систем охорони здоров'я та екологічної безпеки;
- падіння моральності та моралі, ствердження влади грошей, пропаганда і культивування споживацтва;
- наростання правового нігілізму, тіньової економіки, корупції, хабарництва, шахрайства, масове порушення трудових прав людини та трудового законодавства і т. п.

Найважливішими ознаками деградації населення є такі:

- погіршення якості життя населення, що проявляється у збільшенні хронічних захворювань і смертності;
- зниження тривалості життя;
- збільшення масштабів інвалідності;
- зростання бездоглядності та безпритульності серед дітей.

Питання, тести для самоконтролю

1. Сутність фінансової безпеки держави
2. Місце фінансової безпеки в системі національної безпеки
3. Складові фінансової безпеки держави та їх загальна характеристика
4. Поняття і зміст продовольчої безпеки.
5. Методи оцінки продовольчої безпеки.
6. Принципи забезпечення продовольчої безпеки України
7. Сучасний стан продовольчої безпеки
8. Сутність енергетичної безпеки держави та чинники, що на неї впливають
9. Перспективи розвитку енергетики в контексті забезпечення енергетичної безпеки.
10. Сучасна енергетична політика України та її вплив на енергетичну безпеку держави.
11. Поняття і зміст демографічної безпеки.
12. Підходи до оцінювання демографічної безпеки: вітчизняна практика, світові рейтингові агентства.
13. Принципи забезпечення демографічної безпеки України

Тести

1. Об'єктом фінансової безпеки держави є

- A. фінансова система
- B. фінансовий механізм
- C. фінансові ресурси
- D. фінансові відносини

2. Загальною метою Енергетичної стратегії України є

- A. забезпечення потреб суспільства та економіки в паливно-енергетичних ресурсах у технічно надійний, безпечний, економічно ефективний та екологічно прийнятний спосіб для гарантування поліпшення умов життєдіяльності суспільства
- B. перехід на сучасну систему управління галуззю; інтеграція газових і електроенергетичних мереж в енергетичний простір ЄС
- C. перехід на ринкові відносини в ПЕК; покращення інвестиційної привабливості галузі
- D. покращення інвестиційної привабливості галузі; розвиток свідомого та енергоефективного суспільства

3. Найбільша частка в структурі загального первинного постачання енергії в Україні належить

- A. Вугілля
- B. Природний газ
- C. Нафтопродукти
- D. Атомна енергія

4. Демографічна безпека

A. це стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективно використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки

B. це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України

C. це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці

D. це стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості

5. Макроекономічна безпека

A. це стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та

іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості

В. це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій

С. це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України

Д. це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці

Задачі

Задача 1. За даними динаміки індикаторів боргової безпеки оцінити та проаналізувати рівень боргової безпеки:

Абсолютні значення індикаторів боргової безпеки

Індикатори стану боргової безпеки України	Абсолютні/нормовані значення індикаторів станом на кінець:							
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Відношення державного боргу і гарантованого країною боргу до ВВП, %	Абс.	39,93	36,34	36,53	40,16	70,26	79,42	92,68
	Норм.	?	?	?	?	?	?	?
Відношення валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Абс.	83,85	77,25	76,48	78,05	95,78	131	122
	Норм.	?	?	?	?	?	?	?
Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку, %	Абс.	10,39	9,17	12,94	13,13	13,44	13,07	9,16
	Норм.	?	?	?	?	?	?	?
Індекс ЕМВІ (Emerging Markets Bond Index) + Україна	Абс.	589,70	591,46	809,97	736,81	1013,53	2374,55	762,53
	Норм.	?	?	?	?	?	?	?
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	Абс.	29,47	25,19	18,17	14,37	5,96	11,20	13,69
	Норм.	?	?	?	?	?	?	?
Інтегральний показник стану боргової безпеки України								

Завдання:

1. Проаналізувати динаміку індикаторів інтегрального показника боргової безпеки (методом трендового аналізу), зробити висновки
2. Здійснити процедуру нормалізації даних за правилами:

Значення індикаторів для нормування боргової безпеки*

Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора									
	$X^L_{крит}$	$X^L_{небезп}$	$X^L_{нездв}$	$X^L_{здв}$	$X^L_{опт}$	$X^R_{опт}$	$X^R_{здв}$	$X^R_{нездв}$	$X^R_{небезп}$	$X^R_{крит}$
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків						20	30	40	50	60
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків						40	45	55	60	70
Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, відсотків						4	5	7	9	11
Індекс ЕМВІ+Україна						200	300	500	700	1000
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	20	36	41	45	50					

та умовами:

Для дестимуляторів

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, & x_{ij} < x_{опт} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{здв} - x_{ij})}{(x_{здв} - x_{опт})}, & x_{опт} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{нездв} - x_{ij})}{(x_{нездв} - x_{здв})}, & x_{здв} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{небезп} - x_{ij})}{(x_{небезп} - x_{нездв})}, & x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{небезп} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{крит} - x_{ij})}{(x_{крит} - x_{небезп})}, & x_{небезп} \leq x_{ij} < x_{крит} \\ 0,2 \frac{x_{крит}}{x_{ij}}, & x_{ij} \geq x_{крит} \end{cases}$$

Для стимуляторів:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(-\frac{x_{ij} - x_{крит}}{n_i}\right), & x_{ij} < 0 \wedge x_{ij} < x_{крит} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{крит}}, & 0 < x_{ij} < x_{крит} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{крит})}{(x_{небезп} - x_{крит})}, & x_{крит} \leq x_{ij} < x_{небезп} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{небезп})}{(x_{нездв} - x_{небезп})}, & x_{небезп} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{нездв})}{(x_{здв} - x_{нездв})}, & x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{здв})}{(x_{опт} - x_{здв})}, & x_{здв} \leq x_{ij} < x_{опт} \\ 1, & x_{опт} \leq x_{ij} \end{cases}$$

3. Провести розрахунок інтегрального показника стану боргової безпеки України

Методом середньозважених величин із урахуванням вагових коефіцієнтів індикаторів боргової безпеки (вкладення 3) за формулою:

$$I_{\text{борг}} = \sum I_i * W_i$$

де I_i – нормалізоване значення і-го індикатора боргової безпеки;

W_i – ваговий коефіцієнт і-го індикатора боргової безпеки

$$I_{\text{борг}}^{2010} = I_1^{2010} * 0,2195 + I_2^{2010} * 0,2214 + I_3^{2010} * 0,183 + I_4^{2010} * 0,1778 + I_5^{2010} * 0,1983$$

3. Здійснити трендовий аналіз інтегрального показника стану боргової безпеки України

4. Зробити висновки

Задача 2. За даними Енергетичної стратегії України до 2035 року та даних таблиць 3.1 - 3.2 провести структурний аналіз джерел постачання енергії та виробництва електроенергії.

2. Виявити тенденції щодо пріоритетних напрямків первинного постачання енергії та виробництва електроенергії.

3. Результати мають містити рисунки та висновки.

4. Виконану роботу завантажуюємо в СЕЗН Moodle

Таблиця 3.1 – Структура загального первинного постачання енергії, України, млн т н.е.

Найменування джерел первинного постачання енергії	2010 рік	2015 рік	2017 рік	2020 рік (прогноз)	2025 рік (прогноз)	2030 рік (прогноз)	2035 рік (прогноз)
Вугілля	38,3	27,3	25,7	18	14	13	12
Природний газ	55,2	26,1	24,6	24,3	27	28	29
Нафтопродукти	13,2	10,5	12,9	9,5	8	7,5	7
Атомна енергія	23,4	23,0	22,5	24	28	27	24
Біомаса, біопаливо та відходи	1,5	2,1	3,0	4	6	8	11
Сонячна та вітрова енергія	0,0	0,1	0,1	1	2	5	10
ГЕС	1,1	0,5	0,8	1	1	1	1
Термальна енергія		0,5	0,5	0,5	1	1,5	2
Всього	132,3	90,1	89,6	82,3	87	91	96

Таблиця 3.2 – Орієнтовний прогноз виробництва електроенергії до 2035 року, млрд кВт·год

Найменування складових структури генерації електричної енергії (базовий сценарій)	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2020 рік	2025 рік	2030 рік	2035 рік
АЕС	87,6	80,9	85,6	84,4	85	91	93	94
ТЕС/ТЕЦ	61,7	63,2	57,3	60,3	60	64	63	63
Гідро	6,8	9,1	10,6	12,0	10	12	13	13
ВДЕ (сонце і вітер)	1,6	1,6	1,9	2,6	9	12	18	25
Всього (виробництво електричної енергії)	157,7	154,8	155,4	159,3	164	178	185	195

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМИ ТА СУЧАСНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Основні питання

- 4.1. Тіньова економіка як фактор загрози національній безпеці України
- 4.2. Реалізація економічної безпеки України
- 4.3. Забезпечення економічної безпеки України

4.1. Тіньова економіка як фактор загрози національній безпеці України

Термін тіньова економіка у вітчизняній економічній літературі розглядається у двох основних значеннях:

- 1) не контрольоване державою виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг;
- 2) приховане від органів державного управління незаконні соціально-економічні відносини між окремими громадянами, соціальними групами щодо використання державної, приватної, акціонерної та інших видів власності в корисливих особистих чи групових інтересах.

У вітчизняній літературі поняття «тіньова» економіка визначається різноманітними термінами: «кримінальна», «підпільна», «неформальна», «нелегальна», «друга» та ін.

Варналій З.С. виділив три блоки тіньової економіки:

- 1) неформальна економічна діяльність – легальне (нерегламентоване державою) виробництво товарів та надання послуг;
- 2) прихована економіка – порушення в межах дозволеної економічної діяльності;
- 3) незаконна економіка – здійснення заборонених видів діяльності [51].

При цьому тіньову економіку автор визначає як складне соціально-економічне явище, яке представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків [51].

З точки зору Мазур І. І *тіньова економіка* – це складне соціально-економічне явище, що є сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання прибутку шляхом приховування доходів й ухилення від сплати податків [52].

При цьому Мазур І. І виокремлює три складові: неформальну, приховану і підпільну (кримінальну) економіку.

Неформальну економіку утворюють нерегламентовані виробництво товарів і надання послуг.

Прихована економіка – це легальне виробництво та продаж необлікованих товарів і послуг.

Підпільна (кримінальна) економіка – заборонені види діяльності (корупція,

наркаторгівля тощо).

Суб'єкти тіньової економічної діяльності – це суб'єкти (підприємці), що прагнуть до максимізації вигоди. Відмінність між суб'єктами легальної та тіньової економічної діяльності полягає в ступені вірогідності бути покараними за девіантну поведінку [52].

До суб'єктів тіньової економіки входять [52]:

- 1) у неформальній складовій тіньової економіки – дрібні власники, наймані робітники, дрібні та середні державні службовці. Це неформальна, незареєстрована діяльність осіб, що є такою внаслідок економічних і правових обставин у країні;
- 2) у прихованій складовій – так звані тіньовики-господарники, тобто підприємці, комерсанти, фінансисти, банкіри, промисловці тощо. Їх ще називають середнім класом;
- 3) у кримінальній складовій – безпосередньо кримінальні особи – наркаторговці, бандити, сутенери та ін. Крім того, це суб'єкти, тіньова діяльність яких пов'язана з використанням їхнього офіційного статусу (службового становища).

До сфер тіньової економічної діяльності може належати вся легальна економічна діяльність. Водночас найвищий рівень тіньової економічної діяльності притаманний для:

- виробничої та розподільної діяльності, зокрема продуктивного капіталу;
- інвестиційної діяльності;
- банківської, біржової, страхової діяльності;
- ресурсовидобувної та ресурсорозподільної діяльності;
- сфери надання послуг (в освітній діяльності, медицині тощо);
- будь-якої посередницької діяльності.

З огляду на зазначене, організаційна структура тіньової економічної діяльності має складну схему внутрішніх взаємозв'язків, що і є системотворчим чинником тіньової економічної діяльності [52].

За попередніми розрахунками Міністерства розвитку економіки У першому кварталі 2020 року рівень тіньової економіки склав 31% від обсягу офіційного валового внутрішнього продукту України, що на 2 відсоткових пункти більше показника 2019 року (рис. 4.1).

Три з чотирьох методів, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, зафіксували наступні дані:

- метод «витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги» - 29% від обсягу офіційного ВВП;
- електричний метод - 27% від обсягу ВВП;
- монетарний метод - 29% від обсягу ВВП.

Разом з тим метод збитковості підприємств показав збільшення рівня тіньової економіки до 38% від обсягу офіційного ВВП.

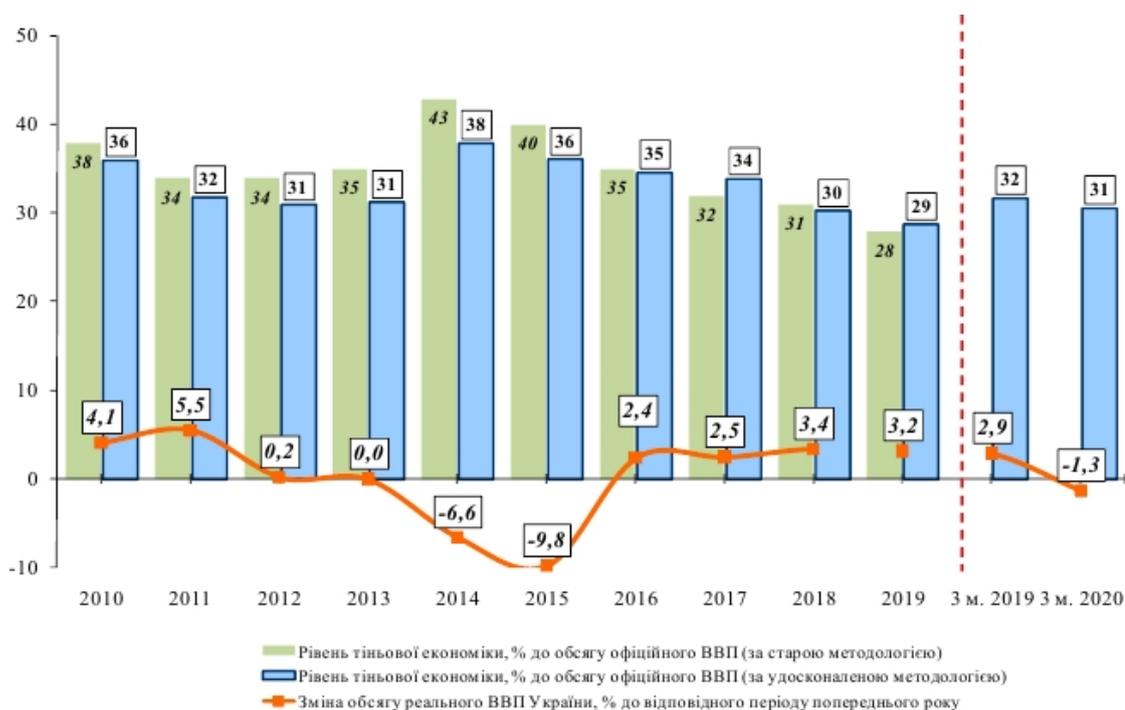

Рисунок 4.1 – Динаміка рівня тіньової економіки України (за даними розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України)

Причини виникнення тіньової економіки поділяють на *загальні* та *часткові*. До загальних належать заборони й обмеження, а до часткових – високе податкове навантаження та неефективна система його адміністрування; чисельні бюрократичні процедури; недовіра до інститутів влади й судової системи; корумпованість усіх ешелонів чиновництва тощо, зрештою – взаємодія тіньової економіки з тіньовою політикою [52].

До основних чинників тінізації національної економіки відносять наступні [53]:

1. Неефективне державне регулювання економіки. Виявлення основних проблем проявляється у відсутності комунікації між бізнесом та владними структурами, їхньої недовіри один до одного. Високий ступінь бюрократизації, лобіювання окремих інтересів, недосконала законодавчо-інституційна база – невеликий перелік факторів державного рівня, які сприяють тінізації. Як наслідок, відбувається розвиток корпоративнобюрократичних структур, які фактично підміняють собою механізм державного управління.

Водночас, інтенсивна зміна законодавчого устрою, який регулює нормативно-правові відносини щодо ведення підприємницької діяльності, унеможливує ефективне планування діяльності бізнесу та сприяє постійному пошуку шляхів тінізації.

2. Неефективна податкова система. Декларативне зменшення кількості податків, що стало результатом об'єднання кількох податків в одному платежі без зменшення рівня податкового навантаження. Значна кількість підприємств не витримує такого навантаження, тому частина з них «тікає в тінь» або ж взагалі припиняє свою діяльність. Недосконалість податкового законодавства дає можливість маніпулювати податковими стягненнями, а юридична та фінансова

безграмотність суб'єктів господарювання сприяє цьому. Інша проблема, яка існує у податковому законодавстві, – це відсутність дієвих механізмів щодо порушення податкових норм. Така ситуація певною мірою також сприяє частковому ухиленню від сплати податків.

3. Проблеми ринку праці. Перш за все проблема виникає у небажанні працівників офіційно працевлаштовуватись. Хоча така перспектива вигідна і роботодавцю.

4. Недосконале монетарне регулювання проявляється у проблемах та управлінні ліквідністю банківської системи; управлінні кредитним ризиком банку; «ручному» регулюванні валютного курсу. Надмірний вплив міністерства фінансів на НБУ, що спонукає здійснювати готівкову та безготівкову емісію. Це, в свою чергу, сприяє збільшення грошової маси в обігу, що не відповідає реальним потребам економіки та призводить до інфляційних процесів.

5. Недосконалість регулювання бюджетної системи. Нецілеспрямоване й неефективне використання бюджетних коштів та контроль за їхнім використанням (контролюючими органами фіксуються постійні порушення). А також збільшення бюджетних витрат на апарат державного управління, що теж порушує дисбаланс у бюджетній системі.

6. Недосконалість та непрозорість судової і правоохоронної системи. Критично низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів, безвідповідальність органів судової і правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю [53].

4.2. Реалізація економічної безпеки України

Реалізація економічної безпеки являє собою такі заходи:

- 1) своєчасне прогнозування і виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці;
- 2) реалізація оперативних довгострокових заходів з попередження і нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз;
- 3) підйом економіки країни, здійснення незалежного і соціально орієнтованого економічного курсів;
- 4) компенсація науково-технічної залежності від зовнішніх джерел;
- 5) забезпечення рівноправної та взаємовигідної співпраці у першу чергу з провідними країнами світу;
- 6) створення ефективного механізму контролю за виконанням законодавства країни;
- 7) підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції;
- 8) підвищення рівня і якості життя населення;
- 9) усунення деформацій в структурі національної економіки;
- 10) забезпечення росту виробництва високотехнологічної продукції;
- 11) підтримання галузей, що є фундаментом розширеного відтворення, із забезпеченням зайнятості населення;
- 12) державна підтримка інвестиційної та інноваційної активності;
- 13) створення стійкої банківської системи, що відповідає інтересам реальної

економіки, та ін.

Захист національних інтересів країни в економічній сфері є пріоритетним напрямком у зовнішній політиці країни.

За умов загострення конкуренції на світовому ринку товарів і послуг необхідно посилити захист інтересів національних підприємців. У цілях зменшення залежності країни від зовнішніх запозичень особливу роль відіграє здійснення збалансованої кредитно-фінансової політики. Необхідно ввести обмеження на передавання в експлуатацію закордонним компаніям родовищ стратегічних природних ресурсів, а також телекомунікацій, транспортних і товаропровідних мереж.

Забезпечення економічної безпеки передбачає використання у внутрішньоекономічній політиці таких напрямків:

- посилення державного регулювання економіки;
- правове забезпечення реформ і створення ефективного механізму контролю за дотриманням законодавства країни;
- прийняття заходів зі збереження і розвитку науково-технологічного і виробничого потенціалу;
- компенсація деформацій в структурі економіки, націлена на випереджальний розвиток високотехнологічних галузей і виробництв;
- наростання державної підтримки інноваційно-інвестиційної ефективності;
- створення необхідних умов для переважного розвитку конкурентних галузей і виробництв незалежно від форми власності;
- концентрація матеріальних і фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках науки та техніки;
- надання підтримки провідним вітчизняним науковим школам.

4.3. Забезпечення економічної безпеки України

Забезпечення та контроль над станом економічної безпеки в Україні вимагає розробки стратегії економічної безпеки, показників її стану та ефективні заходи по усуненню загроз зниження економічної безпеки.

14 вересня 2020 року Указом Президента України введено в дію Стратегію національної безпеки України [54].

Стратегія визначає:

1. Пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки. Пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є:

- відстоювання незалежності і державного суверенітету;
 - відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України;
 - суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
 - захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
 - європейська і євроатлантична інтеграція.
2. Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним

інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов. Серед яких:

- загроза виникнення і поширення як уже відомих, так і нових інфекційних хвороб;
- продовження з боку Російської Федерації збройної агресії проти України (в т.ч. продовжуючи гібридну війну, системно застосовує політичні, економічні, інформаційно-психологічні, кібер- і військові засоби; милітаризація територій тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та міста Севастополя; розвідувально-підривної діяльність проти України);
- джерелом загроз незалежності України, її суверенітету і демократії залишається недостатня ефективність державних органів, що ускладнює вироблення і реалізацію ефективної політики;
- непослідовність та незавершеність реформ і корупція;
- недостатній рівень конкуренції та панування монополій, зокрема в енергетичній сфері та інфраструктурі, низька енергоефективність зменшують конкурентоспроможність України, загрожують добробуту її громадян;
- дедалі загрозливішою стає демографічна ситуація;
- погіршення соціально-економічного становища може спричинити посилення еміграції, що призведе до посилення "відтоку" з України досвідчених кваліфікованих спеціалістів та молодих талановитих кадрів тощо.

3. Основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки, в тому числі набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору – стратегічний курс держави.

Для гарантування достатку й безпеки громадян потрібні ресурси, які при залученні та ефективному використанні зовнішніх джерел можуть забезпечити стале і динамічне економічне зростання:

- розвивати ринкову конкуренцію, забезпечити демонополізацію економіки та детінізацію господарських відносин;
- захистити права власності;
- забезпечити дерегуляцію та не допускати тиску на бізнес;
- створити конкурентні умови для залучення інвестицій, зокрема іноземних;
- забезпечити стале функціонування фінансової системи, послідовність грошово-кредитної політики та підвищення рівня довіри до національних фінансових інститутів;
- створити сприятливі, зокрема фінансові умови, для розвитку науки, забезпечити розбудову науково-дослідницької інфраструктури, а також ефективну взаємодію вчених із державним і приватним сектором, стимулювати інновації та запроваджувати новітні технології, зокрема у сферах безпеки та оборони, охорони здоров'я, промисловості, енергетиці, машинобудуванні, сільському господарстві, будівництві та інфраструктурі, спорті, в інформаційній та телекомунікаційній сферах тощо.

4. Напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони

5. Ресурси, необхідні для реалізації Стратегії

Стратегія є основою для розроблення таких документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації: Стратегія людського розвитку, Стратегія економічної безпеки, Стратегія енергетичної безпеки, Стратегія зовнішньополітичної діяльності, Стратегія продовольчої безпеки тощо.

Питання, тести для самоконтролю

1. Опишіть зв'язок між рівнем тіньової економіки та економічної безпеки
2. Назвіть прояви тіньової економіки
3. Назвіть види економічних відносин в умовах тіньової економіки
4. Які проблеми реалізації заходів забезпечення економічної безпеки
5. Що є пріоритетними напрямками забезпечення економічної безпеки держави

Тести

1. Термін *тіньова економіка* у вітчизняній економічній літературі розглядається у такому значенні

A. не контрольоване державою виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг

B. це частина валового національного продукту, яка через її відсутність у звітності та/або заниження її величини не відображена в офіційній статистиці; економічна діяльність, що з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою

C. вид економічної діяльності, спрямованої на отримання заборонених доходів, ухиляння від державного, наддержавного і громадського контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності; приховувана та/або не приховувана економічна діяльність, мета якої полягає в умисному чи вимушеному отриманні надприбутків внаслідок неконтрольованих соціально-економічних відносин

D. складне соціально-економічне явище, яке представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих (як протиправних, так і законних, але аморальних) економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутків за рахунок приховування доходів та ухилення від сплати податків

2. Термін *тіньова економіка* у вітчизняній економічній літературі розглядається у такому значенні

A. приховане від органів державного управління незаконні соціально-економічні відносини між окремими громадянами, соціальними групами щодо використання державної, приватної, акціонерної та інших видів власності в корисливих особистих чи групових інтересах

B. це частина валового національного продукту, яка через її відсутність у звітності та/або заниження її величини не відображена в офіційній статистиці; економічна діяльність, що з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою

C. вид економічної діяльності, спрямованої на отримання заборонених

доходів, ухилення від державного, наддержавного і громадського контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності; приховувана та/або не приховувана економічна діяльність, мета якої полягає в умисному чи вимушеному отриманні надприбутків внаслідок неконтрольованих соціально-економічних відносин

D. складне соціально-економічне явище, яке представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих (як протиправних, так і законних, але аморальних) економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутків за рахунок приховування доходів та ухилення від сплати податків

3. До першого типу тіньової економіки відносять наступне

A. незареєстровані незлочинні види трудової діяльності; самостійні послуги з ведення підсобного і домашнього господарства, ремонту і будівництву житла, дач; ремонт, обслуговування автомобілів, побутової техніки; приватне візництво; надання медичної, педагогічної та технічної допомоги; здача в оренду майна тощо.

B. повторне урахування суспільного продукту, приписок, викривлень звітності, випуск неякісної (фальсифікованої) продукції; невиробничих витрат і втрат; в) нееквівалентний обмін сировиною, готовою продукцією і т. п., що забезпечує значні нетрудові доходи

C. незаконна виробнича діяльність, нерідко пов'язана з порушенням прав людини; викрадення; корисливі посадові та господарські злочини; наркобізнес; рекет тощо

D. заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів та послуг.

4. До другого типу тіньової економіки відносять наступне

A. незареєстровані незлочинні види трудової діяльності; самостійні послуги з ведення підсобного і домашнього господарства, ремонту і будівництву житла, дач; ремонт, обслуговування автомобілів, побутової техніки; приватне візництво; надання медичної, педагогічної та технічної допомоги; здача в оренду майна тощо.

B. повторне урахування суспільного продукту, приписок, викривлень звітності, випуск неякісної (фальсифікованої) продукції; невиробничих витрат і втрат; в) нееквівалентний обмін сировиною, готовою продукцією і т. п., що забезпечує значні нетрудові доходи

C. незаконна виробнича діяльність, нерідко пов'язана з порушенням прав людини; викрадення; корисливі посадові та господарські злочини; наркобізнес; рекет тощо

D. заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка приводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу.

5. До третього типу тіньової економіки відносять наступне

A. незареєстровані незлочинні види трудової діяльності; самостійні послуги з ведення підсобного і домашнього господарства, ремонту і будівництву житла, дач; ремонт, обслуговування автомобілів, побутової техніки;

приватне візництво; надання медичної, педагогічної та технічної допомоги; здача в оренду майна тощо.

В. повторне урахування суспільного продукту, приписок, викривлень звітності, випуск неякісної (фальсифікованої) продукції; невиробничих витрат і втрат; в) нееквівалентний обмін сировиною, готовою продукцією і т. п., що забезпечує значні нетрудові доходи

С. незаконна виробнича діяльність, нерідко пов'язана з порушенням прав людини; викрадення; корисливі посадові та господарські злочини; наркобізнес; рекет тощо

Д. економічна діяльність по виготовленню та реалізації звичайних товарів та послуг, яка дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес).

Терміни і визначення

Тіньова економіка – це складне соціально-економічне явище, що є сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання прибутку шляхом приховування доходів й ухилення від сплати податків.

Неформальна економіка утворюють нерегламентовані виробництво товарів і надання послуг.

Прихована економіка – це легальне виробництво та продаж необлікованих товарів і послуг.

Підпільна (кримінальна) економіка – заборонені види діяльності (корупція, наркоторгівля тощо).

Суб'єкти тіньової економічної діяльності – це суб'єкти (підприємці), що прагнуть до максимізації вигоди. Відмінність між суб'єктами легальної та тіньової економічної діяльності полягає в ступені вірогідності бути покараними за девіантну поведінку.

РОЗДІЛ 5

РЕГІОНАЛЬНА КОМПОНЕНТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: СУТНІСТЬ І ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

Основні питання

- 5.1. Сутнісні характеристики економічної безпеки регіонів
- 5.2. Основні аспекти прояву економічної безпеки регіону
- 5.3. Системний підхід до управління економічною безпекою регіонів
- 5.4. Загрози забезпечення економічної безпеки регіонів

5.1. Сутнісні характеристики економічної безпеки регіонів

В умовах дестабілізації економіки країни все більше набуває актуальності питання національної економічної безпеки та її регіональних диспропорцій. Саме економічний розвиток регіонів є основою забезпечення економічної безпеки держави особливо в умовах децентралізації.

Декларація щодо регіоналізму в Європі регламентує дефініцію регіон як «територіальне утворення, яке сформовано у законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, та наділене політичним самоврядуванням» [55].

Термін «регіон» зустрічається у ст. 132 Конституції України [56], яка визначає, що регіонам як суб'єктам притаманні свої особливості соціально-економічного розвитку, історичні, економічні, екологічні, географічні та демографічні особливості, етнічні та культурні традиції.

Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» визначає регіон як «територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя» [57]. При цьому розпорядження Президента України «Про комісію з розробки Концепції державної регіональної політики України» регламентує визначення поняття «регіон» як частина території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак. Регіон може збігатися з кордоном адміністративно-територіальної одиниці або об'єднувати території кількох таких одиниць» [53].

Аналіз частини існуючих на сьогодні трактувань дефініції «регіон» дозволили стверджувати, що базовими ознаками регіону є територія, характерні риси (спеціалізація) та наявність економічної системи (економічних зв'язків). Враховуючи вищезгадане в якості регіонів для подальшого дослідження визначено 24 області України.

Більшість науковців розглядають економічну безпеку регіонів як складову національної економічної безпеки але, на нашу думку, процеси децентралізації управління зумовили необхідність іншого підходу до розуміння регіональної економічної безпеки – не тільки як складова, а і як фактор забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Г. Сукрушева визначає економічну безпеку регіону як забезпечення незалежності від впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, гарантування безпечного

режиму роботи об'єктів управління для створення умов стійкого економічного зростання і умов повноцінного життя населення [58].

Т. Агапова [59] визначає економічну безпеку регіону як, з одного боку, рівень інтеграції регіональної економіки з економікою держави, з іншого – регіональна незалежність.

Н. Чернова розглядає економічну безпеку регіону як підсистему національної економіки та як відносно самостійну економічну безпеку. «Під економічною безпекою регіону як підсистеми національної економіки розуміється сукупність його властивостей, що забезпечують досягнення максимального внеску регіону в розвиток національної економіки й у забезпечення економічної безпеки країни в цілому. Під економічною безпекою регіону як відносно самостійної економічної системи розуміється сукупність його властивостей, що забезпечують його прогресивний розвиток в умовах дестабілізуючого впливу різноманітного виду загроз» [60].

В. Лойко економічну безпеку регіону розглядає з позиції її складових: фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, енергетична, соціально-демографічна, екологічна, виробнича та продовольча безпека на регіональному рівні [61].

В. Маргасова економічну безпеку регіону розглядає з точки зору внутрішнього (стимулювання регіонального розвитку, піднесення його фінансового потенціалу) та зовнішнього (відносна фінансову незалежність та одночасну інтеграція економічної безпеки регіону з загальнодержавною економічною безпекою) аспектів [18-20].

Вагомий внесок у вирішення проблеми забезпечення економічної безпеки регіону зробили А. Сухоруков та Ю. Харазішвілі [62], які в своїй аналітичній доповіді «Ефективність соціально-економічного розвитку та економічна безпека регіону (на прикладі Закарпатської області)» зазначають, що економічна безпека регіону характеризується раціональним використанням ресурсного, виробничого та інноваційного потенціалу; захищеністю від дестабілізуючих чинників; міцністю зв'язків між елементами регіональної економіки; збалансованістю міжрегіональних та зовнішньоекономічних відносин [63].

В. Геєць під економічною безпекою регіону розуміє насамперед здатність регіональної влади забезпечити конкурентоспроможність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни, як відносно самостійної структури [64].

Таким чином, здебільшого економічна безпека регіону розглядається: як самостійна складна система, без синхронізації дій та субсидіарності – на ранніх стадіях формування наукових шкіл дослідження економічної безпеки на регіональному рівні; як поточний стан соціально-економічної системи регіонального рівня; як сукупність властивостей соціально-економічної системи регіонального рівня (при цьому зазначенні властивості не конкретизуються); невіршеним залишається питання розгляду економічної безпеки регіону з точки зору цілісного, системного підходу.

5.2. Основні аспекти прояву економічної безпеки регіону

Узагальнюючи існуючі підходи до понять «економічна безпека», «регіон» та «економічна безпека регіону», запропоновано поняття «економічна безпека на регіональному рівні», що, на відміну від існуючих, розглядається як властивість соціально-економічної системи регіону, що за умов дестабілізуючого впливу загроз різного виду й децентралізації управління показує здатність забезпечувати стабільність, стійкість та подальший економічний розвиток, а також конкурентоспроможність і рівень економічної незалежності.

Виходячи із представленого визначення, до основних аспектів прояву економічної безпеки регіону віднесено такі:

- економічна стабільність регіону;
- економічна стійкість регіону;
- економічний розвиток регіону;
- конкурентоспроможність регіону;
- певна незалежність регіону.

В. Сумін в своєму дослідженні визначає «економічну стабільність» (рівновагу) як стан економічної системи, яка повинна бути збалансованою і розвиток якої здійснюється на основі зрівноважування двох різноспрямованих факторів (наприклад: попит і пропозиція, витрати і дохід). Рівновага може бути нестійкою – короткочасною, і стійкою – тривалою. Також під станом стабільності розуміється здатність економічної системи, що наразилася на несприятливе відхилення за межі її припустимого значення, повернутися у стан рівноваги за рахунок власних ресурсів, позик, перепрофілювання виробництва тощо [65]. Вважаємо таке розуміння терміну «економічна стабільність» доцільно застосувати і до регіонального рівня. Але «стан» розглядати не як «незмінність», а саме з позиції розвитку. Окрім цього необхідно зазначити і часові межі, тобто періодичність визначення стабільності. Так запропоновано розглядати економічну стабільність регіону як відповідний розвиток економічної системи регіону: забезпечення збалансованості системи, здатність повертатися у стан рівноваги за рахунок регіональних ресурсів у визначений проміжок часу.

Г. Калетнік, С. Козловський та В. Козловський дійшли до висновку, що стійкість – це здатність економічної системи, за відсутності збурюючих дій або при їх незмінних значеннях, зберігати свій стан скільки завгодно довго [66].

На погляд С. Матейко, «...стійкість у суспільних системах, на відміну від таких понять, як «стабільність», «стагнація», «спокій», має передбачати гнучке реагування на всі зовнішні й внутрішні впливи для того, щоб не запобігати новим обставинам, властивостям та відносинам, а уміло використовувати їх для постійного відновлення і самовдосконалення. На відміну від стійкості механічних систем, яким притаманно зберігати свої властивості при тих чи інших подразненнях середовища, економічна стійкість підприємств, що являють собою складну відкриту соціально-економічну систему, повинна мати здатність до змін і адаптації до умов реального соціально-економічного середовища, будучи разом з тим основою економічного зростання» [67].

Регіон відноситься до складних відкритих соціально-економічних систем, а тому на основі твердження [67] доцільним є розглядати економічну стійкість регіону як властивість гнучкого реагування на вплив всіх зовнішніх і внутрішніх факторів не для запобігання новим обставинам, властивостям та відносинам, а умілого їх використання для постійного відновлення і самовдосконалення.

Основною метою економічного розвитку регіонів є поліпшення якості життя його населення. Слушно стверджують П. Мельник, І. Максименко Г. Старостенко «Навіть якщо мова йде тільки про економічний розвиток, він розглядається спільно з розвитком соціальним. Соціально-економічний розвиток включає такі аспекти: зростання виробництва і доходів; зміни в інституційній, соціальній і адміністративній структурах суспільства; зміни в суспільній свідомості; зміни в традиціях і звичках» [68].

Український тлумачний словник визначає розвиток як «процес, в результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого» [69]. Тому соціально-економічним розвитком регіону вважаємо:

- зростання виробництва і доходів регіону;
- зміни в інституційній, соціальній і адміністративній структурах регіону;
- розвиненість всієї регіональної інфраструктури;
- збагачення культурного життя населення регіону.

Умови децентралізації управління посилили значення регіону як суб'єкта ринкового середовища, тому доцільним до основних аспектів прояву економічної безпеки регіону віднести і поняття «конкурентоспроможність регіону». Базовим визначенням терміну «конкурентоспроможність регіону» є визначення Інституту розвитку менеджменту в Лозанні (IMD-Lausanne), згідно з яким під конкурентоспроможністю регіону розуміється здатність регіону (його населення, бізнесу і влади) перемагати в суперництві з іншими регіонами за залучення і створення нових факторів виробництва, забезпечуючи при цьому конкурентні переваги в економічному зростанні та рівні життя населення [70-72].

Незалежність або самостійність регіону в контексті соціально-економічного розвитку, за твердженням О. Іванової, доцільно вживати відносно фінансової спроможності вирішувати соціальні та економічні питання в межах регіону, ефективно використовуючи економічний потенціал [73]. При цьому бути повністю не підпорядкованим центру в умовах унітаризму регіон України не може, в чому і полягає поняття «певна».

Одним із аспектів прояву економічної безпеки регіону визначено інтеграцію з національною економікою. А. Беляєвська-Тесляр та Н. Сорокіна [74] пропонують розглядати економічну інтеграцію регіонів як процес конвергенції, взаємного зближення соціально-економічних систем регіонів, їх економічної політики з метою отримання позитивних синергетичних ефектів не тільки для регіонів, а і для всієї країни в цілому. При цьому кожний регіон зберігає свою ідентичність, а їх розвиток і розвиток країни набуває стійкого характеру. Такий підхід до економічної інтеграції є умовою забезпечення економічної та національної безпеки країни, гарантом її довгострокового соціально-економічного розвитку.

Результати проведеного теоретичного дослідження дозволили систематизувати прояви економічної безпеки регіонів, табл. 5.1.

Таблиця 5.1 – Основні аспекти прояву економічної безпеки регіонів

Прояви економічної безпеки регіонів	Характеристика
економічна стабільність регіону	відповідний розвиток економічної системи регіону: забезпечення збалансованості системи, здатність повертатися у стан рівноваги за рахунок регіональних ресурсів у визначений проміжок часу
економічна стійкість регіону	властивість гнучкого реагування на вплив всіх зовнішніх і внутрішніх факторів не для запобігання новим обставинам, властивостям та відносинам, а умілого їх використання для постійного відновлення і самовдосконалення
соціально-економічний розвиток регіону	зростання виробництва і доходів регіону; зміни в інституційній, соціальній і адміністративній структурах регіону; розвиненість всієї регіональної інфраструктури; збагачення культурного життя населення регіону
конкурентоспроможність регіону	це здатність регіону (його населення, бізнесу і влади) перемагати в суперництві з іншими регіонами за залучення і створення нових факторів виробництва, забезпечуючи при цьому конкурентні переваги в економічному зростанні та рівні життя населення
певна незалежність регіону	фінансова спроможності вирішувати соціальні та економічні питання в межах регіону, ефективно використовуючи економічний потенціал в умовах децентралізації управління
економічна інтеграція регіонів	процес конвергенції, взаємного зближення соціально-економічних систем регіонів, їх економічної політики з метою отримання позитивних синергетичних ефектів в умовах збереження своєї ідентичності для забезпечення економічної та національної безпеки країни, гарантії її довгострокового соціально-економічного розвитку

Таким чином, результати теоретичного дослідження проявів економічної безпеки регіонів дозволили зробити такі висновки:

- в науковій літературі поняття «стабільність» представлено як тотожне до таких понять як «стійкість», «сталість», «постійність», «незмінність», «рівновага» тощо;
- умови децентралізації управління обумовили виокремлення конкурентоспроможності регіону;
- забезпечення економічної безпеки є динамічним процесом, тому доцільно всі її прояви розглядати з позиції розвитку;
- інтеграція з національною економікою має характеризуватися збереженням ідентичності регіону, його регіональних відмінностей та особливостей.

5.3. Системний підхід до управління економічною безпекою регіонів

На підставі результатів аналізу теоретичних джерел щодо системного підходу вивчення складних економічних систем, теорії управління та існуючих підходів розуміння економічної безпеки як системи сформовано авторське бачення системи управління економічною безпекою регіону із виокремленням таких складових [75]:

1. Керуюча підсистема (суб'єкт економічної безпеки регіону).
2. Керована підсистема (об'єкт економічної безпеки регіону).

3. Механізм забезпечення економічної безпеки регіонів.

Метою управління економічною безпекою регіону визначено забезпечення економічної безпеки національної економіки в умовах дестабілізуючого впливу загроз різного виду та децентралізації управління. Для досягнення визначеної мети суб'єктами економічної безпеки регіонів мають виконуватися такі завдання:

- забезпечення стабільності регіону;
- забезпечення стійкості регіону;
- забезпечення подальшого економічного розвитку регіону;
- забезпечення конкурентоспроможності регіону;
- забезпечення певного рівня економічної незалежності регіону;
- захист від дестабілізуючого впливу загроз різного виду.

Керуюча підсистема містить функції, методи управління економічною безпекою регіону, описує повноваження та управлінські рішення визначених суб'єктів економічної безпеки регіону. До суб'єктів економічної безпеки доцільно віднести:

- держава та її інститути;
- обласні та місцеві державні адміністрації;
- органи місцевого самоврядування;
- інші регіони;
- підприємства;
- установи й організації державного та приватного секторів економіки;
- громадяни та їх об'єднання.

Держава та її інститути. Такі функції держави доцільно реалізувати відносно управління економічною безпекою регіону:

інформаційна функція - передбачає інформування суб'єктів економічної безпеки на регіональному рівні про реальні та потенційні загрози;

попереджувальна (превентивна) – полягає у запобіганні реалізації потенційних загроз в економічній сфері регіонів;

практична – передбачає наукове обґрунтування регіональної компоненти у державній політиці щодо забезпечення економічної безпеки національної економіки;

прогностична – полягає у врахуванні прогностичного ефекту регіональної компоненти економічної безпеки національної економіки з урахуванням потенційних загроз;

регулююча – зводиться до посиленні взаємозв'язку економічної політики та основних напрямів соціально-економічного розвитку держави та регіонів (адміністративно-територіальних одиниць);

контрольна – передбачає контроль за станом економічної безпеки регіонів, динамікою та тенденціями показника рівня економічної безпеки, виконанням стратегічних напрямів забезпечення і підвищення регіонами економічної безпеки національної економіки.

Однією із головних функцій керуючої підсистеми (управління) економічної безпеки регіону є захисна функція. Адже дефініція «безпека» тісно пов'язана із дефініцією «загроза». Саме захист від зовнішніх і внутрішніх загроз та забезпечення ресурсного потенціалу економіки регіону покладено в основу захисної функції.

Можна виділити наступні інститути державного регулювання забезпечення економічної безпеки національної економіки в регіональному аспекті, а саме: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Рада національної безпеки і оборони України, інші центральні органи виконавчої влади

Обласні та місцеві державні адміністрації. Ст. 2 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» регламентує, що одним із завдань місцевих державних адміністрацій є «виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин - також програм їх національно-культурного розвитку» [76]. Розділ 3 Закону України регламентує компетенції місцевих державних адміністрацій, до яких віднесені і такі, що є елементами забезпечення економічної безпеки регіону – об'єктами системи управління економічною безпекою регіону: вирішення питань соціально-економічного розвитку відповідних територій; бюджету, фінансів та обліку; управління майном, приватизація, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики; промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку; науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та дітей; використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля; зовнішньоекономічної діяльності; оборонної роботи та мобілізаційної підготовки; соціального захисту, зайнятості населення, праці та заробітної плати [76].

Органи місцевого самоврядування. Успіх реформування децентралізації влади тісно пов'язаний з розподілом відповідальності в органах місцевого самоврядування.

Одною із складових механізму забезпечення економічної безпеки регіонів доцільно виокремити механізм оцінки та прогнозування економічної безпеки регіонів, який містить інформацію про методіку оцінки та діагностики стану економічної безпеки, критерії оцінювання та ідентифікація регіону за показником економічної безпеки регіонів. Реалізація зазначеного механізму дозволить завчасно визначити негативні тенденції, розробити превентивні заходи для мінімізації зовнішніх та внутрішніх загроз соціально-економічному розвитку регіону і, таким чином, забезпечити його економічну безпеку.

Таким чином, узагальнення результатів проведеного дослідження теоретичних та нормативних джерел дозволили сформулювати концептуальну модель системи управління економічної безпеки регіону (рис. 5.1).

Ефективність функціонування керуючої підсистеми економічної безпеки регіонів оцінюється за результатами функціонування керованої підсистеми, а саме за показниками соціально-економічного розвитку регіонів за відповідний період. Дане твердження є визначальним при вирішенні проблеми оцінки та прогнозування рівня економічної безпеки регіонів.

Функціонування керованої та керуючої підсистем економічної безпеки регіонів та взаємодія між ними відбувається через відповідні механізми забезпечення економічної безпеки регіонів – сукупність засобів, інструментів, методів та форм управління економічним розвитком регіону.

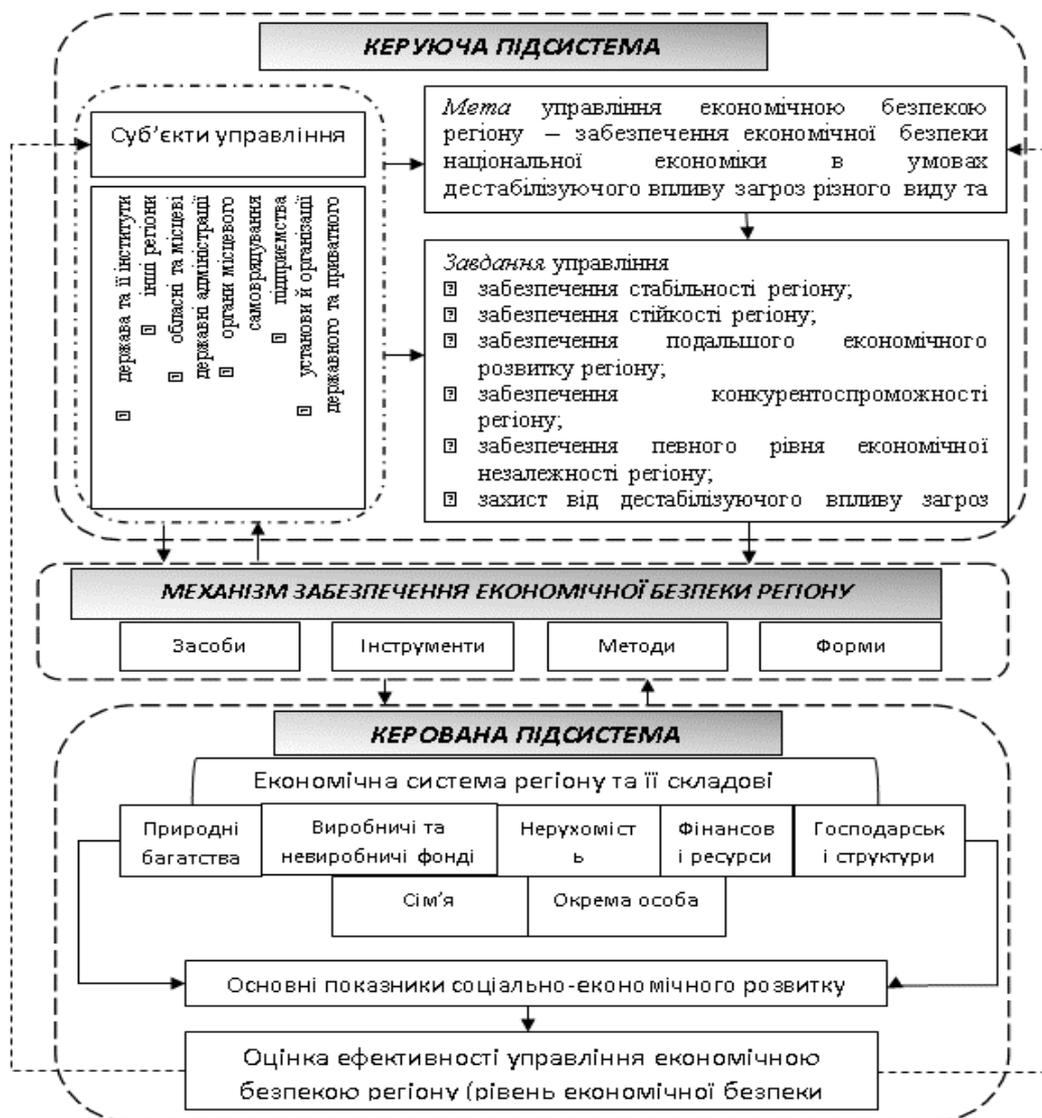

Рисунок 5.1 – Концептуальна модель системи управління економічною безпекою регіону

Одним із складових механізму забезпечення економічної безпеки регіонів доцільно виокремити механізм оцінки та прогнозування економічної безпеки регіонів, який містить інформацію про методику оцінки та діагностики стану економічної безпеки, критерії оцінювання та ідентифікація регіону за показником економічної безпеки регіонів. Реалізація зазначеного механізму дозволить завчасно визначити негативні тенденції, розробити превентивні заходи для мінімізації зовнішніх та внутрішніх загроз соціально-економічному розвитку регіону і, таким чином, забезпечити його економічну безпеку.

5.4. Загрози забезпечення економічної безпеки регіонів

В результаті проведеного теоретичного дослідження визначено, що низька дослідників характеризують економічну безпеку з позицій необхідності забезпечення стійкості економічної системи до впливу загроз.

З. Варналій, С. Онищенко та О. Маслій [77] акцентують увагу на тому, що забезпечення економічної безпеки економіки України в сучасних умовах

ґрунтується на ситуативному реагуванні на загрози, що вже виникли.

Кризові явища соціально-економічних систем різних рівнів набувають все більших темпів, характеризуються системністю та важкопередбачуваністю. Причиною можна назвати відсутність ефективної системи антикризового управління як на рівні підприємств, так і на рівні регіонів і національної економіки в цілому, що несе загрозу для національної економічної безпеки. На даний час відсутня чітко структурована система попередження загроз економічній безпеці, а тому збільшується ризик настання кризових явищ. Важливість та необхідність забезпечення позитивної динаміки рівня економічної безпеки регіонів як запоруки економічної безпеки національної економіки вимагає дослідження існуючих загроз, визначення серед них ключових та створення ієрархічної системи загроз економічній безпеці регіонів.

З точки зору С.Стеценко специфічним фактором виникнення загроз економічній безпеці регіонів України є їх місце у загальному економічному просторі, зосередження на їх території природних сировинних ресурсів, виробничого потенціалу, транспортних коридорів, що пов'язують регіональні економіки [78].

Відносно сфери виникнення загроз виділяють наступні основні їх групи: ринок, фінанси, соціальні чинники, законодавчо-правові чинники, адміністративно-політичні чинники, екологічні чинники.

Розглядаючи регіональну економічну безпеку з точки зору забезпечення національної безпеки, доцільно визначити ключові загрози економічній безпеці регіону та ступінь їх впливу. На основі результатів дослідження зазначених груп нами виділено наступні основні загрози регіональній економічній безпеці:

- руйнування промислового потенціалу,
- втрата ринків збуту,
- втрата конкурентоспроможності та конкурентних переваг,
- зниження регіональної ліквідності,
- погіршення економічної стійкості,
- інтеграція,
- погіршення рівня життя,
- зростання економічних злочинів,
- низький рівень правової безпеки,
- зміни гарантій економічної діяльності,
- політична нестабільність,
- погіршення стану природного середовища.

З точки зору О.Анчишкіна промисловий потенціал визначається виробничими ресурсами, їх обсягом, структурою, технічним рівнем і якістю. Отже руйнування промислового потенціалу регіону це руйнування, занепад засобів виробництва регіону, його трудових ресурсів, а також природних ресурсів, залучених в регіональний економічний оборот.

Втрата ринків збуту має прямий вплив на економічну безпеку регіону. Через втрату ринків збуту продукції (послуг) суб'єктів господарювання регіону зменшуються показники валового регіонального продукту та обсягів реалізації

промислової продукції (послуг), як наслідок зменшується добробут населення регіону. Для уникнення зазначеної загрози в межах регіонального управління необхідно розробити програми зміцнення конкуренто-спроможності регіональної промисловості.

В більшості випадків поняття фінансової ліквідності відноситься до мікрорівня – суб'єктів господарювання. І, навіть, коли говорять про фінансову ліквідність мезорівня, то мають на увазі фінансову ліквідність підприємств конкретного регіону. Тобто, в даному випадку регіон не розглядається як суб'єкт із власними фінансовими ресурсами. З точки зору Л.Волощенко [79], регіональна ліквідність відноситься до групи показників оцінки стійкості фінансової системи регіону і визначається за формулами (5.1) та (5.2):

$$K_2 = (K_3 + ДЗ) / ВРП \quad (5.1)$$

де K_3 – кредиторська заборгованість;

$ДЗ$ – дебіторська заборгованість;

$ВРП$ – валовий регіональний продукт (оцінюється в динаміці).

$$K_3 = Д / В [(K_{31} / K_{30}) - 1] \quad (5.2)$$

де $Д$ – власні доходи бюджету регіону за період;

$В$ – витрати бюджету регіону за період;

K_{30} і K_{31} – кредиторська заборгованість на початок і кінець періоду

В результаті об'єднання формул (5.1) та (5.2) показник валового регіонального продукту переноситься у знаменник. Отже, між значенням регіональної ліквідності та показниками власних доходів бюджету регіону і $ВРП$ існує прямий зв'язок, тобто збільшення доходів та $ВРП$ збільшує показник регіональної ліквідності. Зворотній зв'язок спостерігається із показниками витрати бюджету регіону та кредиторською заборгованістю на початок періоду. Таким чином, зниження фінансової ліквідності регіону має місце за умови зменшення $ВРП$ та доходів бюджету, збільшення витрат бюджету.

Одним із основних аспектів прояву регіональної економічної безпеки є економічна стійкість регіону – властивість гнучкого реагування на вплив всіх зовнішніх і внутрішніх факторів не для запобігання новим обставинам, властивостям та відносинам, а вмілого їх використання для постійного відновлення і самовдосконалення. Тобто нездатність регіону адаптуватися до змін середовища приводить до погіршення його економічної безпеки.

Сьогодні однією із головних загроз регіональної економічної безпеки є міграція населення. Із посиленням міграційних процесів спостерігається втрата людського та трудового потенціалу, що приводить до руйнування промислового потенціалу регіону. Однією із причин активізації міграційних процесів на регіональному рівні є погіршення рівня життя населення.

Зростання економічних злочинів здійснює значний негативний вплив на регіональну економічну безпеку. Економічна злочинність – це передбачені кримінальним законом діяння, спрямовані на порушення відносин власності (майнові відносини) й існуючого порядку здійснення господарської діяльності.

Поряд із категорією «економічні злочини» часто вживається категорія «тіньова економіка» (підпільна економіка) як сукупність відносин у процесі виготовлення матеріальних благ і послуг на підґрунті прихованої від державних контролюючих органів економічної діяльності фізичних і юридичних осіб, яка приносить більш високі, ніж у легальній сфері прибутки та інші особисті вигоди. Тіньова економіка є підґрунтям для економічної злочинності.

Виходячи із тлумачення поняття «національна правова безпека», правову безпеку на регіональному рівні доцільно представити як стан правових відносин у регіоні та комплекс заходів з боку держави, за допомогою яких забезпечується розвиток законодавства та його реалізація в інтересах громадян у розрізі регіонів. До основних аспектів регіональної правової безпеки необхідно віднести масові порушення прав громадян; невиконання чи неналежне виконання законних рішень органів місцевого самоврядування; прийняття рішень, виконання яких за умов зuboжіння переважної більшості населення може заподіяти значні збитки його правам і власності; невиконання органами місцевого самоврядування уже прийнятих рішень та ін.

Під змінами гарантій економічної діяльності маються на увазі зміни умов, що забезпечують успіх економічної діяльності – найважливішої форми свідомої та цілеспрямованої трудової діяльності людей, у процесі якої вони здебільшого вступають в активні економічні зв'язки й відносини між собою для створення економічних благ у різних сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, обміні, розподілі, споживанні), а також формують свою особистість. Зміни гарантій в процесі вже здійснення економічної діяльності викликають невпевненість, невизначеність у майбутньому, недовіру з боку суб'єктів господарювання. Загроза зміни гарантій економічної діяльності актуальна для інвестиційної сфери, особливо з боку іноземного інвестування.

Політична нестабільність має прямий вплив на соціально-економічний розвиток регіону і є однією із головних перешкод для розвитку промислових підприємств.

За даними побудованої моделі ключових загроз регіональної економічної безпеки необхідно зробити висновок, що політична нестабільність є головною загрозою для економічної безпеки регіонів. Не менш вагомим є низький рівень правового захисту та зростання економічних злочинів. Зазначені дестимулятори економічної безпеки регіонів відносяться до групи законодавчо-правових та адміністративно-політичних загроз, які виникають під час реалізації державної регіональної політики.

Однією із суттєвих загроз економічного характеру є руйнування промислового потенціалу регіонів, яке в сучасних умовах є основним джерелом економічного розвитку держави. Одним із головних пріоритетів регіональної політики повинно бути підтримання та розвиток промислового потенціалу регіонів. В структурі отриманої моделі важливими є група загроз 5 рівня: зниження фінансової ліквідності, втрата ринків збуту та втрата конкурентоспроможності та конкурентних переваг. Вони представляють собою завершений цикл взаємозв'язків і є наслідком наявності попередніх дестимуляторів регіональної економічної безпеки.

Рисунок 5.2 – Модель ієрархії ключових загроз для економічної безпеки регіону

На останній ланці розробленої моделі ієрархії знаходяться такі де стимулятори, як погіршення рівня життя та міграція. Але треба зазначити, що це не свідчить про несуттєвість даних загроз, адже формальна стратифікація факторів небезпеки економічного розвитку регіонів приводить до того, що деякі із загроз повинні опинитися на останньому місці.

Питання, тести для самоконтролю

1. Назвіть сутнісні характеристики економічної безпеки регіонів
2. Дайте характеристику основним аспектам прояву економічної безпеки регіону
3. В чому полягає системний підхід до управління економічною безпекою регіонів
4. Назвіть складові системи управління економічною безпекою регіонів
5. В чому полягає відмінність між керованою та керуючими підсистемами

6. Назвіть загрози забезпечення економічної безпеки регіонів

Тести

1. Декларація щодо регіоналізму в Європі регламентує дефініцію регіон як

А. територіальне утворення, яке сформовано у законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, та наділене політичним самоврядуванням

В. територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя

С. частина території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак

Д. адміністративно-територіальну одиницю регіонального рівня, яка поділяється на райони, є територіальною основою утворення і діяльності органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, територіальних органів центральних органів виконавчої влади з метою здійснення державної регіональної політики, забезпечення збалансованого просторового розвитку та надання населенню визначених законом адміністративних, соціальних та інших послуг.

2. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» визначає регіон як

А. територіальне утворення, яке сформовано у законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, та наділене політичним самоврядуванням

В. територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя

С. частина території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак

Д. адміністративно-територіальну одиницю регіонального рівня, яка поділяється на райони, є територіальною основою утворення і діяльності органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, територіальних органів центральних органів виконавчої влади з метою здійснення державної регіональної політики, забезпечення збалансованого просторового розвитку та надання населенню визначених законом адміністративних, соціальних та інших послуг.

3. Метою управління економічною безпекою регіону визначено

А. забезпечення економічної безпеки національної економіки в умовах дестабілізуючого впливу загроз різного виду та децентралізації управління

В. забезпечення високої фінансової ефективності роботи і фінансової стійкості та незалежності підприємства; забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу

С. досягнення високої ефективності менеджменту оптимальної та ефективної організаційної структури управління підприємством; досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу належної ефективності корпоративних НДДКР; мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього

середовища;

Д. якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства; забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства та підрозділів організації; ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу, майна, а також комерційних інтересів

4. Для досягнення визначеної мети суб'єктами економічної безпеки регіонів мають виконуватися такі завдання

А. забезпечення стабільності регіону, забезпечення стійкості регіону, забезпечення подальшого економічного розвитку регіону, забезпечення конкурентоспроможності регіону, забезпечення певного рівня економічної незалежності регіону, захист від дестабілізуючого впливу загроз різного виду

В. забезпечення економічної ефективності господарської підприємства, його фінансової стабільності та фінансової незалежності; захист співробітників суб'єкта підприємницької діяльності, його капіталу, майна, законних прав та комерційних інтересів від протиправних посягань з боку конкурентів і кримінальних угруповань

С. збір та аналіз інформації для опрацювання ефективних й дієвих управлінських рішень з питань стратегії і тактики розвитку системи економічної безпеки підприємства

Д. забезпечення високої конкурентоздатності продукції, товарів та послуг на основі запровадження ефективного управління на підприємстві

5. До суб'єктів економічної безпеки доцільно віднести

А. держава та її інститути, обласні та місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, інші регіони, підприємства, установи й організації державного та приватного секторів економіки, громадяни та їх об'єднання

В. виконавча влада, законодавча влада, промислові та фінансові об'єднання, наукове співтовариство, громадські та профспілкові організації

С. тіньовиків – «тіньовики-господарі» (підприємці, комерсанти, банкіри, дрібні та середні бізнесмени, у т. ч. «челноки»)

Д. наймані працівники фізичної та розумової праці (дрібні та середні держслужбовці, в доходах яких більше від половини складають хабарі за рахунок їх протиправної зайнятості)

Терміни і визначення

Регіон - територіальне утворення, яке сформовано у законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, та наділене політичним самоврядуванням; притаманні свої особливості соціально-економічного розвитку, історичні, економічні, екологічні, географічні та демографічні особливості, етнічні та культурні традиції.

Економічна безпека регіону – поточний стан соціально-економічної системи регіонального рівня; сукупність властивостей соціально-економічної системи регіонального рівня (при цьому зазначенні властивості не конкретизуються).

Економічна безпека на регіональному рівні – властивість соціально-

економічної системи регіону, що за умов дестабілізуючого впливу загроз різного виду й децентралізації управління показує здатність забезпечувати стабільність, стійкість та подальший економічний розвиток, а також конкурентоспроможність і рівень економічної незалежності.

Мета управління економічною безпекою регіону – забезпечення економічної безпеки національної економіки в умовах дестабілізуючого впливу загроз різного виду та децентралізації управління.

РОЗДІЛ 6

ЗАГАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

- 6.1. Поняття економічної безпеки організації
- 6.2. Концептуальні засади економічної безпеки
- 6.3. Організація системи економічної безпеки підприємства
- 6.4. Інформаційно-аналітичне забезпечення системи управління економічною безпекою підприємства

6.1. Поняття економічної безпеки організації

Економічну безпеку підприємства можна розглядати як одну з складових загального поняття «безпека».

Економічна безпека підприємства – це захист діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності [80]. Крім того, економічна безпека підприємства – найефективніше використання ресурсів, які забезпечують стабільне функціонування підприємства.

У цілому можна виділити декілька підходів різних авторів до визначення економічної безпеки підприємства:

- Як реалізація і захист економічних інтересів
- Як стан ефективного використання ресурсів
- Як стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз
- Як захист проти економічних злочинів
- Як навість конкурентних переваг

Найбільш поширеним є визначення економічної безпеки підприємства як стану ефективного використання його ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування, прав) та існуючих ринкових можливостей, що дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам) і забезпечити його тривале виживання та стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії.

У зв'язку із нестабільністю та непередбачуваними змінами зовнішнього середовища, що негативно впливають на підприємство, питання економічної безпеки набуває особливої актуальності. Її починають розглядати не тільки з позиції збереження комерційної таємниці, але і як захист від зовнішніх загроз і небезпек.

Враховуючи значну кількість підходів щодо визначення економічної безпеки підприємства [81] було систематизовано підходи до визначення поняття економічної безпеки: інформаційний, ресурсний, гармонізаційний, правовий, фінансовий, стійкісний, синергетичний, захисний.

Інформаційний підхід базується на припущенні, що метою економічної безпеки підприємства є різні види аналізу та моніторингу діяльності підприємства за рахунок систематизації інформації для нейтралізації негативних наслідків [81].

Ресурсний підхід зустрічається майже в третині визначень економічної безпеки

підприємства і передбачає використання всіх можливих ресурсів підприємства з метою уникнення внутрішніх та зовнішніх загроз для стабільного функціонування. Тому особливої уваги заслуговує *ресурсно-функціональний підхід* до визначення поняття економічної безпеки. З цієї позиції З. Манів та І. Луцький [82] розглядають економічну безпеку як стан ресурсів (капіталу, персоналу, інформації і технологій, техніки і устаткування, прав і підприємницьких можливостей), при якому найбільш ефективно їхнє використання сприяє стабільному функціонуванню підприємства, соціальному та науково-технічному розвитку, а також запобігає появі внутрішніх та зовнішніх небезпек.

В рамках ресурсно-функціонального підходу ресурси підприємства використовуються для подолання загроз економічній безпеці підприємства. При цьому зазначається, що обсяг та склад ресурсів мають відрізнитися в залежності від того, про які загрози йде мова. Крім того, в залежності від того, якою є кількість, масштаб та інтенсивність загроз, дії підприємства можуть бути спрямовані на запобігання, ослаблення або захист від загроз. Співвідношення між видами ресурсів також має бути різним в залежності від визначених цілей [83].

Ресурсно-функціональний підхід до розуміння економічної безпеки підприємства характеризується комплексним характером, оскільки в рамках цього підходу досліджуються найважливіші фактори, що впливають на стан функціональної складової економічної безпеки підприємства, вивчаються основні процеси, що впливають на її забезпечення, аналізуються розподіл та використання ресурсів підприємства, розглядаються економічні індикатори, що відображають рівень забезпечення функціональної складової економічної безпеки підприємства, і розробляються заходи щодо забезпечення максимально високого рівня функціональної складової економічної безпеки підприємства.

Суттєві та оригінальні наукові результати стосовно тлумачення економічної безпеки підприємства отримані групою авторів, які пропонують розглядати економічну безпеку підприємства як міру *гармонізації у часі та просторі* економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, діючих поза межами підприємства. Саме інтереси конкретних організацій, людей, різних груп, так або інакше пов'язаних з діяльністю підприємства і залучених в процес його функціонування, впливають на рівень економічної безпеки, отже, повинні виявлятися, вивчатися і прийматися до уваги.

Гармонізаційний підхід передбачає, що керівництво має урівноважити пріоритети, виявлені інтереси підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища і вибрати такі форми та способи їх узгодження, щоб результати взаємодії забезпечили підприємству прибуток [81].

Наступний підхід щодо формування поняття «економічної безпеки підприємства» – *правовий*, за яким економічна безпека підприємства розглядається з точки зору врівноваження правих аспектів діяльності підприємства, що забезпечує захищеність законних та життєво важливих інтересів цього ж підприємства [81].

Фінансовий підхід до формування поняття «економічна безпека підприємства» передбачає стабільність фінансових показників не залежно від стану зовнішніх та внутрішніх загроз, які не пов'язані з форс-мажорними обставинами [81].

Стійкісний підхід розглядає поняття «економічна безпека підприємства» з

точки зору здатності підприємства до збалансованості та стійкості в умовах дестабілізуючих загроз [81].

Синергетичний підхід щодо визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства» визначає, що ефект синергії досягається завдяки формуванню стану захищеності бізнес-процесів від впливу загроз [81].

Захисний підхід формує поняття «економічна безпека підприємства» зі сторони захищеності підприємства від негативних впливів та загроз зовнішнього і внутрішнього середовища [81].

6.2. Концептуальні засади економічної безпеки

В основі розробки комплексної системи забезпечення економічної безпеки діяльності підприємства повинна лежати певна концепція, яка включає мету, завдання, принципи діяльності, об'єкт і суб'єкт, стратегію і тактику. Економічна безпека підприємства, як фактор ефективного управління ним, є об'єктом стратегічного управління.

Концепція управління економічною безпекою підприємства – це 1) система теоретико-методологічних поглядів, яка відображає розуміння і трактовку економічної безпеки підприємства та визначає цілі, завдання, методи, принципи, концептуальні моделі та положення управління нею; 2) документ в довільній формі, в якому відображені головні положення щодо формування та організації управління економічною безпекою підприємства; 3) система поглядів, ідей, цільових установок, пронизаних єдиним, визначальним задумом, основною думкою, що містить постановку та шляхи вирішення виявлених проблем. Концепція економічної безпеки підприємства є основою прийняття управлінських рішень у цій сфері [84]

Мета цієї системи – мінімізація зовнішніх і внутрішніх загроз економічному стану суб'єкта підприємництва, у тому числі його фінансовим, матеріальним, інформаційним, кадровим ресурсам. У процесі досягнення поставленої мети здійснюється вирішення конкретних завдань, які об'єднують усі напрямки забезпечення безпеки [85]:

- 1) ефективне прогнозування загроз економічної безпеки підприємства;
- 2) організація попередження впливу можливих загроз;
- 3) виявлення, аналіз і оцінка існуючих загроз економічної безпеки;
- 4) прийняття рішень та реагування на існуючі загрози;
- 5) вдосконалення системи забезпечення економічної безпеки підприємництва.

Об'єктом системи в цілому виступає стабільний економічний стан діяльності фірми в поточному і перспективному періоді. Конкретними ж об'єктами захисту виступають фінансові, матеріальні, інформаційні та кадрові ресурси.

Суб'єкт даної системи носить більш складний характер, оскільки його діяльність характеризується не тільки особливостями і характеристиками об'єкта, а й специфічними умовами зовнішнього середовища.

Виокремлюють дві групи суб'єктів, що забезпечують економічну безпеку підприємництва:

– зовнішні суб'єкти (органи законодавчої, виконавчої та судової влади, покликані забезпечувати безпеку всіх без винятку законослухняних учасників

підприємницьких відносин)

– внутрішні суб'єкти (особи, які безпосередньо здійснюють діяльність із захисту економічної діяльності підприємства). Суб'єкти, що забезпечують економічну безпеку підприємства, здійснюють свою діяльність на основі певної стратегії і тактики.

Стратегія економічної безпеки – це сукупність найбільш значущих рішень та заходів, спрямованих на забезпечення прийняттого рівня безпеки функціонування підприємства [86].

Концептуальний підхід до формування стратегії економічної безпеки підприємства та типи стратегій за ним представлено на рис. 6.1 [87].

Рисунок 6.1 – Типи стратегій економічної безпеки підприємства за концептуальним підходом [87]

Для забезпечення економічної безпеки підприємства застосовуються функціональні стратегії безпеки [88]:

1. Стратегія економічної безпеки включає, перш за все, систему превентивних заходів, реалізовану через регулярну, безперервну роботу всіх підрозділів суб'єкта підприємницької діяльності з перевірки контрагентів, аналізу передбачуваних угод, експертизі документів, виконання правил роботи з конфіденційною інформацією і т. п. Служба безпеки в даному випадку виступає в ролі контролера.

2. Стратегія реактивних заходів застосовується у разі виникнення або реального здійснення будь-яких загроз економічної безпеки підприємства. Ця стратегія, заснована на застосуванні ситуаційного підходу і врахуванні всіх зовнішніх і внутрішніх чинників, реалізується службою безпеки через систему заходів, специфічних для даної ситуації [88].

Місце підсистеми управління економічною безпекою підприємства в системі його стратегічного управління наведено на рис. 6.2.

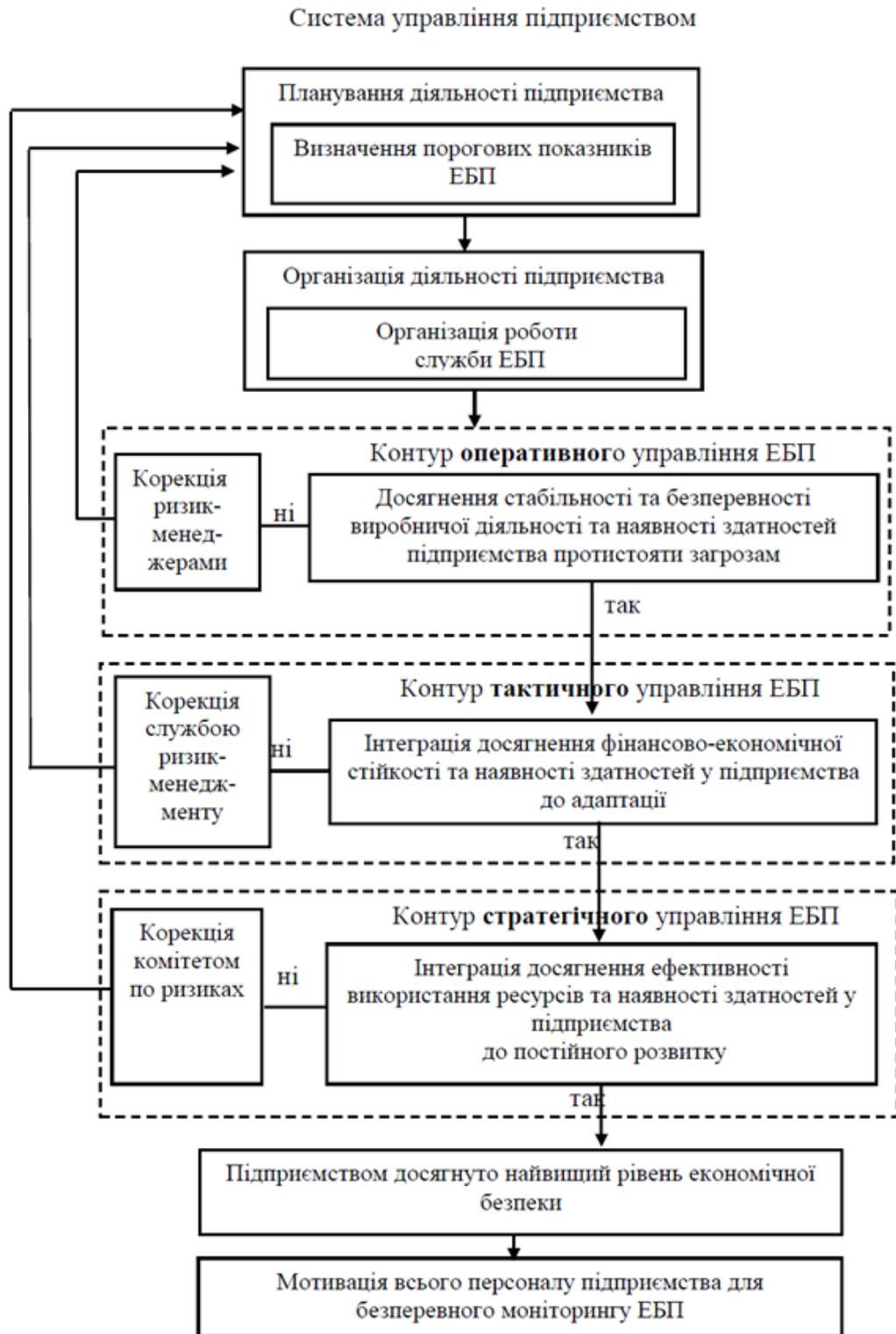

Рисунок 6.2 – Місце підсистеми управління економічною безпекою підприємства в системі його стратегічного управління [89]

Ефективне управління економічною безпекою підприємства засноване на таких принципах [90]:

1. Принцип законності – уся діяльність підприємства повинна носити законний

характер, інакше є суттєва загроза закриття такого підприємства відповідними органами як неправомірною.

2. Принцип економічної доцільності – слід організовувати захист тільки тих об'єктів, витрати на захист яких менше, ніж втрати від реалізації загроз за цими об'єктами.

3. Поєднання превентивних та реактивних заходів економічної безпеки. Превентивними вважаються заходи попереджувального характеру, що дозволяють не допустити виникнення або реалізацію загроз економічній безпеці. Реактивні – це заходи, які приймаються в разі реального виникнення загроз або необхідності мінімізації їх негативних наслідків.

4. Принцип безперервності – функціонування системи забезпечення економічної безпеки підприємництва має здійснюватися постійно.

5. Принцип диференційованості – вибір заходів з подолання загроз, що виникають, відбувається залежно від характеру загрози і ступеня тяжкості наслідків її реалізації.

6. Принцип координації – для досягнення поставлених завдань необхідно постійне узгодження діяльності різних підрозділів служби безпеки, самого підприємства і поєднання організаційних, економіко-правових та інших способів захисту.

7. Повна підконтрольність системи забезпечення економічної безпеки керівництву суб'єкта підприємницької діяльності. Інтереси системи забезпечення економічної безпеки повинні бути підпорядковані загальним інтересам всього підприємства.

Концептуальні положення управління економічною безпекою підприємства [90]:

1. Моніторинг та діагностику економічної безпеки підприємства необхідно проводити постійно.

2. Економічну безпеку підприємства необхідно досліджувати в статичному та динамічному аспекті.

3. Управління економічною безпекою підприємства повинне бути ключовою складовою стратегічного управління підприємства.

4. Повинно постійно здійснюватися удосконалення захисту інформації підприємства.

5. Повинен здійснюватися контроль доступу сторонніх осіб на територію підприємства.

6. Необхідно ретельно перевіряти контрагентів на предмет їх репутації та порядності ведення бізнесу.

7. Періодично необхідно здійснювати перевірки персоналу підприємства на предмет ймовірності розкриття комерційних таємниць.

8. Необхідно знижувати ризики від озброєних пограбувань підприємства.

9. Оцінювально-аналітична система повинна стати центральною частиною управління економічною безпекою підприємства.

10. При оцінюванні рівня економічної безпеки підприємства необхідно враховувати не лише результати діяльності підприємства на поточну дату, а й потенціал.

11. При оцінюванні рівня економічної безпеки підприємства необхідно використовувати декілька альтернативних методичних підходів.

12. Оцінка значущості функціональних складових економічної безпеки повинна проводитись за допомогою перевірених евристичних методів.

13. Оцінка та аналіз економічної безпеки повинні базуватись на врахуванні технологічних особливостей підприємства.

14. Оцінювальні показники економічної безпеки повинні бути скориговані на коефіцієнт значущості стадії життєвого циклу та значущості ринкової стратегії підприємства.

15. Управління економічною безпекою необхідно здійснювати не лише за результатами, а й за потенціалом підприємства.

16. Працівники служби економічної безпеки підприємства повинні володіти навичками побудови економіко-математичних моделей, володіти найсучаснішими пакетами прикладних програм, знати основні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства.

6.3. Організація системи економічної безпеки підприємства

Система економічної безпеки підприємства – це структурований комплекс стратегічних, тактичних та оперативних заходів, спрямованих на захищеність підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз та на формування унікальних здатностей протистояти їм в майбутньому. Лише комплексний та системний підходи до організації економічної безпеки на підприємстві забезпечать найбільш повною мірою його надійний захист.

З позиції системного підходу, система економічної безпеки підприємства характеризується як техніко-економічна, локальна, складна, стохастична, аперіодична система з неповним забезпеченням кількісною інформацією [91].

Чітко окреслені властивості системи економічної безпеки підприємства залежать від певних рис самого підприємства: галузі діяльності, розміру, етапу розвитку, фінансово-економічного стану, виробничої структури, виду системи правління (в т.ч. організаційна структура, метод прийняття управлінських рішень, рівень мікроменеджменту), корпоративної філософії, ефективності використання потенціалу (фінансового, кадрового, техніко-технологічного, інформаційного, інноваційного, організаційного тощо). Макросередовище (зокрема конкуренти та зовнішні ризики) теж чинять вплив на формування системи економічної безпеки підприємства [92].

Головна мета створення системи економічної безпеки підприємства полягає в гарантуванні поточної ефективної діяльності та забезпеченні подальшого сталого розвитку підприємства шляхом своєчасного виявлення, мінімізації і запобігання внутрішнім і зовнішнім викликам, небезпекам, загрозам, ризикам [92].

Досягнення зазначеної мети можливе за рахунок досягнення *функціональних цілей системи економічної безпеки підприємства* [92]:

1) забезпечення конкурентоспроможності підприємства, результативності діяльності, фінансової стійкості, високої продуктивності;

2) формування ефективної організаційної структури управління економічною

безпекою, створення власної служби економічної безпеки підприємства відповідно до виявлених ризиків та загроз;

3) досягнення високої кваліфікації працівників, реалізація інтелектуального потенціалу суб'єкта господарської діяльності;

4) гарантування правового захисту, технологічної незалежності та лідерства в технологіях, належної ефективності корпоративних інновацій, НДДКР;

5) запобігання забрудненню довкілля внаслідок діяльності підприємства, попередження проблем шляхом використання екологічно чистих технологій;

6) захист конфіденційної інформації та комерційної таємниці, досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи підприємства;

7) безпека персоналу, комерційних інтересів, матеріальних цінностей та капіталу.

Функціями системи є [92]:

1) підготовча (підготовка даних для оброблення, сортування, оцінювання, прогнозування);

2) аналітична (аналіз, порівняння даних, з'ясування динаміки, тенденцій та закономірностей, опис поведінки контрагентів та синтез елементів аналізу, розроблення пропозицій);

3) конкурентна розвідка (легальний пошук повної достовірної інформації у відкритому доступі для здобуття конкурентних переваг – т.зв. «гра на випередження», недопущення непередбачуваних кризових подій шляхом своєчасного здобуття даних про зовнішнє середовище підприємства);

4) контррозвідка, внутрішній моніторинг (протидія промислому шпигунству, захист комерційної таємниці, недопущення витoku конфіденційної інформації шляхом дотримання регламенту нерозголошення, усунення слабких ланок в управлінні підприємством з метою недопущення збитку чи втрати ринку);

5) протидія рейдерству (запобігання рейдерському захопленню підприємства, ворожим поглинанням);

6) моніторинг (загалом зовнішнього і внутрішнього середовища, реальних і потенційних загроз, викликів, небезпек, ризиків).

Процес досягнення цілей передбачає виконання таких завдань [92]:

1) своєчасне виявлення, попередження, аналіз, оцінювання, послаблення, прогнозування ризиків та загроз економічній безпеці підприємства;

2) організація превентивних заходів (запобігання можливим загрозам);

3) гарантування безпеки функціональних складників ЕБП;

4) вироблення та ухвалення найоптимальніших управлінських рішень щодо стратегії і тактики реагування на виниклі загрози;

5) вивчення інтерфейсного елемента системи економічної безпеки підприємства (перевірка надійності партнерів, клієнтів та персоналу);

6) недопущення діяльності на підприємстві економічної розвідки конкурентів, протидія проникненню злодіїв; захист банківських рахунків, баз даних підприємства від злодіїв [93];

7) фізична і технічна охорона матеріальних цінностей підприємства (будівлі, території, транспорт);

8) юридичний захист прав, інтересів підприємства та його працівників;

9) формування і продуктивне використання інформаційно-аналітичного та інноваційного забезпечення системи економічної безпеки підприємства;

10) постійний контроль за ефективністю функціонування системи економічної безпеки, удосконалення її елементів.

Об'єктом системи економічної безпеки підприємства загалом є стійкий економічний стан підприємства нині та в майбутньому. Все, на що спрямовуються зусилля з гарантування економічної безпеки, фактично є об'єктом захисту, керованою підсистемою. Об'єкти конкретизуються за видами ресурсів (фінансові, організаційні, кадрові, управлінські, інтелектуальні, комунікаційні, інформаційні, матеріальні (товари, майно, техніка) і технологічні), видами діяльності та показниками, які планується підвищити для убезпечення підприємства (наприклад, фінансово-економічні, виробничі тощо) [92].

Суб'єкти системи економічної безпеки підприємства, керуюча підсистема відрізняються більшою складністю, оскільки до неї входять і представники зовнішнього середовища. Відповідно виокремлюють дві групи суб'єктів системи економічної безпеки підприємства - внутрішні та зовнішні [92].

До внутрішніх суб'єктів належать [92]:

- власні внутрішні служби, структурні підрозділи, персонал, в компетенцію яких входить безпосереднє гарантування економічної безпеки підприємства;
- керівники, рада правління, власники (засновники) підприємства;
- акціонери, потенційні інвестори.

Інколи пропонують внутрішніх суб'єктів ще поділяти на спеціалізованих (служба економічної безпеки підприємства), напівспеціалізованих (маркетингова служба, юридичний відділ) та ін. [94]. Така класифікація допомагає підкреслити роль та профільність різних осіб, відділів у забезпеченні економічної безпеки підприємства.

До зовнішніх суб'єктів відносяться [92]:

- недержавні організації (детективні агентства, охоронні служби, служби безпеки, пожежна служба; кадрові, консалтингові, страхові, аудиторські фірми, банківські установи, ін.);
- державні структури (державна служба охорони, правоохоронні органи, органи держуправління – законодавчі, виконавчі, судові);
- окремі органи, відомства, науково-освітні заклади.

Організаційна структура забезпечення економічної безпеки підприємства включає такі складники [95]:

1. Планово-економічний відділ (відділ економічного аналізу, аналітичний відділ), який складає план аналітичної роботи щодо економічної безпеки і контроль за його виконанням, організовує методичне забезпечення внутрішнього та зовнішнього аналізу економічної безпеки, займається організацією й узагальненням результатів комплексного аналізу безпеки підприємства і його підрозділів, проводить дослідження можливостей потенційного забезпечення економічної безпеки в майбутньому, розробляє заходи щодо ефективних витрат ресурсів на забезпечення економічної безпеки.

2. Виробничий відділ – аналізує випуск продукції основними цехами в натуральному вираженні, виконання плану випуску продукції за обсягом та

асортиментом, ритмічність виробництва, підвищення якості продукції, упровадження нової техніки і технологій, витрати матеріальних ресурсів, розробляє заходи щодо скорочення трудомісткості виготовлення продукції, вирішує питання технічної й організаційної підготовки виробництва тощо [80].

3. Технічні відділи головного механіка й енергетика аналізують безпечність стану експлуатації машин і устаткування, виконання планів-графіків ремонту і модернізації устаткування, якість і собівартість ремонтів, повноту використання устаткування і виробничих потужностей, раціональність споживання енергоресурсів. Підвищення рівня економічної безпеки підприємства такі відділи можуть забезпечити при наданні конкретних рекомендацій щодо впровадження енергозберігаючих технологій та нових більш ощадних технологічних процесів.

4. Відділ постачання – контролює своєчасність і якість матеріально-технічного забезпечення виробництва, виконання плану постачань за обсягом, номенклатурою, термінами, якістю, станом і збереженістю складських запасів, дотримання норм відпустки матеріалів, транспортно-заготівельні витрати, фактичну вартість матеріальних ресурсів, що здобуваються [80].

5. Відділ збуту – аналізує виконання договірних зобов'язань і планів постачань продукції споживачам за обсягом, якістю, термінами, номенклатурою, аналізує виконання плану реалізації продукції і витрат на неї, контролює дотримання норм складських запасів і збереженість готової продукції, вивчає ринок збуту і раціональність господарських зв'язків. При цьому економічна безпека підприємства прямо пропорційно залежить від своєчасності розрахунків за відвантажену продукцію.

6. Відділ праці і заробітної плати аналізує рівень організації праці, чисельність персоналу за всіма категоріями і професіями підприємства і його структурних підрозділів, рівень використання робочого часу, витрати фонду заробітної плати, аналізує ефективність форм і систем оплати і стимулювання праці, рівень продуктивності праці. Від рівня матеріального та морального стимулювання працівників залежить рівень економічної безпеки підприємства. При зниженні такого рівня працівник може продати конфіденційну інформацію конкурентам, розкрити комерційну таємницю, працівник не зацікавлений в підвищенні обсягів реалізації продукції.

7. Бухгалтерія та фінансовий відділ аналізує виконання кошторисів загальновиробничих, адміністративних витрат та витрат на збут, кошторису витрат на виробництво, собівартість реалізованої продукції, виконання плану прибутку і його використання, проводить аналіз бухгалтерського балансу, фінансового стану, витрати оборотних коштів і спеціальних фондів, контролює фінансовий стан і платоспроможність підприємства. Важливість роботи цього відділу важко переоцінити, зважаючи на те, що від нього залежить імідж, репутація підприємства, високий рівень яких можна досягнути лише при забезпеченні належного рівня економічної безпеки підприємства.

Питання, тести для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «економічна безпека організації»
2. Назвіть складники концепції управління економічною безпекою
3. Назвіть складники системи економічної безпеки підприємства.
4. Опишіть місце підсистеми управління економічною безпекою підприємства в системі його стратегічного управління
5. Назвіть принципи ефективного управління економічною безпекою підприємства

Тести

1. Економічна безпека підприємства

- A. це захист діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності
- B. стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання
- C. відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі
- D. стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції

2. Мета комплексної системи забезпечення економічної безпеки діяльності підприємства

- A. в підтриманні такого стану економічної сфери держави, який характеризується збалансованістю, стійкістю до негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування економіки держави і економічне зростання
- B. мінімізація зовнішніх і внутрішніх загроз економічному стану суб'єкта підприємництва, у тому числі його фінансовим, матеріальним, інформаційним, кадровим ресурсам
- C. захист батьківщини, економічне процвітання, пропаганду цінностей та світовий порядок, і часто зводять їх до трьох основних категорій: безпеки, добробуту та цінностей
- D. збереженні найважливіших інтересів індивіда, включеного до соціально-економічних відносин та становить основу його поступального розвитку

3. У процесі досягнення поставленої мети комплексної системи забезпечення економічної безпеки діяльності підприємства здійснюється

вирішення конкретних завдань, які об'єднують усі напрямки забезпечення безпеки

- A. забезпечення економічної ефективності господарської підприємства, його фінансової стабільності та фінансової незалежності; захист співробітників суб'єкта підприємницької діяльності, його капіталу, майна, законних прав та комерційних інтересів від протиправних посягань з боку конкурентів і кримінальних угруповань
- B. збір та аналіз інформації для опрацювання ефективних й дієвих управлінських рішень з питань стратегії і тактики розвитку системи економічної безпеки підприємства
- C. ефективне прогнозування загроз економічної безпеки підприємства; організація попередження впливу можливих загроз; виявлення, аналіз і оцінка існуючих загроз економічної безпеки; прийняття рішень та реагування на існуючі загрози; вдосконалення системи забезпечення економічної безпеки підприємства
- D. забезпечення високої конкурентоздатності продукції, товарів та послуг на основі запровадження ефективного управління на підприємстві

4. Об'єктом комплексної системи забезпечення економічної безпеки діяльності підприємства в цілому виступає

- A. працівники керуючої і керованої систем організації, їх професійний та кваліфікаційний рівень, ступінь виконання ними повноважень, обсяги відповідальності, а також взаємозв'язки в системі менеджменту
- B. інвестор, який вкладає власні, позичені або залучені кошти в об'єкти інвестування, приймає рішення щодо форм і способів їх використання, несе повну майнову та фінансову відповідальність за результати використання інвестованих коштів
- C. стабільний економічний стан діяльності фірми в поточному і перспективному періоді
- D. сфера науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, інноваційна діяльність, самі науково-технологічні нововведення

5. Конкретними об'єктами захисту виступають

- A. маркетингові, управлінські, виробничі ресурси
- B. майно, в тому числі основні фонди й оборотні кошти в усіх галузях та сферах економіки, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права
- C. процес управління виробничо-господарською діяльністю підприємств, корпорацій, господарських товариств, об'єднань та інших організацій
- D. фінансові, матеріальні, інформаційні та кадрові ресурси

Терміни і визначення

Економічна безпека підприємства – це захист діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності

Концепція управління економічною безпекою підприємства – це система теоретико-методологічних поглядів, яка відображає розуміння і трактовку економічної безпеки підприємства та визначає цілі, завдання, методи, принципи, концептуальні моделі та положення управління нею.

Стратегія економічної безпеки – це сукупність найбільш значущих рішень та заходів, спрямованих на забезпечення прийняттого рівня безпеки функціонування підприємства

Система економічної безпеки підприємства – це структурований комплекс стратегічних, тактичних та оперативних заходів, спрямованих на захищеність підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз та на формування унікальних здатностей протистояти їм в майбутньому.

РОЗДІЛ 7

ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВ

Основні питання

7.1 Поняття загрози економічній безпеці, форми її прояву

7.2 Суб'єкти, які є носіями загроз. Види загроз

7.3 Класифікація загроз економічній безпеці

7.1 Поняття загрози економічній безпеці, форми її прояву

Розробка концепції економічної безпеки підприємства та створення системи її забезпечення передбачає виявлення, урахування і знаходження способів запобігання або ослаблення впливу чинників ризику, основних небезпек і загроз підприємницької діяльності

Загроза економічній безпеці може визначатися як якийсь збиток, інтегральний показник якого характеризує ступінь зниження економічного потенціалу за визначений проміжок часу [96].

Під *загрозою* розуміється сукупність умов, процесів, чинників, що перешкоджають реалізації національних економічних інтересів і створюють небезпеку для них і суб'єктів господарської діяльності.

Загрози економічній безпеці – це дія дестабілізуючих природних факторів і/або суб'єктивних, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації [97].

Форми прояву загроз економічній безпеці на різних рівнях ієрархії організаційно-економічних структур мають відмінності, незважаючи на спільність дії дестабілізуючих факторів в умовах єдиного економічного простору. До числа таких глобальних факторів варто віднести:

- ✓ загальний спад виробництва,
- ✓ розлад фінансової системи,
- ✓ зростання соціальної напруженості,
- ✓ криміналізація суспільства й економіки,
- ✓ подальше ослаблення конкурентоспроможності тощо.

Виділяють [98] найбільш значимі загрози економічній безпеці підприємства за ступенями. Серед них:

I ступінь: низький професійний рівень керівників, плінність кваліфікованих кадрів, низька компетентність персоналу, низький рівень обліково-аналітичної діяльності, відсутність системи контролю, вибір ненадійних партнерів й інвесторів, низька ліквідність і платоспроможність, збитковість господарської діяльності, недостатній обсяг оборотних коштів, низький рівень фінансової стійкості, економічні кризи, низький технічний і технологічний рівень виробництва, відсутність інновацій, корупція і зловживання посадовими повноваженнями, нестабільна політична ситуація, шахрайство і крадіжка [98];

II ступінь: порушення трудової дисципліни, відсутність або наявність формальної системи планування, недоступність кредитних ресурсів, обмеженість ринку збуту, низький рівень маркетингу, інфляція, зростання цін на енергоносії,

рівень життя населення, порушення режиму збереження комерційної таємниці, інформаційне шпигунство, наявність великої кількості документації і погоджень, відсутність інформаційних технологій в обліково-аналітичній діяльності, низька ділова репутація, проникнення конкурентної розвідки, застарілість основних фондів, протиправні дії кримінальних структур, можливість рейдерських захоплень [98];

III ступінь: відсутність посадових інструкцій, рівень безробіття, вихід з ладу комп'ютерної техніки, відсутність ієрархічної системи доступу до інформації, відсутність комунікаційної системи зв'язку між підрозділами й окремими працівниками підприємства, аварії, пожежі, вибухи, перебої в електро-, водо- і тепlopостачанні, відсутність транспортнологістичної інфраструктури, низька корпоративна культура, відсутність системи виявлення і вирішення конфліктних ситуацій, відсутність кар'єрного росту, страйки [98].

7.2 Суб'єкти, які є носіями загроз. Види загроз

До основних суб'єктів, які потенційно є носіями загрози для підприємства, відносяться:

- держава з її важелями регулювання: податками, кредитами, субсидіями тощо;
- конкуренти, що здатні скоротити ринок збуту підприємства шляхом випуску сучасної продукції, і недобросовісні конкуренти;
- покупці, з їх споживчим попитом, який постійно вагається;
- виробничі партнери, від заможності і обов'язковості яких залежить фінансова стабільність підприємства [99].

Види загроз економічній безпеці підприємства:

- катастрофічні (природні та техногенні),
- інформаційні,
- конкурентні,
- кримінальні,
- пов'язані з некомпетентністю власника у виробничо-фінансових і інституціональних питаннях,
- організаційні та ін.

Для прийняття управлінських рішень більш важливими для економічної безпеки промислового підприємства є внутрішні загрози, на які підприємство може певним чином впливати. З цією метою загрози економічній безпеці підприємства класифікуються за функціональними складовими (табл. 7.1) [100].

Виділення економічній безпеці за функціональними складовими сприяє розробці заходів для підвищення рівня кожної функціональної складової та економічної безпеки підприємства в цілому. Для кожного промислового підприємства склад загроз може бути різним. Якщо на підприємстві не передбачено спеціалістів з питань економічної безпеки, то цим питанням може займатися економічна служба підприємства. Моніторинг та діагностика рівня економічної безпеки підприємства та окремих його складових та своєчасне попередження або запобігання загрозам дозволяє підприємству уникнути збитків [100].

Таблиця 7.1 – Основні реальні і потенційні загрози, які негативним чином впливають на процес забезпечення економічної безпеки за функціональними складовими [100]

Назва складової економічної безпеки підприємства	Вид реальної чи потенційної загрози
Фінансова	Відсутність достатньої кількості фінансових ресурсів для розвитку підприємства; неефективне фінансове планування; низький рівень ефективності перерозподілу фінансових потоків (ресурсів) між видами економічної активності; неефективна цінова політика; зменшення прибутку підприємства; значні розміри кредиторської або дебіторської заборгованостей.
Виробнича	Техніко-технологічна відсталість від прогресивних світових технологій та техніки; повільна заміна основних засобів; низький рівень механізації та автоматизації виробничих процесів; неефективна виробнича структура підприємства; зростання ступеня зношеності основних фондів підприємства.
Інвестиційно-інноваційна	Відсутність єдиних засад та пріоритетів розвитку підприємства на інноваційно-інвестиційних засадах; неефективність державної підтримки внутрішніх та зовнішніх інвесторів (низький рівень реалізації економічних, політичних та соціальних гарантій); відсутність власних розробок та інновацій в галузі техніко-технологічного оснащення підприємства.
Кадрово-інтелектуальна	Відсутність узгодженої кадрової політики; недостатня увага керівництва до вчасного підвищення рівня кваліфікації кадрів; нестабільний морально-психологічний мікроклімат в колективі; підвищення віку робітників в зв'язку із демографічною ситуацією; плинність кадрів; низький рівень ефективності виконання функціональних обов'язків промислово-виробничого персоналу; неналежне збереження комерційної таємниці.
Інформаційна	Відсутність надійного захисту інформаційних систем та засобів обробки інформації на підприємстві, наявність конкретних фактів несанкціонованого доступу до комерційної інформації або її розповсюдження; відсутність або недостатній об'єм інформації про конкурентів, споживачів та ринки збуту продукції.
Маркетингова	Зниження ефективності збуту власної продукції, зниження рівня рентабельності реалізованої продукції та маркетингової активності, зниження рівня оновлення асортиментних груп продукції підприємства; відсутність кваліфікованих спеціалістів з маркетингу.
Силова	Недостатня захищеність цехів, будівель та інших приміщень підприємства; відсутність охорони та сучасних засобів спостереження; недостатній рівень індивідуального захисту робітників.

7.3 Класифікація загроз економічній безпеці

Види загроз економічній безпеці підприємства:

- 1) за місцем виникнення:
 - внутрішні;
 - зовнішні;
- 2) за природою виникнення:
 - політичні;
 - кримінальні;
 - конкурентні;

- контрагентні;
- 3) за ймовірністю виникнення:
 - явні;
 - приховані;
- 4) за наслідками:
 - загальні;
 - локальні;
- 5) за відношенням до людської діяльності:
 - об'єктивні (зумовлені стихійними природними явищами: землетруси, повені тощо);
 - суб'єктивні (зумовлені діяльністю людини);
- 6) за об'єктами посягань:
 - інформація;
 - матеріальні і нематеріальні активи;
 - персонал;
 - ділова репутація;
- 7) за можливістю прогнозування:
 - прогнозовані;
 - непрогнозовані;
- 8) за ймовірністю настання:
 - катастрофічні;
 - значні;
 - незначні;
- 9) за сферами виникнення:
 - економічні;
 - фізичні;
 - психологічно-інформаційні.

Традиційна класифікація загроз економічній безпеці підприємства за характером не уточнює об'єкт, на який направлена загроза, що, на наш погляд, є недоліком, оскільки по відношенню до одного об'єкту її дії можна вважати прямими, а по відношенню до іншого, навпаки, непрямими (опосередкованими). До того ж, поділ загроз на прямі та непрямі (опосередковані) необхідно проводити за кожним об'єктом дослідження, що дозволяє побудувати багаторівневу класифікацію загроз економічній безпеці підприємства зображену на рис. 7.1 [101]

На першому рівні економічні загрози поділяються за характером дії на безпеку підприємства. У даному випадку, під прямими загрозами розуміються ті, які створюють небезпеку в результаті погіршення показників економічних результатів діяльності підприємства, зокрема, зменшення прибутку та погіршення фінансово стану внаслідок підвищення цін на сировину та енергоносії або зменшення попиту на продукцію підприємства. До непрямих загроз відносяться можливі фактори, явища або чинники, які впливають на репутацію підприємства, що в результаті може зменшити його ринкову вартість. Прикладом таких непрямих загроз є збільшення шкідливих викидів в навколишнє середовище, погіршення умов та безпеки праці, ймовірність корпоративних конфліктів. Такі загрози, з одного боку, можуть мати

фінансово-економічні прояви – наприклад, у вигляді штрафних санкцій за порушення екологічного або трудового законодавства, але вони мають також й непрямий вплив на безпеку підприємства, оскільки погіршення репутації підприємства приводить до зниження його ринкової вартості [101].

Рисунок 7.1 – Багаторівнева класифікація загроз економічній безпеці підприємства за характером дії на об'єкт дослідження [101]

На другому рівні розглядаються та класифікуються загрози, які на першому рівні були ідентифіковані як прямі, але своєю чергою, за ознакою характеру дії на економічний стан підприємства, поділяються на безпосередні та супутні. Таким чином, безпосередні загрози – це наявність таких умов, факторів або дій, що порушують стан складових економічної безпеки підприємства, які мають прямий зв'язок з його економічним станом (загрози фінансовому та майновому стану підприємства, прибутковості тощо). Супутні загрози негативно впливають на допоміжні складові економічної безпеки підприємства, які мають економічні прояви (загрози соціальній, кадровій, інтелектуальній безпеці тощо) та також впливають на показники прибутковості та фінансового стану [101].

На третьому рівні загрози другого рівня аналогічно поділяються на небезпечності, що прямо впливають на зменшення прибутку підприємства, та ті, що погіршують інші економічні показники його діяльності.

Виходячи, з найвідоміших класифікацій загроз економічній безпеці, пропонується [102] використовувати таку (рис. 7.2).

Згідно до наведеної вище класифікації за видами загроз [102]:

- природні (об'єктивні) загрози - загрози, які викликані стихійними природними явищами (повені, землетруси, урагани);
 - штучні (суб'єктивні) загрози - загрози, що викликані діяльністю людини. Вони в свою чергу можуть бути:
 - ненавмисними-викликані помилками працівників (порушників);
 - навмисними - викликаними корисними намірами зловмисників.
- Навмисні загрози класифікуються як безконтактні та контактні.

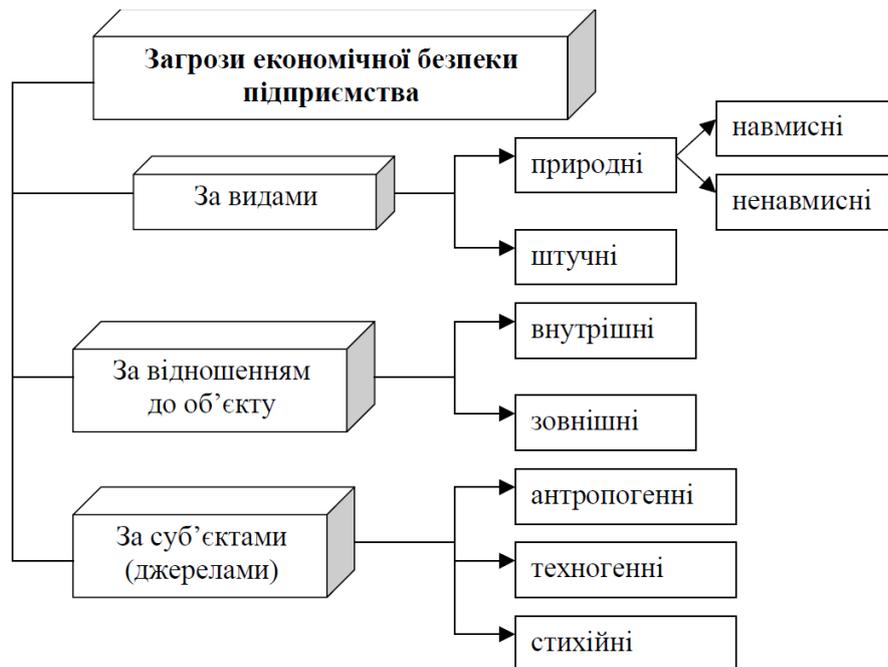

Рисунок 7.2 – Класифікація загроз економічної безпеки підприємства [102]

Відповідно контактні в свою чергу поділяються на дві групи: без зміни структури об'єкту захисту та із зміною структури. Безконтактні загрози поділяються відповідно до різних зон захисту: зоні, що підлягає безпосередньому контролю, зоні, що не контролюється, зоні представницьких приміщень, службових приміщень. За відношенням до об'єкту, що підлягає захисту, загрози можуть бути як внутрішні, так і зовнішні. Загрози можуть виходити від постачальників, споживачів, партнерів бізнесу, конкурентів, державної влади та інших суб'єктів зовнішнього середовища (табл. 7.2) [102].

Таблиця 7.2 – Джерела загроз підприємства та їх склад [102]

Джерело загрози	Можливі загрози	Відповідальність за захист
Постачальники сировини, матеріалів	Зрив заключних договорів на поставку сировини, відмова від співпраці, низька якість сировини, зростання цін на матеріали, неритмічність поставки	Служба постачання
Споживачі	Розрив договірних відносин, відмова від готової продукції, банкрутство дебіторів	Відділ маркетингу, збуту, фінансовий відділ
Підприємства-конкуренти	Зниження цін на продукцію конкурентів, захоплення нових ринків, підвищення якості продукції, шпіонаж, прихід нових конкурентів на ринок	Відділ, маркетингу, служба безпеки
Дилери	Відмова від співпраці, банкрутство дилерів	Відділ збуту, маркетингу
Банки	Відмова від надання кредитів	Фінансовий відділ
Органи державної влади	Відмова від надання пільг, інвестування, неефективність законодавства	
Податкова служба	Використання податкових санкцій, неефективність податкової системи	Бухгалтерія, служба безпеки
Персонал, робітники	Розголошення конфіденційної інформації,	Служба безпеки

	розкрадання матеріальних цінностей, присвоєння грошових засобів, низька компетентність, протиправні дії кадрів	
Структурні підрозділи	Невиконання планових завдань	Керівництво
Інші фізичні особи	Розкрадання, промисловий шпіонаж	Служба безпеки
Інші юридичні особи	Присвоєння контрольного па-кету акцій, присвоєння блокую чога пакету акцій	Керівництво, відділ майнових відносин

Щоб запобігти негативним наслідкам загроз економічній безпеці підприємства необхідно розробити заходи та методи, що забезпечать виявлення ризикованої ситуації та її ліквідацію.

Питання, тести для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттям «загроза», «небезпека», «ризик»
2. Дайте характеристику видам загроз економічній безпеці підприємства за різними ознаками.
3. Назвіть сфери прояву загроз економічній безпеці підприємства.
4. Опишіть вплив держави на економічну безпеку підприємства
5. Назвіть внутрішні загрози економічній безпеці підприємства
6. Назвіть джерела небезпек економічній безпеці підприємства

Тести

1. Загрози економічній безпеці

- A. це дія дестабілізуючих природних факторів і/або суб'єктивних, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації
- B. це сукупність умов і факторів, які утримують в собі та при визначених умовах самі по собі або в будь-якій комбінації формують деструктивну природу (сукупність негативних впливів)
- C. це можливість відхилення результатів конкретних рішень чи дій від запланованих
- D. реальна можливість впливу дії навмисного чи ненавмисного характеру, що порушує стійкість функціонування підприємства, наносить матеріальної та нематеріальної шкоди, яка призводить до відхилень від стратегії

2. До числа таких глобальних факторів варто віднести

- A. загальний спад виробництва, розлад фінансової системи, зростання соціальної напруженості, криміналізація суспільства й економіки, подальше ослаблення конкурентоспроможності
- B. кримінальні структури, промислове шпигунство; фірми-розвідники, конкуренти (прямі і непрямі)
- C. корумповані представники органів влади, правоохоронних органів, контролюючих органів, засобів масової інформації, стихійні лиха, аварії й катастрофи тощо

D. керівники організації, менеджери середньої ланки, працівники фірми, працівники служби безпеки

3. До основних суб'єктів, які потенційно є носіями загрози для підприємства, відносяться

- A. кримінальні структури, промислове шпигунство; фірми-розвідники, конкуренти (прямі і непрямі)
- B. держава з її важелями регулювання, конкуренти, покупці, виробничі партнери
- C. корумповані представники органів влади, правоохоронних органів, контролюючих органів, засобів масової інформації, стихійні лиха, аварії й катастрофи тощо
- D. керівники організації, менеджери середньої ланки, працівники фірми, працівники служби безпеки

4. Види загроз економічній безпеці підприємства

- A. економічні, політичні, соціально-культурні, екологічні
- B. катастрофічні (природні та техногенні), інформаційні, конкурентні, кримінальні, пов'язані з некомпетентністю власника у виробничо-фінансових і інституціональних питаннях, організаційні та ін.
- C. крадіжки, вимагання, грабїж, розбій; виведення із ладу обладнання, знищення та пошкодження майна, стихійні лиха, аварії, катастрофи й теракти
- D. економічне шпигунство; розголошення або неправомірне використання інформації; дискредитація на ринку; соціальні конфлікти навколо або всередині організації, привласнення товарних знаків фірми конкурентом

5. За місцем виникнення розрізняють наступні види загроз економічній безпеці підприємства

- A. внутрішні, зовнішні
- B. політичні, кримінальні, конкурентні, контрагентні
- C. явні, приховані
- D. загальні; локальні

Терміни і визначення

Загрози – вплив зовнішнього середовища, його суб'єкти чи внутрішні елементи системи, що може призвести до втрат.

Загрози економічній безпеці – це дія дестабілізуючих природних факторів і/або суб'єктивних, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації.

Виклики – сукупність обставин, негативного впливу, на які необхідно відреагувати, при цьому їх ігнорування може спричинити позитивні та негативні наслідки для діяльності.

Загроза управлінню механізму економічної безпеки підприємництва - форма вираження, що відображає реальну або потенційну можливість проявлення деструктивного впливу різних факторів та умов на їх реалізацію у процесі фінансового розвитку, що призводить до прямого або непрямого економічного збитку

РОЗДІЛ 8

ФУНКЦІОНАЛЬНІ СКЛАДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Основні питання

8.1. Сутність, ціль та функції служби безпеки підприємства

8.2. Зміст орієнтовних функціональних складових економічної безпеки підприємства

8.3. Вимоги до формування системи показників для проведення аналізу внутрішніх факторів економічної безпеки підприємства

8.4. Формування системи показників за складовими економічної безпеки підприємства

8.1 Сутність, ціль та функції служби безпеки підприємства

Завдання гарантування безпеки підприємства є одним із основних, пріоритетних завдань, що стоять перед усіма структурними ланками і всіма працівниками підприємства, так само як і завдання збільшення прибутку, підвищення власного добробуту. Ефективний захист економічних інтересів фірми може бути забезпечений лише у разі об'єднання зусиль її персоналу: адміністрації, інженерно-технічних працівників, службовців, робітників.

Суб'єктами механізму забезпечення економічної безпеки виступають держава та її інститути (міністерства, відомства, податкові й митні органи, біржі, фонди і страхові компанії), а також підприємства, установи й організації як державного, так і приватного сектора економіки.

Суб'єкт системи гарантування економічної безпеки підприємництва має складніший характер, оскільки його діяльність зумовлюється не тільки особливостями і характеристиками об'єкта, а й специфічними умовами зовнішнього середовища суб'єкта підприємницької діяльності. Виходячи з цього, можна виділити дві групи суб'єктів, що гарантують економічну безпеку підприємництва: зовнішні і внутрішні.

До внутрішніх суб'єктів належать особи, підрозділи, що займаються цією діяльністю безпосередньо на підприємстві і підпорядковані його керівництву. Їх основним призначенням є постійна діяльність із забезпечення безпеки підприємства. До цієї категорії можна віднести підрозділи, частина функцій у яких полягає в забезпеченні безпеки підприємства (маркетингова служба, юридичний підрозділ, а також персонал та підрозділи підприємства, які в межах своїх посадових інструкцій та положень про підрозділи зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення безпеки підприємства.

Служба безпеки (СБ) фірми – це самостійний структурний підрозділ. Вона вирішує завдання безпосереднього забезпечення захисту життєвоважливих інтересів фірми в умовах комерційного і підприємницького ризику, конкурентної боротьби. На всіх великих і середніх підприємствах (в організаціях) звичайно створюються автономні служби безпеки, а безпеку функціонування невеликих фірм можуть гарантувати територіальні (районні або міські) служби за договорами найму одного чи кількох охоронців. Такі служби охорони зазвичай створюються при місцевих

органах внутрішніх справ або при державній службі безпеки [103].

Служба безпеки як відділ підприємства вирішує *завдання* [104]:

- організації захисту економічних інтересів на підприємстві;
- гарантування безпеки спеціальними засобами і методами.

Виконуючи організаційну функцію, служба безпеки працює у взаємодії з дирекцією і відділами (функціональними ланками) підприємства.

Служба безпеки спільно з *дирекцією забезпечує* [104]:

- ухвалення правильних управлінських рішень (забезпечує керівництво інформацією, веде аналітичну роботу);
- управління системою безпеки (консультує керівництво з питань захисту економічних інтересів);
- створення режиму збереження комерційної таємниці (розробляє правила, що забезпечують його дотримання);
- надання допомоги і здійснення контролю за діяльністю всіх функціональних ланок підприємства.

Служба безпеки спільно з *відділами забезпечує* [104]:

- здійснення комерційних операцій (бере участь у підготовці контрактів, перевіряє надійність партнерів, відстежує виконання взятих ними зобов'язань);
- підбір, перевірку і підготовку персоналу;
- навчання персоналу прийомів поведінки і правил спілкування, формування загальної і особистої зацікавленості, створення на підприємстві обстановки пильності.

Служба безпеки самостійно працює *спеціальними засобами і методами* [104]:

- у середовищі працівників підприємства;
- у середовищі партнерів і конкурентів підприємства.

Служба безпеки будь-якої фірми постійно виконує певний комплекс завдань. Головними з них для будь-якої фірми є такі [104]:

- 1) гарантування безпеки виробничо-господарської діяльності та захисту відомостей, що вважаються комерційною таємницею фірми (підприємства, організації);
- 2) організація роботи з правового та інженерно-технічного захисту комерційної таємниці фірми;
- 3) запобігання необґрунтованому допуску й доступу до відомостей та робіт, які становлять комерційну таємницю;
- 4) організація спеціального діловодства, яке унеможлиблює несанкціоноване одержання відомостей, віднесених до комерційної таємниці відповідної фірми;
- 5) виявлення і локалізація можливих каналів витоку конфіденційної інформації в процесі звичайної діяльності та в екстремальних ситуаціях;
- 6) забезпечення режиму безпеки за здійснення всіх видів діяльності, зокрема зустрічі, переговори й наради у рамках ділової співпраці фірми з іншими партнерами;
- 7) забезпечення охорони приміщень, устаткування, офісів, продукції і технічних засобів, необхідних для виробничої або іншої діяльності;
- 8) забезпечення особистої безпеки керівництва та провідних менеджерів і

спеціалістів фірми;

9) оцінка маркетингових ситуацій та неправомірних дій конкурентів і зловмисників.

8.2 Зміст орієнтовних функціональних складових економічної безпеки підприємства

Функціональні складові економічної безпеки підприємства - це сукупність основних напрямів його економічної безпеки, що істотно відрізняються один від одного за своїм змістом.

Широке коло проблем, з якими пов'язана економічна безпека підприємства вимагає їх узагальнення і системної класифікації. Це дасть змогу в конкретних умовах окремо взятого підприємства проаналізувати вплив на його діяльність її окремих складових.

Серед функціональних складових належного рівня економічної безпеки фінансова складова вважається провідною й вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи.

Фінансовою безпекою підприємства вважають такий фінансовий стан, який характеризується [105]:

- збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, що використовуються підприємством;
- стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз;
- здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії та завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів;
- забезпечувати розвиток цієї фінансової системи.

Про ослаблення фінансової безпеки свідчать показники, серед яких основними є такі: зниження ліквідності; підвищення кредиторської і дебіторської заборгованості; зниження фінансової стійкості тощо.

За дану складову економічної безпеки відповідають фінансові й економічні служби підприємства.

Важливою передумовою охорони фінансової складової економічної безпеки є планування (включаючи й бюджетне) комплексу необхідних заходів та оперативна реалізація запланованих дій у процесі здійснення підприємством фінансово-економічної діяльності.

Ринкова складова, відображає ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, які складаються в ринковому середовищі. Про ослаблення ринкової безпеки, зокрема, свідчать скорочення частки ринку, що займає підприємство; ослаблення конкурентних позицій підприємства і його здатності протидіяти конкурентному тиску; зниження адаптаційних можливостей підприємства до змін на ринку, відставання від вимог ринку тощо.

Дана складова економічної безпеки підприємства повинна постійно знаходитись в полі зору його служби маркетингу, яка покликана розробляти і впроваджувати комплекс відповідних запобіжних заходів.

Інтерфейсна складова характеризує надійність взаємодії підприємства з економічними контрагентами. Загрозу даної складової економічної безпеки

підприємства представляють можливі непередбачені зміни умов взаємодії (аж до розриву відносин) з економічними контрагентами постачальниками, торговими і збутовими посередниками, інвесторами, споживачами і т.д. Відповідальність за надійність даної складової економічної безпеки несе служба маркетингу.

Належний рівень цього виду економічної безпеки підприємства у великій мірі залежить від наявного складу кадрів, їхнього інтелекту та професіоналізму.

Інтелектуальна складова характеризує інтелектуальний потенціал працівників підприємства. Негативні впливи на дану складову проявляються у відході з підприємства провідних висококваліфікованих працівників, що призводить до ослаблення його інтелектуального потенціалу; зниженні питомої ваги інженерно-технічних і наукових працівників в загальній кількості працюючих; згортанні винахідницької і раціоналізаторської активності на підприємстві; зниженні освітнього рівня працівників і особливо працівників апарату управління.

За дану складову безпеки повинна відповідати кадрова служба підприємства і особисто його головний інженер або технічний директор.

Кадрова складова дає уяву про забезпечення підприємства необхідними кадрами. До основних негативних впливів на цю складову економічної безпеки підприємства належать: плінність кадрів; фізичне старіння кадрів, старіння їхніх знань і кваліфікації; низька кваліфікацію кадрів; поєднання основної діяльності з роботою в інших організаціях, що супроводжується як низькою віддачею працівника, так і з можливим виходом конфіденційної інформації за межі підприємства. За дану складову безпеки повинна відповідати кадрова служба (відділ кадрів).

Технологічна складова відображає технологічний потенціал і характеризує ступінь його захищеності. До основних негативних впливів на цю складову економічної безпеки підприємства відносять дії, спрямовані на підрив його технологічного потенціалу; порушення технологічної дисципліни; моральне старіння технологічного обладнання і інструментів.

Правова складова. Основними загрозами цієї складової безпеки є недостатня правова захищеність інтересів підприємства в договірній і іншій діловій документації, а саме: порушення юридичних прав підприємства і його працівників; навмисне чи ненавмисне розголошення комерційно важливих відомостей; порушення норм патентного права тощо.

Протидією цій загрозі повинна займатися юридична і патентно-ліцензійна служба підприємства, в полі зору якої повинно бути правове забезпечення діяльності підприємства, юридичне вироблення договірної документації, ведення судових і арбітражних розглядів, правове навчання персоналу, ведення патентного фонду підприємства, контроль порушень норм патентного права, перегляд матеріалів для публікацій.

Екологічна складова. Негативні впливи на економічну безпеку підприємства, що відносяться до даної складової проявляються в наступному: загроза здоров'ю працівників підприємства; втрата прибутку внаслідок високого рівня екологічних штрафів і платежів; зниження конкурентоздатності підприємства і виробленої продукції; підрив іміджу підприємства. Протидією таким впливам повинна займатися служба екологічної безпеки підприємства, через здійснення постійного

контролю та моніторингу екологічності всіх сторін діяльності підприємства.

Інформаційна складова. Рівень даної складової економічної безпеки підприємства визначається часткою неповної, неточної і суперечливої інформації, що використовується в процесі прийняття управлінських рішень.

Силова складова. Дії які негативно впливають на рівень силових складової економічної безпеки підприємства, зумовлюються кількома причинами, а саме: нездатність підприємств-конкурентів досягти переваг коректними методами ринкового характеру; кримінальні мотиви одержання злочинними юридичними (фізичними) особами доходів через шантаж:, шахрайство або крадіжки; некомерційні мотиви посягань на життя та здоров'я керівників і працівників підприємства (організації), а також: на його майно; фізичні і моральні впливи, спрямовані на конкретні особистості, особливо на керівництво і провідних спеціалістів підприємства з метою заподіяти шкоду їх здоров'ю (фізичному і психологічному), а також: репутації і матеріальному благополуччю, що складає загрозу нормальній діяльності підприємства; негативні впливи, що заподіюють шкоду майну підприємства, несуть загрозу зниження вартості його активів і втрати економічної незалежності (утому числі, доступ до конфіденційної інформації підприємства, включаючи промислове шпигунство; дезінформацію; знищення інформації й ін.).

8.3. Вимоги до формування системи показників для проведення аналізу внутрішніх факторів економічної безпеки підприємства

Від якості інформаційно-аналітичного забезпечення прямо залежить якість управління економічною безпекою підприємства. Інформаційно-аналітичне забезпечення системи управління економічною безпекою підприємства повинне включати такі підсистеми: інформації, систем показників, індикаторів та методів оцінки та аналізу економічної безпеки підприємства.

На більшості підприємств інформація, яка використовується менеджерами для забезпечення економічної безпеки, забезпечують внутрішні джерела. Створюється спеціалізована аналітична група, або служба економічної безпеки підприємства, до складу функціональних обов'язків якої повністю або частково включається інформаційне забезпечення [106].

Створення раціонального потоку інформації про економічну безпеку підприємства повинне опиратися на такі принципи [95]:

- уніфікованості, що припускає те, що аналітики повинні прагнути до того, щоб проектні рішення, які ними пропонуються, підходили до якомога ширшого кола завдань, які вирішуються;
- системності, що припускає встановлення порядку функціонування всієї системи аналітичної інформації в цілому і її динамічних тенденцій;
- принцип вирішення нових завдань, що дозволяє виявляти й вирішувати нові завдання, які ставляться перед підприємством у зв'язку з ускладненням зовнішнього середовища;
- принцип першого керівника, заснований на безпосередньому керівництві аналітичною роботою на підприємстві першим керівником у зв'язку з тим

припущенням, що він буде постійно націлювати аналітичний відділ на рішення нових більш складних завдань і намагатися ви-вести підприємство на лідируючі положення в конкурентному середо-вищі;

– принцип розвитку – розроблений комплекс вирішення аналітичних завдань повинен створюватися з урахуванням можливості поповнення й постійної актуалізації без порушення його функціонування;

– принцип сумісності – при створенні системи повинні бути реалізовані інформаційні інтерфейси, завдяки яким вона може взаємодіяти з іншими системами відповідно до встановлених правил;

– принцип стандартизації, що припускає те, що при створенні аналітичних комплексів повинні бути раціонально застосовані типові уніфіковані й стандартизовані елементи, проектні рішення, пакети прикладних програм, зокрема такі, які дозволяють займатися побудовою економіко-математичних моделей;

– принцип ефективності полягає у досягненні раціонального спів-відношення між витратами й цільовими ефектами, включаючи кінцеві результати автоматизації;

– принцип єдиної інформаційної бази, що припускає те, що вихідна інформація один раз вводилась в систему й могла бути використана багаторазово [95].

До збору, накопичення й систематизації інформації пред'являються певні вимоги: інформація повинна бути повною й своєчасною, достовірною, корисною й зручною для сприйняття й подальшого використання. Необхідність збору, накопичення й зберігання економічної інформації диктується багатьма обставинами. До них належать: багаторазовість і тривалість її застосування, розрив у часі між збором і використанням інформації при проведенні аналізу й управлінні економічною безпекою на підприємстві.

Хаотичність потоків інформації, недосконалість їх каналів, методів і техніки збору, зберігання й обробки приводять до істотного запізнювання інформації й до втрати її якості та виникнення загроз для підприємства. Основа сучасного одержання інформації – це інтеграція її збору й обробки. Результати проведення аналітичних досліджень прямо залежать від якості інформації, яка використовується, тому перед їх проведенням слід ретельно перевірити вхідну інформацію [90].

Звичайне забезпечення управлінського персоналу відповідною інформацією залежить від розподілу функцій між виконавцями. Із цією метою для кожного керуючого розробляються посадові інструкції, у яких перелічуються функції, які він виконує. На підставі посадових інструкцій визначається той обсяг інформації, який необхідний для забезпечення економічної безпеки підприємства.

8.4.Формування системи показників за складовими економічної безпеки підприємства

Економічні показники для проведення оцінки і аналізу економічної безпеки підприємства повинні бути представлені у вигляді системи. Система показників – це їх упорядкована сукупність, у якій кожний показник дає кількісну або якісну характеристику певної сторони господарської діяльності, має властивості зведення й подільності, пов'язаний з іншими показниками, але не дублює їх [107].

Система показників для оцінки передумов досягнення певного рівня та поточного рівня економічної безпеки підприємства представлено в табл. 8.1 та Додатку Б.

Таблиця 8.1 - Система показників для оцінки основних передумов досягнення певного рівня економічної безпеки підприємства

Підсистеми показників, що характеризують здатності підприємства до:	Показники
протистояння загрозам	Питома вага в активі балансу необоротних активів
	Питома вага в активі балансу оборотних активів
	Питома вага в пасиві балансу власного капіталу
	Питома вага в пасиві балансу довгострокових зобов'язань
	Питома вага в пасиві балансу поточних зобов'язань
адаптації	Питома вага основних засобів у виробничому потенціалі
	Питома вага виробничих запасів у виробничому потенціалі
	Питома вага незавершеного виробництва в виробничому потенціалі
	Темп зростання фонду оплати праці
	Питома вага заохочувальних виплат і компенсацій в фонді оплати праці
постійного розвитку	Коефіцієнт забезпеченості інтелектуальною власністю
	Питома вага витрат на обчислювальну техніку в загальному об'ємі витрат на інформатизацію
	Питома вага витрат на оплату послуг сторонніх підприємств у сфері інформатизації в загальному об'ємі витрат на інформатизацію
	Коефіцієнт покриття капітальних інвестицій
	Коефіцієнт капітального будівництва
	Питома вага інвестицій на будівництво в загальному об'ємі капітальних інвестицій
	Питома вага інвестицій на придбання нових основних засобів в загальному об'ємі капітальних інвестицій
	Питома вага кадрів, які підготовлені новим професіям
	Питома вага працівників, які підвищили кваліфікацію

Виділення саме таких систем обґрунтовується доцільністю проведення оцінки та аналізу не тільки досягнутого рівня економічної безпеки підприємства, а й його нарощування (або виснаження) потенціалу, тобто оцінки накопичення підприємством здатностей до формування високого рівня в майбутньому.

Від точної ідентифікації загроз підприємству, від правильного вибору вимірювачів їх прояву, тобто системи індикаторів, залежить ступінь адекватності оцінки економічної безпеки підприємства існуючої у виробництві реальності і комплекс необхідних заходів щодо попередження та нівелювання небезпеки, відповідних масштабів та характеру загроз.

Питання, тести для самоконтролю

1. Назвіть сутність, ціль та функції служби безпеки підприємства
2. Назвіть основні задачі служби безпеки підприємства

3. Назвіть функціональні складники економічної безпеки підприємства
4. Назвіть вимоги до системи показників оцінки рівня економічної безпеки підприємства
5. Назвіть в системі показників економічної безпеки показники-стимулятори та показники-дестимулятори

Тести

1. Функціональні складові економічної безпеки підприємства - це

- A. сукупність основних напрямів його економічної безпеки, що істотно відрізняються один від одного за своїм змістом
- B. характеризує надійність взаємодії підприємства з економічними контрагентами
- C. характеризує інтелектуальний потенціал працівників підприємства
- D. дає уяву про забезпечення підприємства необхідними кадрами

2. Ринкова складова

- A. відображає ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, які складаються в ринковому середовищі
- B. характеризує надійність взаємодії підприємства з економічними контрагентами
- C. характеризує інтелектуальний потенціал працівників підприємства
- D. дає уяву про забезпечення підприємства необхідними кадрами

3. Інтерфейсна складова

- A. ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, які складаються в ринковому середовищі
- B. характеризує надійність взаємодії підприємства з економічними контрагентами
- C. характеризує інтелектуальний потенціал працівників підприємства
- D. дає уяву про забезпечення підприємства необхідними кадрами

4. Інтелектуальна складова

- A. ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, які складаються в ринковому середовищі
- B. характеризує надійність взаємодії підприємства з економічними контрагентами
- C. характеризує інтелектуальний потенціал працівників підприємства
- D. дає уяву про забезпечення підприємства необхідними кадрами

5. Кадрова складова

- A. ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, які складаються в ринковому середовищі
- B. характеризує надійність взаємодії підприємства з економічними контрагентами
- C. характеризує інтелектуальний потенціал працівників підприємства
- D. дає уяву про забезпечення підприємства необхідними кадрами

Задачі

1. Розрахункове завдання «Визначення загроз економічній безпеці підприємства за результатами аналізу річної звітності підприємства». *Завдання:*

1) Необхідно обрати підприємство, за даним якого буде здійснюватися аналіз та оцінка рівня економічної безпеки.

2) Доречно ознайомитися із інформацією із вкладок «Основні відомості про емітента», «Інформація про основні засоби емітента (за залишковою вартістю)», «Опис бізнесу», «Річна фінансова звітність» тощо.

3) Із вкладки «Річна фінансова звітність» копіюємо «Баланс» та «Звіт про фінансові результати», кількість періодів дослідження – 3 (роки, квартали);

4) Здійснюємо вертикальний та горизонтальний аналіз фінансової звітності

5) Виходячи із отриманих результатів, враховуючи специфіку діяльності підприємства та звертаючись до теоретичного матеріалу виокремити загрози для досліджуваного підприємства

6) Сформувати систему показників за складовими економічної безпеки досліджуваного підприємства, виокремити показники-стимулятори та показники-дестимулятори

Терміни і визначення

Служба безпеки підприємства – це самостійний структурний підрозділ. Вона вирішує завдання безпосереднього забезпечення захисту життєвоважливих інтересів фірми в умовах комерційного і підприємницького ризику, конкурентної боротьби.

Функціональні складові економічної безпеки підприємства - це сукупність основних напрямів його економічної безпеки, що істотно відрізняються один від одного за своїм змістом.

Фінансова безпека підприємства - такий фінансовий стан, який характеризується збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, що використовуються підприємством; стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз; здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії та завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів; забезпечувати розвиток цієї фінансової системи.

Ринкова складова, відображає ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, які складаються в ринковому середовищі.

Інтерфейсна складова характеризує надійність взаємодії підприємства з економічними контрагентами.

Інтелектуальна складова характеризує інтелектуальний потенціал працівників підприємства. *Кадрова складова* характеризує забезпечення підприємства необхідними кадрами.

Технологічна складова відображає технологічний потенціал і характеризує ступінь його захищеності.

Система показників – це їх упорядкована сукупність, у якій кожний показник дає кількісну або якісну характеристику певної сторони господарської діяльності, має властивості зведення й подільності, пов'язаний з іншими показниками, але не дублює їх.

РОЗДІЛ 9

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТА АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Основні питання

9.1. Основи оцінки рівня економічної безпеки підприємства

9.2. Загальні методичні підходи до оцінки та аналізу економічної безпеки підприємства

9.3. Алгоритм оцінки рівня економічної безпеки

9.4. Основи дослідження рівня економічної безпеки підприємства

9.1. Основи оцінки рівня економічної безпеки підприємства

На сучасному етапі розвитку концепції економічної безпеки значна увага приділяється методикам її оцінювання на національному рівні, але на рівні підприємства не вироблено єдиного комплексного методичного підходу до оцінки та аналізу.

Для вимірювання стану економічної безпеки підприємства застосовують такі методи: факторний аналіз, регресійне економіко-математичне моделювання, інтегральний кластерний аналіз, статистичний метод, метод оцінки фінансової стійкості тощо (рис. 9.1).

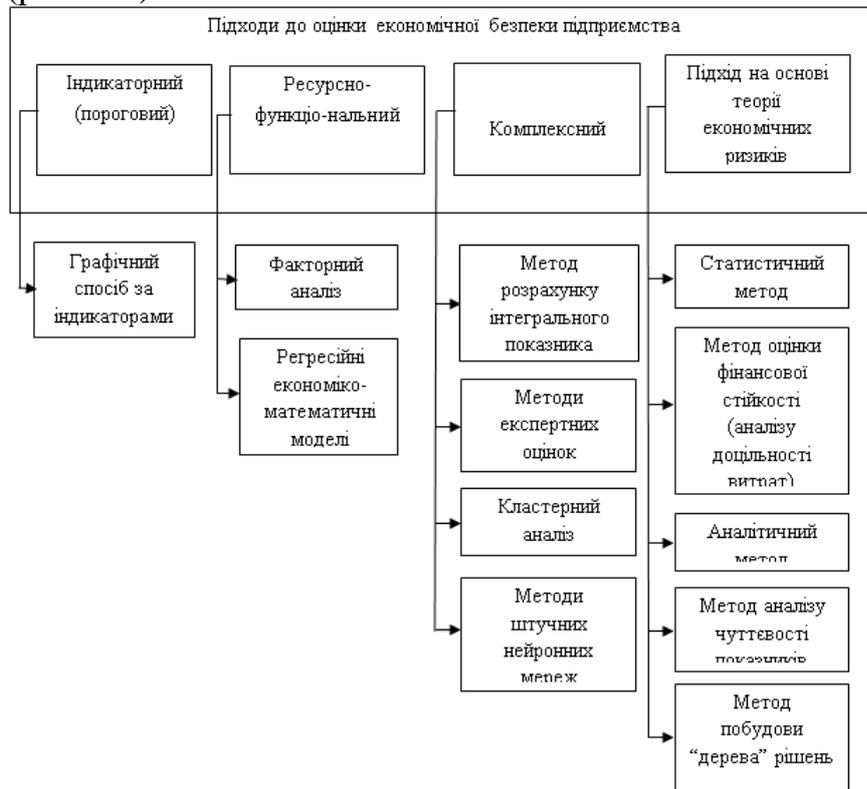

Рисунок 9.1 – Інтеграція підходів та методів до оцінки економічної безпеки підприємства [90]

Як будь-яка система, система економічної безпеки підприємства вимагає постійного самотестування та відновлення, а якщо ні, то вона не здатна адекватно реагувати на постійно мінливу обстановку. Із цією метою необхідно здійснювати

моніторинг провідних параметрів, повинен бути створений алгоритм "раннього попередження" негативних, руйнівних процесів на різних ланках управління з погляду критеріїв економічної безпеки, виявлення "руйнівників системи".

Постійне посилення факторів, що загрожують економічній безпеці підприємства і зумовлюючих його депресивний розвиток, порушує питання про створення системи моніторингу стану і динаміки розвитку підприємства з метою завчасного попередження о небезпеки, що загрожують, і вживання необхідних заходів захисту та протидії.

Основними цілями моніторингу є наступні:

- оцінка стану та динаміки розвитку підприємства;
- виявлення деструктивних тенденцій і процесів розвитку потенціалу підприємства;
- визначення причин, джерел, характеру, інтенсивності впливу погроз економічній безпеці;
- прогнозування наслідків дії погроз економічній безпеці;
- системно-аналітичне вивчення поточної ситуації та тенденцій її розвитку, розробка цільових заходів щодо відбивання погроз підприємству.

Моніторинг повинен бути результатом взаємодії всіх зацікавлених служб підприємства. При здійсненні моніторингу повинен діяти принцип безперервності спостереження за станом об'єкта моніторингу з урахуванням фактичного стану і тенденцій розвитку його потенціалу, а також загального розвитку економіки, політичного стану та дії інших загальносистемних факторів. Для проведення моніторингу необхідно відповідне методичне, організаційне, інформаційне, технічне забезпечення. Зміст та послідовність здійснення моніторингу представлені в табл. 9.1.

Таблиця 9.1 – Зміст та послідовність здійснення моніторингу

Етап	Зміст етапу моніторингу
1	Ідентифікація підприємства (суб'єкта господарювання) і об'єкта моніторингу
2	Формування системи техніко-економічних показників оцінки економічної безпеки підприємства з урахуванням специфіки його функціонування
3	Збір і підготовка інформації, що характеризує стан об'єкта моніторингу
4	Виявлення (визначення) факторів, що характеризують перспективні напрямки розвитку підприємства
5	Моделювання і формування сценаріїв або стратегій розвитку підприємства
6	Розрахунки техніко-економічних показників підприємства на всю глибину прогнозного періоду
7	Проведення аналізу показників економічної безпеки підприємства
8	Розробка пропозицій по попередженню і нейтралізації погроз економічній безпеці підприємства

Викладений методичний підхід і інструментарій аналізу та діагностики стану підприємства дозволяють із достатньою повнотою досліджувати комплекс факторів, що загрожують економічній безпеці підприємства, усвідомлено та цілеспрямовано організувати та виконати необхідний моніторинг, системно аналізувати динамічно мінливу соціально-економічну ситуацію, проводити техніко-економічне обґрунтування прийнятих управлінських рішень.

Забезпечення безпеки повинне відповідати вимогам принципів економічної доцільності. Витрати на забезпечення безпеки неминучі, але їх розміри повинні відповідати рівню небезпеки і вартості ресурсу. Необґрунтовані витрати на забезпечення безпеки самі можуть стати погрозою функціонування підприємства.

Сутність стану економічної безпеки реалізується в системі критеріїв та показників. *Критерій стану економічної безпеки* - це оцінка стану об'єкта з точки зору основних економічних показників та індикаторів, що відображають сутність економічної безпеки. Критеріальна оцінка стану безпеки включає в себе оцінки: ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку, рівня ефективності використання ресурсів, ресурсу капіталу та праці і його співвідношення з показниками найбільш розвинених та передових представників індустрії, а також рівня, при якому загрози зовнішнього і внутрішнього характеру зводяться до мінімуму.

Економічна безпека не носить абсолютного характеру тому, що в умовах суспільного поділу праці підприємства взаємозалежні один від одного. У цих умовах економічна безпека означає можливість контролю корпоративних ресурсів, досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, при якому забезпечується її конкурентоспроможність і прибутковість.

Фінансова рівновага передбачає своєчасне виконання своїх платіжних зобов'язань перед бюджетом, працівниками та постачальниками матеріальних ресурсів, стримування чинників, здатних дестабілізувати ситуацію.

Здатність до подальшого розвитку і вдосконалення, що особливо важливо в сучасному динамічному світі, передбачає модернізацію виробництва, підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівня працівників, розширення виробництва, диверсифікацію напрямків діяльності, внутрішні інвестиції стають необхідними й обов'язковими умовами стійкості і стабільності функціонування підприємства.

Стійкість і безпека - найважливіші характеристики об'єкта як єдиної системи. Стійкість економіки характеризує міцність і надійність його елементів, вертикальних, горизонтальних та інших зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні і зовнішні «навантаження», які перешкоджає нормальному функціонуванню різних елементів системи, призводять до формування негативних, руйнівних тенденцій в галузі економічної безпеки. Як приклад (по відношенню до внутрішніх загроз) можна назвати високу плінність кадрів, низький рівень кваліфікації персоналу, несвоєчасне виконання платіжних зобов'язань, низьку конкурентоспроможність виробленого товару. Наближення до їх гранично допустимого рівня свідчить про наростання загроз економічній безпеці підприємства, а перехід граничних значень про вступ підприємства в зону нестабільності та підвищеного ризику, тобто про реальний підрив економічної безпеки. З точки зору зовнішніх загроз як індикаторів можуть виступати гранично допустимий рівень державного боргу, нестабільність економічної обстановки в країні, зниження інвестиційної привабливості індустрії, регіону або країни в цілому [108].

Найвища ступінь безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників перебуває у межах допустимих меж своїх граничних значень, а порогові значення

одного показника досягаються не на шкоду іншим. Отже, можна зробити висновок, що за межами граничних значень показників підприємство втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможність, в наслідок чого - фінансова неспроможність і банкрутство.

Економічна, організаційна і політична системи суспільства безпосередньо залежать від його господарської діяльності. Незалежно від суб'єктів господарювання економічна безпека має багатоаспектне тлумачення. На будь-якому рівні ієрархії виробничо-господарської діяльності можуть виникати ситуації, які безпосередньо впливають на стан виробництва, часто незалежно від самого товаровиробника.

Економічна безпека підприємства є комплексним відображенням рівня надійності підприємства як партнера у виробничих, фінансових, комерційних та інших економічних відносинах за певний проміжок часу [109].

З позиції самого підприємства оцінка економічної безпеки полягає у визначенні рівня захищеності його потенціалу (виробничо-технічного, фінансового, соціального та ін.) і тенденцій до його зміни.

Рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно його менеджери зможуть уникнути можливих загроз і ліквідувати шкідливі наслідки певних негативних складових зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Стан безпеки організації можна визначити через відповідні критерії та показники. Вони сигналізують, з одного боку, про зону безпеки, а з іншого – про розвиток небезпеки внаслідок реалізації загрози [104].

9.2. Загальні методичні підходи до оцінки та аналізу економічної безпеки підприємства

Індикаторний підхід полягає у встановленні рівня економічної безпеки в результаті порівняння фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами, що виступають пороговими значеннями цих показників і відповідають певному рівню безпеки. Деякі автори такий підхід називають пороговим. Такий підхід дозволяє визначитись з категоріями: безпечно або небезпечно; кризовий, критичний, передкризовий нормальний стан економічної безпеки підприємства. Основним недоліком такого підходу є те, що при неточному визначенні значень індикаторів неправильно буде визначений рівень економічної безпеки [95].

Від точної ідентифікації загроз підприємству, від правильного вибору вимірювачів їх прояву, тобто системи індикаторів, залежить ступінь адекватності оцінки економічної безпеки підприємства існуючої у виробництві реальності і комплекс необхідних заходів щодо попередження та нівелювання небезпеки, відповідних масштабів та характеру загроз.

У якості однієї з цілей моніторингу економічної безпеки підприємства є діагностика його стану за системою показників, що враховують специфічні галузеві особливості, найбільш характерних для даного підприємства і мають для останнього важливе стратегічне значення [90].

Якщо використовувати подібну методику для побудови системи кількісних і якісних показників економічної безпеки на рівні підприємства, то в неї необхідно включити такі основні індикатори [90]:

а) *індикатори виробництва*: динаміка виробництва (зростання, спад, стабільний стан, темп зміни); реальний рівень завантаження виробничих потужностей; частка НДДКР у загальному обсязі робіт; частка НДР у загальному обсязі НДДКР; темп відновлення основних виробничих фондів (реновації); стабільність виробничого процесу (ритмічність, рівень завантаженості протягом певного часу); питома вага виробництва у ВВП (для особливо великих підприємств-монополістів); оцінка конкурентоспроможності продукції; вікова структура і технічний ресурс парку машин та обладнання;

б) *фінансові індикатори*: обсяг «портфеля» замовлень (загальний обсяг передбачуваних продажів); фактичний і необхідний обсяг інвестицій (для підтримки і розвитку наявного потенціалу); рівень інноваційної активності (обсяг інвестицій у нововведення); рівень рентабельності виробництва; фондвіддача (капіталомісткість) виробництва; прострочена заборгованість (дебіторська і кредиторська); частка забезпеченості власними джерелами фінансування оборотних коштів, матеріалів, енергоносіїв для виробництва;

в) *соціальні індикатори*: рівень оплати праці щодо середнього показника по промисловості або економіці в цілому; рівень заборгованості по зарплаті; втрати робочого часу; структура кадрового потенціалу (вікова, кваліфікаційна) [90].

Відповідно до специфіки підприємства і відповідно до фактичних і нормативних значень його техніко-економічних показників та величини їх відхилення від бар'єрних (граничних) значень індикаторів економічної безпеки стан досліджуваного підприємства можна характеризувати як [90]:

а) нормальне, коли індикатори економічної безпеки знаходяться у межах граничних значень, а рівень використання наявного потенціалу близький до технічно обґрунтованих нормативів завантаження устаткування і площ;

б) передкризовий, коли переступається бар'єрне значення хоча б одного з індикаторів економічної безпеки, а інші наблизилися до деякої межі своїх бар'єрних значень і при цьому не були втрачені технічні і технологічні можливості поліпшення умов і результатів виробництва шляхом прийняття до загроз, що виникають на підприємстві, заходів попереджувального характеру;

в) кризовий, коли переступаються бар'єрні значення більшості основних (на думку експертів) індикаторів економічної безпеки і з'являються ознаки необоротності спаду виробництва і часткової втрати потенціалу унаслідок вичерпання технічного ресурсу обладнання і площ, скорочення персоналу;

г) критичний, коли порушуються всі (або майже всі) бар'єри, що відокремлюють нормальний і кризовий стан розвитку виробництва, а часткова втрата потенціалу стає неминучою і невідворотною.

Ресурсно-функціональний підхід передбачає визначення рівня економічної безпеки за допомогою оцінювання ефективності використання ресурсів підприємства. Підприємство розробляє комплекс заходів щодо захисту від загроз і за кожним напрямом оцінюється економічний ефект. При застосуванні цього підходу оцінювання рівня економічної безпеки підприємства ототожнюється із

аналізом стану його фінансово-господарської діяльності. Частіше за все розраховуються значення за функціональними складовими. Зважаючи на це рівень економічної безпеки за таким підходом можна визначити лише порівнюючи з такими ж рівнями за декілька періодів, тобто в динаміці.

Програмно-цільовий підхід базується на інтегруванні показників, які визначають рівень економічної безпеки підприємства. Інколи такий підхід називають комплексним. Значну увагу при використанні цього підходу необхідно приділити відбору показників та визначенню методів їх інтегрування. Також складності виникають при встановленні коефіцієнтів значущості на основі методів експертних оцінок.

Сутність підходу на основі *теорії економічних ризиків* полягає у визначенні різних загроз підприємству та розраховується збиток. Збиток порівнюється з величиною прибутку, доходу та майна. Такий підхід є дещо вужчим, ніж інші підходи.

У площині того або іншого підходу необхідно розглянути методики оцінки рівня економічної безпеки підприємства.

До найбільш аргументованих та науково-обґрунтованих можна віднести розробку Козаченко Г. В. та Пономарьова В. П. У працях цих вчених-економістів запропоновано використовувати співвідношення величини бруто-інвестицій підприємства та величини інвестиційних ресурсів, необхідних для підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку:

$$P_{ЕБП} = \frac{BI^t}{I'_{ЕБП}} \quad , \quad (9.1)$$

де BI^t – бруто-інвестиції підприємства в році t , грош. од.;

$I'_{ЕБП}$ – інвестиції підприємства в році t , необхідні для забезпечення його економічної безпеки, грош. од.

Чим ближче величина співвідношення до одиниці, тим вище рівень економічної безпеки. Пропонується виділити такі рівні економічної безпеки підприємства: до 0,05 – підтримуючий; 0,06-0,1 – мінімальний; 0,11-0,19 – дуже низький; 0,2-0,29 – низький; 0,3-0,49 – середній; 0,5-0,7 – високий; вище за 0,7 – дуже високий. Така детальна градація рівнів підтверджує комплексність наукової праці вчених.

Основною проблемою при проведенні оцінки рівня економічної безпеки підприємства за допомогою цієї методики є визначення рівня інвестицій, необхідних для забезпечення економічної безпеки. Акцент зроблено на проведенні аналізу конкурентних переваг підприємства, але доцільно було б більш детально дослідити внутрішні фактори економічної безпеки.

Частіше за все вчені-економісти будують свої методики оцінки рівня економічної безпеки підприємства на основі синтезу ресурсно-функціонального та комплексного підходів.

Так, у роботі Покропивного С. Ф. пропонується методика оцінки рівня економічної безпеки підприємства за допомогою інтегрального показника, що визначається за формулою:

$$K_{ЕБП} = \sum_{i=1}^n \lambda_i \cdot k_i \quad , \quad (9.2)$$

де λ_i – коефіцієнт, що відображає значущість функціональної складової економічної безпеки;

k_i – величина часткового критерію за i -тою функціональною складовою;

n – кількість функціональних складників економічної безпеки підприємства.

Значення окремих функціональних критеріїв визначаються на основі співвідношення можливої величини збитку підприємства і суми витрат на реалізацію заходів, пов'язаних з його попередженням:

$$k_i = \frac{CZ_i}{Z_i} \quad (9.3)$$

де CZ_i – сукупний збиток за i -тим функціональним складником економічної безпеки, грн;

Z_i – сумарні витрати на реалізацію заходів щодо попередження збитку за i -тим функціональним складником економічної безпеки, грн.

Багато авторів надають можливість вітчизняним підприємствам оцінювати рівень економічної безпеки підприємства за допомогою *експрес-методик*, що є доволі швидко та зручно, але доцільно перевіряти отримані результати за допомогою деталізованих методик, тому що експрес-методики можуть надавати не зовсім точні оцінки.

Однією з таких експрес-методик оцінки рівня економічної безпеки підприємства є методика авторів Ткаченко А. М. та Резнікова О. Л. Сутність методики полягає у тому, що визначення рівня економічної безпеки підприємства опирається на сектори: виробництво, збут, фінанси та відносин праці. Фактичні значення показників, які включено до цих секторів порівнюються з нормативними значеннями та на цій основі визначається рівень економічної безпеки підприємства. Якщо показники, в основному, нижче порогових значень, то рівень економічної безпеки низький, якщо вище – то високий. Основним недоліком наведеної методики є необґрунтованість вибору саме таких секторів, тому що більшість економічних явищ можна визначити за такими секторами, не зрозуміло, як автори виділили саме категорію економічної безпеки підприємства.

Для експрес-оцінки рівня економічної безпеки Ф. Євдокімов, О. Мізіна та О. Бородіна пропонують використовувати бальні оцінки. В основі визначення рівня безпеки лежать граничні значення показників та їх рейтинг.

Якщо значення показника є вищим від нормативного, йому присвоюють перший клас; нижче від нормативного, але вище за критичне – другий; нижче від критичного – третій. Для одержання узагальненої оцінки рівня безпеки може бути використаний весь перелік показників чи відібрані ті з них, які становлять найбільший інтерес для дослідження. Рейтинг показника визначається залежно від мети дослідження і важливості показника для обраного напрямку дослідження:

$$B = \sum_{i=1}^n P_i \cdot K_i, \quad (9.4)$$

де B – сума балів;

P_i – рейтинг i -го показника,

K_i – клас i -го показника.

У рамках підходу на основі теорії економічних ризиків проводиться оцінка ймовірності банкрутства підприємства.

При виявленні передумов зниження інтегрального показника фінансової складової економічної безпеки підприємства першочерговим завданням є проведення аналізу ймовірності банкрутства досліджуваного підприємства за декількома альтернативними методиками. Методики проведення аналізу ймовірності банкрутства приведено в табл. 9.2. [110].

Таблиця 9.2 – Моделі прогнозування і визначення ймовірності банкрутства [110]

№	Автор моделі	Модель та коефіцієнти	Ймовірність банкрутства, значення Z
1.	Модель Е. Альтмана (1968 р.)	$Z=1,2 \times X_1 + 1,4 \times X_2 + 3,3 \times X_3 + 0,6 \times X_4 + 0,999 \times X_5$, де X_1 – робочий капітал/загальна вартість активів X_2 – нерозподілений прибуток/загальна вартість активів X_3 – операційний прибуток/загальна вартість активів X_4 – ринкова вартість акцій/заборгованість X_5 – чистий дохід (виручка) від реалізації/загальна вартість активів	$Z < 1,81$ – дуже висока $[1,81 - 2,67]$ – середня $[2,67 - 2,99]$ – невелика $Z > 2,99$ – дуже низька
2.	Модель Р. Ліса (1972 р.)	$Z=0,063 \times X_1 + 0,092 \times X_2 + 0,057 \times X_3 + 0,001 \times X_4$, де X_1 – оборотний капітал/загальна вартість активів X_2 – операційний прибуток/загальна вартість активів X_3 – нерозподілений прибуток/загальна вартість активів X_4 – власний капітал/позичковий капітал	Критичне значення $Z \leq 0,037$
3.	Модель Р. Таффлера і Г. Тішоу (1977 р.)	$Z=0,53 \times X_1 + 0,13 \times X_2 + 0,18 \times X_3 + 0,16 \times X_4$, де X_1 – операційний прибуток/загальна вартість активів X_2 – оборотні активи/загальна вартість активів X_3 – короткострокові зобов'язання/загальна вартість активів X_4 – чистий дохід (виручка) від реалізації/загальна вартість активів	Критичне значення $Z \leq 0,2$
4.	Модель Г. Спрінгейта (1978 р.)	$Z=1,03 \times X_1 + 3,07 \times X_2 + 0,66 \times X_3 + 0,4 \times X_4$, де X_1 – робочий капітал/загальна вартість активів X_2 – прибуток до сплати податків і відсотків/загальна вартість активів X_3 – прибуток до сплати податків/короткострокові зобов'язання; X_4 – обсяг продажів/загальна вартість активів	$Z < 0,862$ – висока $Z > 2,45$ – мінімальна
5.	Модель О. О. Терещенка	$Z=1,5 \times X_1 + 0,08 \times X_2 + 10 \times X_3 + 5 \times X_4 + 0,3 \times X_5 + 0,1 \times X_6$, де X_1 – cash-flow/зобов'язання X_2 – валюта балансу/зобов'язання X_3 – прибуток/валюта балансу X_4 – прибуток/виручка від реалізації X_5 – виробничі запаси/виручка від реалізації X_6 – оборотність основного капіталу (виручка від реалізації/валюта балансу)	$Z > 2$ – не загрожує банкрутством; $1 < Z < 2$ – фінансова рівновага порушена, при переході на антикризове управління банкрутство не загрожує; $0 < Z < 1$ – загроза банкрутства, якщо не будуть проведені санаційні заходи; $Z < 0$ – підприємство є напівбанкрутом.
6.	Модель А. В. Матвійчука	$Z=0,033 \times X_1 + 0,268 \times X_2 + 0,045 \times X_3 - 0,018 \times X_4 - 0,004 \times X_5 - 0,015 \times X_6 + 0,702 \times X_7$, де X_1 – оборотні активи/необоротні активи X_2 – чистий дохід від реалізації/поточні зобов'язання X_3 – чистий дохід від реалізації/власний капітал X_4 – баланс/чистий дохід від реалізації X_5 – (оборотні активи – поточні зобов'язання)/оборотні активи X_6 – (довгострокові зобов'язання + поточні зобов'язання)/Баланс X_7 – власний капітал/(забезпечення наступних витрат і платежів + довгострокові зобов'язання + поточні зобов'язання)	$Z > 1,104$ – низька ймовірність банкрутства, стійкий фінансовий стан $Z < 1,104$ – загроза фінансової кризи

Необхідно зазначити, що жодну з наведених моделей прогнозування банкрутства не можна вважати досконалою, тому їх слід розглядати як допоміжні засоби діагностики та аналізу діяльності підприємств. Оцінювати рівень економічної безпеки необхідно на основі декількох методичних підходів для того, щоб упевнитись у правильності та обґрунтованості проведеної оцінки.

9.3. Алгоритм оцінки рівня економічної безпеки

Запропонований алгоритм оцінки рівня економічної безпеки має п'ять етапів і дозволяє всебічно оцінити економічну безпеку підприємств за допомогою комплексного показника (рис. 9.2).

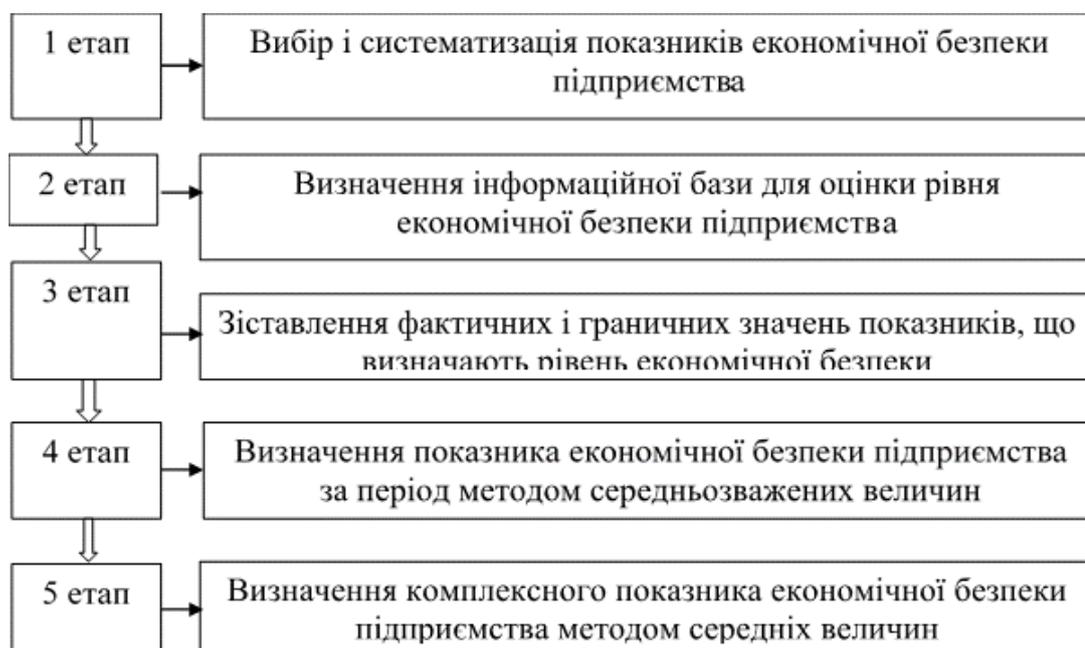

Рисунок 9.2 – Алгоритм оцінки рівня економічної безпеки підприємств

На першому етапі визначаються показники, які характеризують економічну безпеку агропромислових підприємств, також визначається методика їхнього обчислення.

На другому етапі визначається інформаційна база для оцінки рівня економічної безпеки підприємства. Джерелами інформації є баланс підприємства, звіт про фінансові результати.

На третьому етапі граничні значення складових показників економічної безпеки агропромислових підприємств порівнюються з їхніми фактичними значеннями. Для економічної безпеки підприємства дуже важливі не стільки самі показники, як їхні граничні значення. Граничне значення - це гранично припустима величина показника, недотримання якої приведе до руйнівних процесів і загрожує економічній безпеці підприємства.

За результатами попереднього аналізу відповідності фактичних значень показників-складових економічної безпеки із їхніми граничними значеннями на четвертому етапі визначаються показники рівня економічної безпеки.

Ми пропонуємо на даному етапі використовувати метод середньозважених величин. Тобто, загальна кількість балів рівномірно розподіляється між блоками показників (наприклад, якщо система економічної безпеки підприємства містить чотири елементи, то питома вага кожного блоку складає 0,25). Аналогічним чином визначається коефіцієнт вагомості кожного показника у межах блоку:

$$a_{ij} = \frac{1}{N * n_j} \quad (9.5)$$

де a_{ij} - коефіцієнт вагомості i -го показника, що характеризує економічну безпеку j -го блоку;

N – кількість елементів (блоків) системи економічної безпеки підприємства;

n_j - кількість складових показників в j -му блоці системи економічної безпеки.

Оцінки показників, що характеризують економічну безпеку, коливаються в діапазоні від 0 до 1, залежно від відхилення від граничної величини. Виходячи із цього, підприємство, з погляду економічної безпеки можуть класифікуватися за 4-ма групами:

- 1) абсолютно безпечні, коли головна характеристика дорівнює 1;
- 2) безпечні - 0,7 - 0,9;
- 3) достатньо безпечні - 0,5-0,6;
- 4) небезпечні - 0-0,4.

Якщо розмір відхилення фактичного значення від граничного більше 100%, то даному показнику дається оцінка в 0 балів. У випадку коливання розміру відхилення від 0 до 100% для кожних 10% відхилення від граничної величини бальна оцінка знижується на 0,1 бала.

В результаті усереднення бальних оцінок розраховується комплексний показник економічної безпеки.

$$КПБ = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n БЗ_i \quad (9.6)$$

де КПБ – комплексний показник безпеки;

БЗ_{*i*} – бальне значення i -го елемента системи економічної безпеки;

n - кількість елементів системи економічної безпеки.

Показники, за допомогою яких можна оцінити економічну безпеку агропромислових підприємств, наведено в табл. 9.3.

Підприємницька діяльність здійснюється в умовах жорсткої конкуренції, що вимагає від підприємств і господарств забезпечення фінансової стійкості фірми й економічної безпеки.

Фінансова складова як внутрішньовиробнича функціональна складова економічної безпеки вважається головною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи.

Таблиця 9.3 – Методика розрахунку фінансових показників для оцінки економічної безпеки агропромислових підприємств

Показники економічної безпеки підприємства	Формула для розрахунку
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	(Грошові кошти + короткострокові ЦП) / Поточні зобов'язання
Коефіцієнт швидкої ліквідності	(Оборотні активи - товарно-матеріальні запаси) / Поточні зобов'язання
Коефіцієнт загальної ліквідності	Оборотні активи / Поточні зобов'язання
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	Власний капітал / Валюта балансу
Коефіцієнт фінансової залежності	Активи / Власний капітал
Коефіцієнт фінансування	Власний капітал / Позиковий капітал
Коефіцієнт маневреності власних оборотних активів	(Оборотні активи - Поточні зобов'язання) / Власний капітал
Коефіцієнт обіговості всього капіталу підприємства	Чистий дохід / Активи
Коефіцієнт обіговості оборотних активів	Чистий дохід / Оборотні активи
Коефіцієнт обіговості необоротних активів	Чистий дохід / Необоротні активи
Коефіцієнт фінансового ризику	Залучені засоби / Власний капітал
Рентабельність активів	Чистий прибуток / Активи
Рентабельність власних оборотних активів	Чистий прибуток / (Оборотні активи - Поточні зобов'язання)
Рентабельність продукції	Валовий прибуток / Собівартість реалізованої продукції
Валова рентабельність продажів	Валовий прибуток / Чистий дохід
Рентабельність власного капіталу	Чистий прибуток / Власний капітал
Коефіцієнт зношення основних засобів	Вартість зношеності основних засобів за відповідний період / Вартість основних засобів на початок звітного періоду
Коефіцієнт придатності основних засобів	Вартість основних засобів на початок звітного періоду / Вартість зношеності основних засобів за відповідний період
Фондовіддача	Чистий дохід / Середньорічна вартість основних засобів підприємства
Фондоозброєність	Середньорічна вартість основних засобів підприємства / Середньооблікова чисельність працівників
Матеріалоємність	Матеріальні витрати / Чистий дохід

Фінансовий стан — це результат фінансово-виробничої діяльності. Він характеризується розміром засобів підприємства, їх розміщенням і джерелами. Аналіз фінансового стану дозволяє визначити, наскільки стійке підприємство, чи здатне воно вчасно розплатитися зі своїми кредиторами, який прибуток воно одержало і чому. Фінансовий стан підприємства взаємозалежний із усіма сторонами його господарської діяльності, тому при аналізі фінансового стану необхідна ретельна перевірка етапів виробництва, зв'язаних із процесом заготівлі сировини і матеріалів, виготовленням і реалізацією продукції, а також взаємин з бюджетом, банками, постачальниками і покупцями.

Забезпеченість фінансовими ресурсами (а отже і фінансовий стан підприємства) залежить від виконання планів матеріально-технічного постачання, виробництва, реалізації та прибутку. Існує і зворотний зв'язок: відсутність грошових засобів може призвести до перебоїв у постачанні та виробництві [111].

За визначенням, показники (коефіцієнти) показують зв'язки та залежності між різними сторонами бізнесу. Вони висвітлюють значущі взаємовідносини та необхідність гармонійної співпраці між окремими підрозділами економічної системи.

Про ослаблення фінансової складової економічної безпеки свідчать:

- зниження ліквідності підприємства;
- збільшення кредиторської та дебіторської заборгованості;
- зниження фінансової стійкості.

Важливою передумовою забезпечення фінансової складової економічної безпеки є планування комплексу заходів та оперативна реалізація запланованих дій у процесі здійснення тим чи іншим суб'єктом господарювання фінансово-економічної діяльності.

Платоспроможність підприємства, тобто його здатність вчасно розраховуватися з боргами, визначають за допомогою коефіцієнтів ліквідності. Вони показують, наскільки короткострокові зобов'язання покриваються ліквідними активами. А оскільки поточні активи мають різну ліквідність, то й обчислюють кілька коефіцієнтів ліквідності – загальної, термінової та абсолютної.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності показує, яка частина короткострокових зобов'язань підприємства може бути негайно погашена за рахунок коштів. Оптимальне значення коефіцієнта - 0,5. Критичне значення коефіцієнта - 0,2.

Коефіцієнт швидкої ліквідності показує, яка частина короткострокових зобов'язань підприємства може бути швидко погашена. Оптимальною величиною коефіцієнта є 1. Критичною - 0,7. Чим вище цей коефіцієнт, тим нижче фінансовий ризик і більше потенційних можливостей для залучення додаткових фінансових засобів.

Коефіцієнт загальної ліквідності характеризує ступінь покриття поточних зобов'язань завдяки поточним активам. Оптимальним значенням є співвідношення 2:1, а критичним - 1. Воно показує, у скільки разів поточні активи перевищують поточні зобов'язання. Чим більше коефіцієнт загальної ліквідності, тим привабливішим є підприємство для потенційних кредиторів.

При оцінці ліквідності підприємства варто також мати на увазі, що різні показники ліквідності не тільки дають характеристику стійкості фінансового стану підприємства при різному ступені обліку ліквідності засобів, але й відповідають інтересам різних зовнішніх користувачів аналітичної інформації. Наприклад, для постачальників сировини й матеріалів найбільший інтерес викликає коефіцієнт абсолютної ліквідності. Банк, що дає кредит підприємству, більше уваги приділяє проміжному коефіцієнту ліквідності. Покупці в більшій мері оцінюють ліквідність підприємства за коефіцієнтом загальної ліквідності. Коефіцієнт загальної ліквідності застосовується також у тому випадку, коли необхідно оцінити зміни фінансової ситуації на підприємстві з погляду ліквідності, а також при виборі найбільш надійного партнера з безлічі потенційних партнерів на основі звітності [112].

Однією з найважливіших характеристик фінансового стану підприємства є стабільність його діяльності з позиції довгострокової перспективи. Вона пов'язана, насамперед, із загальною фінансовою структурою підприємства, ступенем його залежності від кредиторів і інвесторів [112]. До показників, які характеризують фінансову стійкість, належать такі:

Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії), характеризує частку власних засобів підприємства (власного капіталу) у загальній сумі засобів, авансованих у його діяльність.

Чим вище значення цього коефіцієнта, тим фінансово стійкіше, стабільніше й більш незалежне від зовнішніх кредиторів підприємство. На практиці встановлено, що загальна сума заборгованості не повинна перевищувати суму власних джерел фінансування, тобто джерела фінансування підприємства (загальна сума капіталу) мають бути хоча б наполовину сформовані завдяки власним коштам [112]. Таким чином, критичне значення коефіцієнта автономії - 0,5. Якщо він менше 0,5, то підприємство піддається ризику банкрутства.

Коефіцієнт фінансової залежності – зворотний коефіцієнту фінансової автономії, характеризує ступінь залежності підприємства від зовнішніх джерел фінансування (< 2). Збільшення цього показника в динаміці означає збільшення частки позикових засобів у фінансуванні підприємства, а отже, і втрату фінансової незалежності. Якщо його значення знижується до одиниці, то це означає, що власники повністю фінансують своє підприємство [112].

Коефіцієнт фінансового ризику показує співвідношення позикових засобів і власного капіталу. Цей коефіцієнт дає найбільш загальну оцінку фінансової стійкості. Він показує, скільки одиниць залучених засобів припадає на кожну одиницю власних. Ріст показника в динаміку свідчить про посилення залежності підприємства від зовнішніх інвесторів і кредиторів, тобто про зниження фінансової стійкості і навпаки. Критичне значення цього коефіцієнта - 1.

Коефіцієнт фінансування показує, яка частина діяльності підприємства фінансується за власний капітал (>1).

Коефіцієнт маневрування власних обігових активів показує здатність підприємства вчасно здійснювати поточні платежі, задовольняти потреби в ресурсах. Маневрувати можна тільки високоліквідними обіговими коштами, причому власними. Коефіцієнт маневреності показує, скільки власних поточних активів припадає на одиницю власного капіталу ($\geq 0,5$).

У широкому змісті ділова активність означає весь спектр зусиль, спрямованих на просування підприємства на ринках продукції, праці, капіталу. Ділова активність підприємства проявляється в динамічності її розвитку, досягненні поставлених цілей, ефективному використанні економічного потенціалу, розширенні ринків збуту.

Для оцінки рівня ефективності використання ресурсів підприємства, як правило, використовують різні показники обіговості [112].

Коефіцієнт обіговості всього капіталу підприємства показує, скільки грошових одиниць реалізованої продукції дала кожна грошова одиниця активів. За допомогою цього коефіцієнта оцінюється ефективність використання підприємством всіх наявних ресурсів, незалежно від джерел їхнього залучення. Розрахунок цього

коефіцієнта виконується за формулою:

Найважливішими показниками економічної безпеки підприємств є прибуток і рентабельність. Прибуток є найважливішим узагальнюючим показником, що характеризує кінцевий результат діяльності підприємства. Від розміру прибутку, отриманого підприємством, залежить формування оборотних засобів, виконання зобов'язань перед бюджетом, платоспроможність підприємства тощо.

На формування чистого прибутку підприємства впливають фінансові результати, одержані внаслідок здійснення операційної, інвестиційної, фінансової діяльності і фінансові результати, одержані в результаті надзвичайних подій. Така класифікація фінансових результатів діяльності підприємства відіграє важливу роль при розрахунку показників рентабельності підприємства. До найбільш вагомих показників, які характеризують рівень економічної безпеки, належать рентабельність активів, продукції, власного обігового капіталу, рентабельність продажу.

Зовнішніми загрозами послаблення техніко-технологічної безпеки підприємства можна вважати нестачу зовнішніх і внутрішніх інвестицій. Труднощі в отриманні довгострокових кредитів від банків не дають змоги поповнювати обігові кошти підприємства і спрямовувати їх на оновлення парку обладнання. Усе це призводить до використання застарілої техніки, технології і до істотної загрози техніко-технологічній безпеці підприємства.

Внутрішні загрози – неефективна організація виробничого процесу, недостатньо кваліфіковані працівники, високий ступінь зношення основного капіталу тощо. Така негативна тенденція зростає, тому фінансові ресурси підприємства обов'язково потрібно спрямувати на оновлення техніки і технології.

Внутрішні ресурсні загрози техніко-технологічній безпеці виникають унаслідок неефективного управління оборотними засобами підприємства в усі фази виробничого процесу: підготовка до виробництва, незавершене виробництво і реалізація продукції. Проблеми з матеріальними ресурсами стимулюють впровадження у виробництво нових технологічних процесів, які дають змогу виготовити продукцію з меншими матеріальними витратами, вдосконалити систему розрахунків.

Вагомим показником, що характеризує технічний стан основних засобів, є коефіцієнт зношування. Коефіцієнт зношування основних засобів характеризує частку вартості основних засобів, списаних на витрати в попередніх періодах (значення коефіцієнта зношування більше 50% є небажаним).

Доповненням цього показника до 100% (або одиниці) є коефіцієнт придатності основних засобів, (граничне значення коефіцієнта придатності має бути не менше 50%).

Показники вибуття й відновлення використовуються для характеристики інтенсивності вибуття й відновлення основних засобів. Ріст цих показників характеризує підвищення ефективності використання основних засобів. Між коефіцієнтом відновлення й вибуття існує залежність: чим більше коефіцієнт вибуття наближається до коефіцієнта відновлення, тим нижчим є рівень зношеності основних засобів і кращим їхній технічний стан.

Коефіцієнт вибуття основних засобів показує, яка частина основних засобів, з

якими підприємство розпочало діяльність у звітному періоді, вибула за різних причин:

Коефіцієнт відновлення основного капіталу визначає частину від наявних на кінець звітного періоду основних засобів, що становить нові основні засоби й розраховується за формулою:

За допомогою показника фондівдачі здійснюється оцінка ефективності використання основних засобів.

Індикатори технологічного рівня включають показник матеріаломісткості. Граничне значення показника матеріаломісткості - 10-30%.

Склад кадрів безпосередньо впливає на рівень економічної безпеки на підприємстві. Негативний вплив на кадрову складову мають внутрішні і зовнішні загрози.

Внутрішні загрози: невідповідність кваліфікації працівників вимогам до них; недостатня кваліфікація працівників; слабка організація системи управління персоналом; слабка організація системи навчання; неефективна система мотивації; помилки в плануванні ресурсів персоналу; відтік кваліфікованих працівників.

Зовнішні загрози: умови мотивації у конкурентів краці; тиск на працівників ззовні; потрапляння працівників у різні види залежності; інфляційні процеси (не можна не враховувати під час розрахунку заробітної платні і прогнозувати її динаміку).

Процес планування та управління персоналом спрямований на забезпечення належного рівня економічної безпеки, має охоплювати організацію системи підбору, наймання, навчання і мотивації праці необхідних працівників, зокрема матеріальні та моральні стимули, престижність професії і прагнення до творчості, забезпечення соціальними благами.

Інформаційною базою для аналізу показників є «Звіт по праці» (річний і щомісячний). У зарубіжній і вітчизняній практиці управління трудовими ресурсами використовують переважно такі показники: коефіцієнт укомплектованості кадрами та коефіцієнт плинності кадрів.

Питання, тести для самоконтролю

1. Назвіть та розкрийте сутність основних підсистем фінансової безпеки.
2. Якими способами здійснюється нормалізація ознак при оцінюванні економічної безпеки?
3. Назвіть основні підходи до визначення економічної безпеки підприємства.
4. Як оцінити рівень економічної безпеки підприємства з урахуванням бруто-інвестицій?
5. Як визначити інтерфейсну складову економічної безпеки підприємства?
7. Назвіть особливості оцінювання ймовірності банкрутства підприємства.

Тести

1. Індикаторний підхід

А. полягає у встановленні рівня економічної безпеки в результаті порівняння фактичних показників діяльності підприємства з

індикаторами, що виступають пороговими значеннями цих показників і відповідають певному рівню безпеки

- В. передбачає визначення рівня економічної безпеки за допомогою оцінювання ефективності використання ресурсів підприємства
- С. базується на інтегруванні показників, які визначають рівень економічної безпеки підприємства
- Д. полягає у визначенні різних загроз підприємству та розраховується збиток

2. Ресурсно-функціональний підхід

- А. полягає у встановленні рівня економічної безпеки в результаті порівняння фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами, що виступають пороговими значеннями цих показників і відповідають певному рівню безпеки
- В. передбачає визначення рівня економічної безпеки за допомогою оцінювання ефективності використання ресурсів підприємства
- С. базується на інтегруванні показників, які визначають рівень економічної безпеки підприємства
- Д. полягає у визначенні різних загроз підприємству та розраховується збиток

3. Програмно-цільовий підхід базується на інтегруванні показників, які визначають рівень економічної безпеки підприємства

- А. полягає у встановленні рівня економічної безпеки в результаті порівняння фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами, що виступають пороговими значеннями цих показників і відповідають певному рівню безпеки
- В. передбачає визначення рівня економічної безпеки за допомогою оцінювання ефективності використання ресурсів підприємства
- С. базується на інтегруванні показників, які визначають рівень економічної безпеки підприємства
- Д. полягає у визначенні різних загроз підприємству та розраховується збиток

4. Сутність підходу на основі теорії економічних ризиків полягає у визначенні різних загроз підприємству та розраховується збиток

- А. полягає у встановленні рівня економічної безпеки в результаті порівняння фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами, що виступають пороговими значеннями цих показників і відповідають певному рівню безпеки
- В. передбачає визначення рівня економічної безпеки за допомогою оцінювання ефективності використання ресурсів підприємства
- С. базується на інтегруванні показників, які визначають рівень економічної безпеки підприємства
- Д. полягає у визначенні різних загроз підприємству та розраховується збиток

5. До підходу на основі теорії економічних ризиків до оцінки економічної безпеки підприємства належать наступні методи

- A. графічний спосіб за індикаторами
- B. факторний аналіз, регресійні економіко-математичні моделі
- C. метод розрахунку інтегрального показника, методи експертних оцінок, кластерний аналіз, методи штучних нейронних мереж
- D. метод оцінки фінансової стійкості, аналітичний метод, аналітичний метод, метод аналізу чуттєвості показників, метод побудови «дерева» рішень

Задачі

Задача 1. Виконати розрахункове завдання «Оцінка рівня економічної безпеки». Завдання:

1. Здійснити розрахунок фінансових показників економічної безпеки досліджуваного підприємства. Результати представити в табл. 1
2. Здійснити аналіз фактичних значень фінансових показників економічної безпеки досліджуваного підприємства відносно їх нормативних значень (граничних значень)
3. Дослідити динаміку фактичних значень індикаторів економічної безпеки, виявити негативні тенденції. Зробити висновки
4. Здійснити бальну оцінку (за рівнем відповідності граничним значенням).
5. Розрахувати інтегральний показник економічної безпеки.
6. Оцінити інтегральний показник економічної безпеки досліджуваного підприємства; визначити характеристику стану (абсолютно безпечні, безпечні, достатньо безпечні, небезпечні)
7. Визначити динаміку інтегрального показника економічної безпеки досліджуваного підприємства
8. Зробити висновки

Таблиця 1 – Індикатори економічної безпеки досліджуваного підприємства, 2018-2020 рр.

Назва	Формула	Граничне значення	2018	2019	2020
Показники ліквідності	Показують здатність підприємства розраховуватись за своїми зобов'язаннями за рахунок наявних активів				
Оцінка ліквідності					
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Грошові кошти / Поточні зобов'язання	0,2			
Коефіцієнт проміжної ліквідності	(Оборотні активи - товарно-матеріальні запаси) / Поточні зобов'язання	0,7			
Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	Оборотні активи / Поточні зобов'язання	2			
Оцінка фінансової стійкості					
Показники фінансової стійкості	Показують залежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування				
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	Власний капітал / Активи	0,5			
Коефіцієнт фінансової залежності	Активи / Власний капітал	2			
Коефіцієнт заборгованості	Позикові кошти / Активи	1			
Відношення заборгованості до власного капіталу(коефіцієнт фінансового ризику)	Позичені кошти / Власний капітал	2			

Показники ділової активності	Показують швидкість використання залучених ресурсів				
Оборотність дебіторської заборгованості	Виручка від реалізації / Середньорічна вартість дебіторської заборгованості	12			
Оборотність кредиторської заборгованості	Собівартість реалізованої продукції / Середньорічна вартість кредиторської заборгованості	12			
Період погашення дебіторської заборгованості, днів	Кількість днів у періоді / Оборотно-кредиторська заборгованість	30			
Період погашення кредиторської заборгованості, днів	Кількість днів у періоді / Оборотно-дебіторська заборгованість	45			
Оборотність активів	Виручка від реалізації / Середньорічна вартість активів	1,25			
Оборотність товарно-матеріальних запасів	Собівартість реалізованої продукції / Середньорічна вартість товарно-матеріальних запасів	5			
Період обороту товарно-матеріальних запасів, днів	Кількість днів у періоді / Оборотно-кредиторська заборгованість	45			
Оцінка рентабельності					
Показники прибутковості	Показують ефективність використання залучених ресурсів				
Рентабельність активів	Чистий прибуток / Середньорічна вартість активів	10			
Рентабельність власного капіталу	Чистий прибуток / Середньорічна вартість власного капіталу	25			
Оцінка майнового стану підприємства					
Коефіцієнт зношення основних засобів	Вартість зношеності основних засобів за відповідний період / Вартість основних засобів на початок звітного періоду	0,5			
Коефіцієнт придатності основних засобів	Вартість основних засобів на початок звітного періоду / Вартість зношеності основних засобів за відповідний період	0,5			
Фондовіддача	Чиста виручка / Середньорічна вартість основних засобів	0,6			
Матеріалоемність	Матеріальні витрати / Чистий дохід	0,5			

Задача 2. Розрахункове завдання «Оцінка ймовірності банкрутства досліджуваного підприємства». Завдання:

1. За даними фінансової звітності досліджуваного підприємства та результатами попередніх розрахункових завдань здійснити оцінку ймовірності банкрутства досліджуваного підприємства: будь-які 3 моделі оцінки із табл. 9.2
2. Порівняти результати проведених розрахунків (зведена таблиця)
3. Зробити висновки

Терміни і визначення

Критерій стану економічної безпеки - це оцінка стану об'єкта з точки зору основних економічних показників та індикаторів, що відображають сутність економічної безпеки.

Граничне значення - це гранично припустима величина показника, недотримання якої приведе до руйнівних процесів і загрожує економічній безпеці підприємства.

РОЗДІЛ 10

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Основні питання

10.1 Забезпечення та принципи механізму суб'єкта безпеки підприємництва

10.2 Забезпечення організації безпеки суб'єкта підприємництва

10.3 Стратегічні та тактичні заходи захисту підприємницьких структур

10.1. Забезпечення та принципи механізму суб'єкта безпеки підприємництва

Функціонування механізму суб'єкта безпеки підприємництва набуває останнім часом певних специфічних особливостей, пов'язаних як з розширенням функціонального навантаження, розширенням інтерпретації змісту зазначеного механізму, так і з зростанням видів небезпек і загроз, зростанням рівня невизначеності економічного середовища та результатів діяльності [113].

Проте реалії сучасності підкреслюють недостатність існуючого теоретичного забезпечення функціонування механізму фінансово- економічної безпеки суб'єкта підприємництва, що відзначають й інші науковці [114]. Свідченням є відсутність визначеної послідовності аналітичних операцій щодо оцінювання рівня фінансово - економічної безпеки, алгоритмізації процесів управління нею, порядку оцінювання впливу якісних і кількісних характеристик зовнішнього середовища на рівень безпеки, що спричиняє загрози розвитку суб'єкта в умовах невизначеності.

Виходячи із необхідності використовувати механізм фінансово-економічної безпеки суб'єкта підприємництва, для зменшення невизначеності його функціонування та розвитку, основу його побудови складають аксіоми загальності, неповторюваності та відкритості, прийняті у фінансовому прогнозуванні в умовах невизначеності. Однак розуміння цих аксіом повинне бути адаптоване з урахуванням спрямованості використання механізму безпеки суб'єкта підприємництва [113]:

- аксіома загальності. Зміст цієї аксіоми полягає в тому, що для суб'єкта підприємництва завжди існують певні ризики та небезпеки, отже, механізм фінансово-економічної безпеки також повинен існувати постійно та є невід'ємною частиною загального механізму діяльності суб'єкта підприємництва;

- аксіома унікальності. У кожний конкретний момент часу комплекс небезпек та загроз для суб'єкта підприємництва є унікальним, отже, вплив як окремих інструментів, так і механізму в цілому, незважаючи на можливу стандартизацію буде також індивідуальним;

- аксіома відкритості. Оскільки суб'єкт підприємництва перебуває у фінансових відносинах з іншими суб'єктами та підлягає впливу зі сторони факторів економічного середовища, то він представляє собою відкриту систему, відповідно жодна з загроз та небезпек не може бути тільки внутрішньою чи тільки зовнішньою. Отже, механізм фінансово-економічної безпеки, який є частиною механізму суб'єкта підприємництва в цілому, також є відкритою системою.

Основними функціональними цілями економічної безпеки визначають (рис.

10.1) [115]:

Рисунок 10.1 - Функціональне навантаження безпеки суб'єкта підприємництва [116]

- забезпечення технологічної (незалежності та конкурентоспроможності технічного потенціалу), організаційної (досягнення оптимальної та ефективної організаційної структури), кадрової (досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та ефективна організація його захищеності) безпек суб'єкта підприємництва, що обумовлюють переважно захищеність від внутрішніх загроз;

- забезпечення екологічної (зменшення руйнівного впливу діяльності на стан навколишнього середовища) та правової (якісна правова захищеність всіх аспектів діяльності) безпек, що обумовлюють переважно захищеність від зовнішніх загроз;

- забезпечення інформаційної (досягнення високого рівня інформаційного забезпечення організації роботи, захисту інформаційного поля та додержання комерційної таємниці), комерційної (забезпечення захисту комерційних інтересів та його власників) безпек, безпеки активів та майна суб'єкта підприємництва, фінансової безпеки (забезпечення високої фінансової ефективності роботи суб'єкта підприємництва, його фінансової стійкості та незалежності) [113].

Системи принципів з моніторингу та мінімізації загроз та ризиків, запропонованих науковцями представлена на рисунку 10.2.

Запропоновані системи принципів представляють собою абсолютні різні підходи до даного питання як за обсягом принципів, так і за їх тлумаченням. До принципів фінансово-економічної безпеки суб'єкта підприємництва відносять принципи [117]: єдності, автономності, самостійності, гнучкості, нейтралізації, комплексності, системності, інформативності, економічності.

Рисунок 10.2 - Принципи механізму фінансової безпеки суб'єктів підприємництва [113]

Відповідно до принципу єдності в межах фінансового механізму фінансової безпеки суб'єкт підприємництва розглядається як єдине ціле. *Принцип автономності* полягає в автономному підтриманні рівня фінансово-економічної безпеки суб'єктом підприємництва. *Принцип самостійності* визначається тим, що суб'єкт господарювання самостійно визначає міру та спосіб підтримання рівня безпеки. Умова повного забезпечення прийняття та супроводження рішень щодо підтримання безпеки відповідає принципу інформативності. *Принцип економічності* реалізується в забезпеченні співставності доходів і витрат від будь-якої діяльності чи ініціативи суб'єкта господарювання. *Принцип комплексності* полягає у використанні обмеженого обсягу фінансових впливів для подолання комплексу небезпек та загроз. Крім того, принцип комплексності визначає необхідність враховувати максимальну кількість впливів на всі структурні утворення в межах суб'єкта підприємництва, що є можливим при застосуванні *принципу системності*, коли механізм фінансово-економічної безпеки сприймається як системне утворення. *Принцип гнучкості* стверджує, що механізм як системне утворення повинен мати достатньо високий рівень гнучкості, щоб його застосування було ефективним у швидкозмінних умовах зовнішнього економічного середовища. *Принцип нейтралізації* полягає у можливості застосовувати окремі інструменти та методи механізму для нейтралізації найбільш значущих загроз та небезпек [113].

10.2. Забезпечення організації безпеки суб'єкта підприємництва

Існують певні особливі чинники, за наявності яких, підприємницька структура стає привабливою для можливого втручання з метою подальших несанкціонованих дій [113].

Перш за все – успішний, перспективний і стійкий бізнес, коли захоплення здійснюється заради продовження самого бізнесу.

Наступними є підприємства з високоліквідними активами (наприклад, нерухомістю, земельними ділянками або устаткуванням), коли бізнес і саме існування юридичної особи зазвичай рейдера не цікавить, інтерес проявляється виключно в процесі перепродажу захопленого майна.

На практиці, не буває випадкового і несподіваного поглинання чи захоплення: завжди є характерні тривожні ознаки, за якими безпомилково можна визначити, що структура потрапила в сферу інтересів рейдера. Для того, щоб своєчасно вжити заходи протидії необхідно чітко знати і розуміти ці ознаки, окрім цього дуже важливо мати постійну оперативну інформацію про ситуацію і поточний стан [113].

Серед ознак рейдерських дій виокремлюють [114]:

1. Топ-менеджмент, члени ради директорів, акціонери або учасники товариства стали одержувати листи з повідомленням про їх вручення, в яких знаходиться чистий листок паперу або інформація без змісту. Завданням таких дій є створення враження про виконання передбачених законом формальностей, перед здійсненням відповідних дій із захоплення підприємства.

2. Міноритарні акціонери несподівано проявляють знання корпоративного законодавства і живий інтерес до діяльності товариства. Вони запрошують різні документи (через довірених юридичних осіб), намагаються втрутитися у процес управління товариством.

3. Без вагомих причин починаються перевірки підприємства податковою, прокуратурою і іншими контролюючими органами. Так звані «перевіряючі органи», незалежно від того, що вказано в офіційному розпорядженні, вимагають надати їм копії документів, що стосуються активів товариства, кредиторської і дебіторської заборгованості. Вони невмотивовано вилучають документацію, сервери. Звичайно, якщо у підприємства немає серйозних порушень, закрити його або оголосити банкрутом неможливо, але завдання не в цьому. Постійна увага до організації з боку правоохоронних органів вибиває з робочої колії керівництво, бухгалтерію і співробітників підприємства, а також примушує замислитись над причиною таких перевірок кредиторів, партнерів і клієнтів, а саме це і потрібно рейдеру.

4. Проти крупних акціонерів, керівництва підприємства і членів їх сімей порушуються кримінальні справи, часто за надуманими і сфальсифікованими причинами. Мета таких заходів – розбалансувати оперативне управління і чинити тиск на ключові фігури підприємства.

5. Несподівано у пресі та ЗМІ починає виявлятися підвищена увага до підприємства, з'являються статті про «махінації» керівництва, про порушення прав акціонерів. Це вірна ознака того, що почалася рейдерська атака і рейдер вже перейшов до стадії піару.

6. Якась інвестиційна компанія виступає з ініціативою про купівлю акцій або часток в статутному фонді підприємства.

7. На ринку різко збільшилося число операцій з дрібними пакетами акцій підприємства. Навіть, якщо покупці різні організації – не слід заспокоюватися, підприємство стовідсотково прагнуть захопити, а рейдер просто використовує різні фірми для конспірації.

8. Несподівано хтось зацікавився скуповуванням боргів підприємства - метод рейдера, навіть якщо борги скуповують різні фірми. Зосередження боргів підприємства в руках одного кредитора може призвести до банкрутства або втрати самостійності компанії [113; 114].

Для управління ризиком протиправного перерозподілу власності, використовують, так званій, *ризик-менеджмент*, який подає класичний набір методів управління ризиком і включає відмову від заходів, що підвищують ризик, зниження ризику, передачу відповідальності за ризик-наслідки стороннім організаціям і прийняття ймовірності його реалізації. Виокремлюють способи управління ризиком захоплень [113]:

Організаційна структура. Найпростішими засобами на шляху мінімізації ризику повинні стати концентрація акціонерного капіталу або викупування часток в учасників, що не приймають участі в діяльності підприємницької структури, а також постійний моніторинг змін у складі акціонерів.

Власність. Перш за все необхідно визначитися з правовим статусом власності, одержати підтвердження законності операцій з приватизації і реструктуризації активів, поставити на балансовий облік майно, а якщо воно вже стоїть – здійснити його переоцінку.

Фінансово-економічний стан. Реалізуючи власні завдання із стабілізації фінансового стану, перш за все потрібно виключити будь-яку вірогідність прострочення кредиторських платежів, заборгованості із зобов'язань до бюджету і позабюджетних фондів. Якщо дебітор не поспішає з поверненням боргу, включається практика про бажання продати борг боржника.

Менеджмент. Мотивація і стимулювання – два важливі напрями роботи з менеджментом і персоналом. Недопустимим є ситуація внутрішніх конфліктів, як в середині колективу, так і між акціонером або частки в статутному капіталі.

Зовнішнє оточення. Для попередження рейдерської атаки, а також полегшення розголосу в суспільстві, потрібно встановити контакт з зовнішнім оточенням: брати участь в державних і регіональних програмах, впроваджувати концепцією відповідальності бізнесу, підтримувати свою ділову репутацію [113].

Гарантування економічної безпеки бізнесу зводиться до протистояння, захисту від різного роду економічних злочинів. Якщо атака рейдера вже розпочалася, то необхідно розпочинати масштабну і методичну стратегію. Швидше за все, саме з цього етапу доведеться залучати відповідних фахівців [118].

1. Спершу слід оцінити ситуацію і з'ясувати наступне: хто замовник (якщо такий є); хто рейдер; мета захоплення (активи, нерухомість, бізнес, введення підприємства в холдинг); можливі ресурси рейдера (фінансові, адміністративні, організаційні); бюджет операції поглинання; методи, що використовує рейдер при здійсненні подібних операцій.

2. Не виключено, що одержавши відповіді на ці питання, потрібно спробувати домовитись, оскільки рейдер планує отримати від здійсненої операції набагато більше у порівнянні з витратами. Враховуючи те, що захист коштує чималих грошей, рейдер можливо піде на перемовини.

3. За умови, недовомовленості, та, на основі одержаної інформації, необхідно поетапно і методично розробити план захисту, із залученням послуг спеціалістів.

4. Інформаційна складова дозволить відстежувати ситуацію і намагатися не допустити присутності підкупних акціонерів, що представляють інтереси іншої сторони, на зборах. Всі рішення повинні бути засвідчені нотаріально.

5. У жодному випадку не слід відмовляти рейдеру в скликанні зборів акціонерів, навіть якщо порядок денний абсурдний. Тільки так можна контролювати процес і брати участь у веденні протоколу зборів.

6. Перевірка компроментуючих документів, що можуть знаходитись в офісних приміщеннях підприємства, вдома у керівництва і крупних акціонерів дозволить уникнути ситуації із порушення кримінальних справ проти працівників підприємства.

7. Слід терміново скуповувати ті акції, що залишилися у міноритарних акціонерів, незважаючи на те, що ціна на них підвищилася. Після реалізації перерахованих вище заходів вдалий захист гарантований [113].

10.3. Стратегічні та тактичні заходи захисту підприємницьких структур

Методи захисту підприємницької структури – обтяжувати активи, розгортати піар-кампанію, вживати інших заходів аж до використання лоббістських можливостей [113].

Один зі способів боротьби із рейдерством – побудова холдингової структури (власники якої можуть бути зареєстровані за кордоном), що складається з кількох компаній. Наприклад, одній компанії, як правило, приватному підприємству (якщо власник один) або ТОВ (якщо їх більше двох) належать активи. Друга структурна одиниця, займається виробництвом, використовуючи потужності за договором, із власником активів. Третя – закуповує сировину для виробництва, перепродуючи її потім другій. Четверта – реалізує виготовлену продукцію. П'ята - забезпечує решту компаній персоналом або надає консалтингові послуги. Весь процес організації забезпечується в контексті суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи [113]. Таким чином, рейдер уже не зможе використовувати способи захоплення активів [113]:

- через невиконані контракти, фіктивну або реальну заборгованість, банкрутство;

- отримання активів, шляхом входження до складу акціонерів або засновників, оскільки компанія, що володіє активами, зареєстрована у формі товариства з обмеженою відповідальністю.

Головний недолік такої схеми – складність контролю за фінансовими потоками, можливість залучення позик, оскільки структури холдингу, безпосередньо залучені в бізнес-процес, не мають у своєму розпорядженні активів, під заставу яких можна отримати кредит [118].

За умови, що гроші позичає головна компанія холдингу, що є власником основних цінностей, то активи стають уразливими в разі заборгованості компанії перед банком чи іншою кредитною організацією.

Існує варіант *превентивного захисту* – умисне початкове обтяження активів самої компанії боргами (наявність істотної кредиторської заборгованості може слугувати захистом від недружнього поглинання), але тільки у тому разі, коли

кредиторами виступають підконтрольні боржнику структури. Якщо рейдер зможе захопити таку компанію, то він отримає певну суму непогашених боргів, вартість яких у разі перевищує вартість бізнесу. За таких умов, в подальшому, застосовується процедура банкрутства захопленого підприємства, що стане підставою для його повернення. Якщо ж метою рейдера є активи, то, захопивши їх, він отримає заставлене майно та укладений попередній договір про його продаж, продати яке він не зможе, користуватися - теж, і власник зможе відновити контроль над активами [113].

Одним із напрямів системи захисту власності є дублювання фінансових потоків (через підконтрольну структуру або надання кредиту іншому підприємству).

Не менш важливим напрямом захисту від рейдерства є також звернення в антирейдерські союзи і об'єднання підприємців, міжвідомчу комісію із питань протидії протиправному поглинанню і захопленню підприємств при Кабінеті Міністрів тощо з повідомленням, що на підприємство готується рейдерська атака. Хоча практичну і негайну допомогу надати вони не можуть, рейдер уже буде попереджений про готовність підприємства до відбиття спроби захоплення [119].

Варто провести підготовчу піар-кампанію, наприклад, опублікувати низку статей про підприємство і його власників, де перші особи компанії виглядали б добродійниками трудового колективу. Таким чином, створюється позитивний імідж потенційної жертви в очах громадськості. З іншого боку, варто організувати пропагандистську кампанію і всередині самого підприємства: пояснити персоналу, що рейдер готується захопити підприємство і в подальшому планує всіх звільнити або значно зменшити зарплату [113].

Якщо захоплення перейшло в завершальну стадію (рейдер перехопив важелі управління компанією і переключив фінансові потоки) більшість експертів рекомендують ретельно проаналізувати ситуацію й оцінити свої шанси на успішне вирішення конфлікту [113].

Стратегічні заходи полягають в проведенні наступних робіт [113]:

- формування захищеної корпоративної структури, зокрема вивчення історії створення підприємства і його діяльності;
- забезпечення абсолютної безпеки за допомогою моніторингу поточної ситуації;
- ефективна мотивація і обмеження повноважень керівника підприємства;
- створення умов, що перешкоджають масовому скуповуванню акцій;
- створення системи контролю над кредиторською заборгованістю;
- формування підконтрольної кредиторської заборгованості;
- структуризація активів;
- проведення стратегічної PR-кампанії;
- проведення зваженої кадрової політики.

Під формуванням захищеної корпоративної структури розуміється створення такої системи управління і володіння власністю, яка не дозволить загарбникам перехопити управління і розпорядитися власністю без участі акціонерів. До цього ж пункту можна віднести і обмеження повноважень керівника на здійснення крупних операцій або операцій з певним видом майна.

Забезпечення ефективної безпеки за допомогою моніторингу поточної ситуації – організація спостереження за зовнішнім середовищем бізнесу так, щоб вчасно виявити спроби збору інформації і своєчасно їх припинити.

Ефективна мотивація як мінімум повинна складатися із наступних елементів:

- участі менеджменту компанії в прибутку підприємства;
- участі менеджменту компанії в акціонерному капіталі;
- створення ефективно працюючого наглядового органу на підприємстві;
- створення нормативів, що описують діяльність топ-менеджменту і підприємства в цілому, і контроль за їх виконанням [113].

Стратегічна PR-кампанія повинна складатися з наступних ключових заходів:

- публікації повідомлень в ЗМІ про проведені заходи щодо захисту від недружнього поглинання;
- розміщення повідомлень в ЗМІ про виявлені факти корупції по відношенню до підприємства [113].

Про те, що на підприємстві проводиться зважена кадрова політика, можуть свідчити наступні показники:

- чітко визначені функціональні обов'язки всіх співробітників, особливо працівників, що мають доступ до конфіденційної інформації;
- прописано, що відноситься до конфіденційної інформації, і визначений механізм її захисту;
- дотримуються всі процедури при звільненні співробітників;
- проводяться співбесіди при звільненні співробітників, що володіють конфіденційною інформацією, щоб уникнути її витоку [113].

Потрібно ще раз відзначити, що заходи стратегічного характеру найбільш ефективні для забезпечення безпеки підприємства, оскільки дозволяють контролювати основні способи захоплення підприємства, носять превентивний характер і дають запобігти недружньому поглинанню компанії [113].

Тактичні заходи полягають в проведенні відповідних робіт по попередженню захоплення чи поглинання підприємства, що стало метою і складаються з [113]:

- структуризації активів;
- контрольного скуповування акцій;
- блокування пакету акцій з одночасним введенням додаткової емісії;
- роботи з акціонерами;
- захисту за допомогою нападу на супротивника;
- застосування «отруєних пілюль» і «золотих парашутів»;
- фіктивного банкрутства.

Тактичні заходи проводяться тоді, коли багато стратегічних заходів застосувати вже просто неможливо, оскільки загарбники вже зробили все, щоб запобігти їх ефективності.

Дуже ефективним прийомом захисту від недружнього поглинання може виявитися грамотно спланована контратака. Така акція примусить загарбника турбуватися про збереження власного підприємства, відверне сили і ресурси від захоплення і змусить зосередитися на особистих проблемах. Під «отруєними пілюлями» і «золотими парашутами» слід розуміти внесення в статутні документи підприємства і трудові контракти таких пунктів, які значно ускладнять життя новим

власникам. Але ці заходи вже ніяким чином не вплинуть на забезпечення захисту підприємства. Швидше, подібні заходи, як в спорті, можна назвати «фолом останньої надії» [113].

Фіктивне банкрутство - спосіб захисту, який дозволяє в дуже стислі терміни довести підприємство до стану банкрутства і заблокувати рух активів і акцій підприємства, але при цьому залишиться можливість через підконтрольні структури викупити його активи [113].

Питання, тести для самоконтролю

1. Що визначає потребу в забезпеченні економічної безпеки.
2. Назвіть складові механізму управління економічною безпекою підприємства
3. Опишіть структуру механізму управління економічною безпекою підприємства
4. Назвіть принципи механізму забезпечення економічної безпеки

Тести

1. Сутність принципу єдності полягає у наступному

А. в межах фінансового механізму фінансової безпеки суб'єкт підприємництва розглядається як єдине ціле

В. полягає в автономному підтриманні рівня фінансово-економічної безпеки суб'єктом підприємництва

С. визначається тим, що суб'єкт господарювання самостійно визначає міру та спосіб підтримання рівня безпеки

Д. реалізується в забезпеченні співставності доходів і витрат від будь-якої діяльності чи ініціативи суб'єкта господарювання

2. Сутність принципу автономності полягає у наступному

А. в межах фінансового механізму фінансової безпеки суб'єкт підприємництва розглядається як єдине ціле

В. полягає в автономному підтриманні рівня фінансово-економічної безпеки суб'єктом підприємництва

С. визначається тим, що суб'єкт господарювання самостійно визначає міру та спосіб підтримання рівня безпеки

Д. реалізується в забезпеченні співставності доходів і витрат від будь-якої діяльності чи ініціативи суб'єкта господарювання

3. Сутність принципу самостійності полягає у наступному

А. в межах фінансового механізму фінансової безпеки суб'єкт підприємництва розглядається як єдине ціле

В. полягає в автономному підтриманні рівня фінансово-економічної безпеки суб'єктом підприємництва

С. визначається тим, що суб'єкт господарювання самостійно визначає міру та спосіб підтримання рівня безпеки

Д. реалізується в забезпеченні співставності доходів і витрат від будь-якої діяльності чи ініціативи суб'єкта господарювання

4. Сутність принципу економічності полягає у наступному

А. в межах фінансового механізму фінансової безпеки суб'єкт підприємництва розглядається як єдине ціле

В. полягає в автономному підтриманні рівня фінансово-економічної безпеки суб'єктом підприємництва

С. визначається тим, що суб'єкт господарювання самостійно визначає міру та спосіб підтримання рівня безпеки

Д. реалізується в забезпеченні співставності доходів і витрат від будь-якої діяльності чи ініціативи суб'єкта господарювання

5. Сутність принципу комплексності полягає у наступному

А. полягає у використанні обмеженого обсягу фінансових впливів для подолання комплексу небезпек та загроз

В. стверджує, що механізм як системне утворення повинен мати достатньо високий рівень гнучкості, щоб його застосування було ефективним у швидкозмінних умовах зовнішнього економічного середовища

С. полягає у можливості застосовувати окремі інструменти та методи механізму для нейтралізації найбільш значущих загроз та небезпек

Д. реалізується в забезпеченні співставності доходів і витрат від будь-якої діяльності чи ініціативи суб'єкта господарювання

Терміни і визначення

«Золоте правило фінансування» - довгострокові активи повинні бути меншими за довгострокові пасиви, а короткострокові активи - бути більшими за короткострокові пасиви.

Організаційне супроводження механізму економічної безпеки суб'єкта підприємництва: рада директорів, топ-менеджмент, аналітична служба, PR, зовнішній та внутрішній аудит.

Організація управління механізмом економічної безпеки підприємництва - формування організаційної структури (визначення складу суб'єктів управління та їхніх взаємозв'язків) та розподіл завдань, повноважень, відповідальності між окремими ланками управління.

Організаційна структура управління механізмом економічної безпеки суб'єкта підприємництва - взаємозв'язки та субпідрядність організаційних одиниць (підрозділів) апарату управління, які виконують різні функції управління фінансово-економічною безпекою.

Організаційне забезпечення економічної безпеки підприємництва - взаємопов'язана сукупність внутрішніх функціональних служб та підрозділів підприємства, які здійснюють розробку, прийняття і реалізацію управлінських рішень, що забезпечують захист його фінансово-економічних інтересів.

Економічний механізм - система, певна структурована цілісність, елементами якої виступають методи, важелі, засоби або економічні процеси, явища, поєднані між собою зв'язками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Офіційний сайт Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18765
2. Пономаренко В. С., Клебанова Т. С., Чернова Н.Л. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование: монография. Х.: ИД «ИНЖЭК», 2004. 144 с.
3. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування [Текст] / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. Х. : *Право*, 2009. 312 с.
4. Кендюхов А. В. Экономическая безопасность как экономическая категория. *Наукові праці Донецького державного технічного університету. Сер.: Економічна*. Вип. 47. Донецьк: ДонНТУ, 2002. С. 123–128.
5. Забродский В., Капустин Н. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы. *Бизнес Информ*. 1999. №15–16. С. 35–37.
6. Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б. Экономическая безопасность: оценка, проблемы, способы обеспечения. *Вопросы экономики*. 1994. №12. С. 36–44.
7. Дацків Р. М. Економічна безпека у глобальному вимірі. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. №7 (37). С. 143–153.
8. Мірошниченко О.В. Визначальні функції системи національної економічної безпеки. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2007. № 12. С. 8–12.
9. Тропіна, В. Б., Губенко І. В. Економічна безпека: теоретичні аспекти дослідження. *Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1 : Економіка*. 2010. № 2 (10). С. 16-22.
10. США. Экономика. Политика. Идеология: Стратегия национальной безопасности США (перевод документа) // США ЭПИ. 1994. № 11. С. 16.
11. Крамаренко К.М., Бойчук М.П. Теоретичні аспекти національної економічної безпеки. [Електрон. наук. фах. вид]. 2017. № 8. С. 165–168. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/28.pdf
12. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. К.: Лібра, 2003. 280 с.
13. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна і національна безпека держави. *Економіка України*. 1994. № 2. С. 51–56.
14. Іванова Н.С., Коваль М. Вплив легалізації злочинних доходів на рівень економічної безпеки України. *Торгівля і ринок України*. №2 (48). 2020. С.9-16
15. Іванова Н.С. Діагностика економічної безпеки Донецького економічного регіону. *Економіка і організація управління*. Вінниця, 2020. №4 (40). С.
16. Антикризове управління економічним розвитком регіонів : колективна монографія / за ред. Н. С. Іванової. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 226 с. URL:<http://elibrary.donnuet.edu.ua/id/eprint/1340>
17. Іванова Н.С. Прогнозування економічної безпеки регіонів для забезпечення безпеки національної економіки: монографія. Кривий Ріг : ФОР Чернявський Д.О., 2018. 381 с. URL: <http://elibrary.donnuet.edu.ua/id/eprint/1340>

18. Маргасова В. Г. Система забезпечення стійкості національної економіки та її безпеки: теорія, методологія, практика управління : моногр. Чернігів : Десна Поліграф, 2014. 416 с.
19. Маргасова В.Г. Еволюція концепцій стратегічного управління забезпеченням економічної безпеки та регулювання стійкого розвитку економіки. – С. 96-112 / Т.В. Клименко, В.Г. Маргасова // Шкарлет С.М. та ін. Теоретичні та прикладні аспекти сталого розвитку: функціональний, галузевий і регіональний вектори : [монографія]. К.: Кондор-Видавництво, 2015. 316 с.
20. Маргасова В.Г. Економічна безпека регіону та її вплив на конкурентоспроможність економіки України. *Глобальне управління та економіка: науковий журнал*. 2015. №1(1). С. 206-211.
21. Богма О.С., Болдуєва О.В. Теоретична сутність поняття економічної безпеки країни. *Регіональний збірник наукових праць з економіки Донецького державного університету управління*. 2016. Випуск 1 (47). С. 16–20.
22. Богма О.С., Кушинова Н.Г. Стратегія економічної безпеки в ринкових умовах господарювання. Теоретико-методичні та прикладні засади забезпечення фінансової безпеки [монографія. / за ред. А.В. Череп]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. С. 99–107.
23. Богма О.С., Болдуєва О.В. Систематизація складників економічної безпеки країни. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Випуск 18. Частина 1. С. 43–46.
24. Богма О. С. Аргументування та розвиток сутності та змісту економічної безпеки як наукової категорії в різних економічних школах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 20. С. 28-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_20_8
25. Рожков В.О. Підходи до визначення сутності поняття економічної безпеки. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2016. Вип. 10. – С. 478-480.
26. Корчевська Л. Міжнародний досвід формування інституціонально-правової основи безпекознавства. *Міжнародна економічна політика*. 2016. № 1. С. 74-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2016_1_6
27. Гоббс Т. Сочинения: в 2 т.: пер. с англ. / сост. В.В. Соколов. – М.: Мысль, 1982. – Т. 1. – 621 с.; 1991. – Т. 2. – 731 с.
28. Buzan B. *People, State and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Chapel Hill. 1983. 273 p.
29. Morgenthau H.J. *Dilemmas of Politics*. Chicago. 1958. 380 p.
30. Maul H.W. *Energy, Minerals and Western Security*. Baltimore: Md, Johns Hopkins Univ. Press. 1984. 431 p.
31. Olvey L.D., Golden J.R., and Kelly R.C. *The economies of state safety*. Avery Publishing Group, New York, USA. 1984. 404 p.
32. Kupiecki R. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP 2014 jako instrument polityki państwa. Uwarunkowania zewnętrzne i aspekty procesowe*. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/03/KUPIECKI_33-2015.pdf. 9
33. Lima Laura. *Worlding Brazil: Intellectuals, Identity and Security*. NY. 2015. P. 179.

34. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави : [підручник для осіб, що навчаються за фахом «службовець державного управління»] / Г. Пастернак-Таранушенко ; за ред. Б. Кравченка. – К. : Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України. – 1994. – 140 с.
35. Чубукова О. Ю., Воронкова Т. Є. Система економічної безпеки (екосистейт): сутність, структура. *Ефективна економіка* № 2, 2014
36. Фоміна М.В., Мішина І.Г. Глобальна економічна безпека: сутність і тенденції. URL: <http://www.library.donduet.edu.ua/zbirnik-naukovikh-prats-torgivlya-i-rinok-ukrajini.html>
37. Конспект лекцій з дисципліни «Фінансова безпека» освітньо-професійної програми другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 071 «Облік і оподаткування»/ Укладач Ткаченко І.П. Кам'янське: ДДТУ, 2017. 260 стор
38. Національні інтереси та цінності: безпековий вимір. URL: https://matrix-info.com/natsionalni-interesy-ta-tsinnosti-bezpekovyj-vymir/#_ftn5
39. Кравчук Н.Я., Колісник О.Я., Мелих О.Ю. Фінансова безпека: Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Вектор, 2010. 277 с
40. Гай–Нижник П. П, Чупрій Л. В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 84. С. 465-471. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_84_120
41. Акімова Л. М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 10, 2016. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247>
42. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист. *Актуальні проблеми економіки*. 2001. № 1-2. С. 18-24.
43. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України URL: http://www.me.gov.ua/control/publish/article?art_id=97980.
44. Ладюк О. Д. Фінансова безпека: характеристика складників. *Ефективна економіка*. № 11, 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5280>
45. Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» [Електронний ресурс]. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zwebn/webproc417pf3511=40276>
46. Кулеба Д. Україна як гарант світової продовольчої безпеки. URL: <https://zn.ua/ukr/economic-security/hoduj-i-vladaruj.html>
47. Draft Declaration of the World Summit on Food Security. World Summit on Food Security. Rome, 16–18 November 2009. URL: http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/Summit/Docs/Declaration/WSFS09_Draft_Declaration.pdf/ (дата звернення: 01.12.2020)
48. Матвійчук Н. Загрози енергетичній безпеці України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 1. С. 118-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2018_1_19
49. Огляд енергетичного сектору України: інституції, управління та політичні засади. OECD. 2019. 78 с. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Огляд-енергетичного-секторуУкраїни-UKR.pdf> (Дата звернення: 16.10.2020).

50. Матвійчук Н. В. Зовнішньоекономічна безпека України в умовах кризових явищ. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153580586.pdf>
51. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с.
52. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 152 с
53. Урсакий Ю. А. Тіньова економіка: чинники тінізації та шляхи детінізації. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки.* - 2018. Вип. 1-2. С. 44-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2018_1-2_8.
54. Указ президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». №392/2020
55. Декларація щодо регіоналізму в Європі / Асамблея Європейських Регіонів. – 1996. – 12 с.
56. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р (зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
57. Про стимулювання розвитку регіонів. Закон України. ВВР України, 2005 № 51 ст. 548/ остання редакція від 10.06.2012 р.
58. Сукрушева Г. О. Теоретичні аспекти поняття «економічна безпека регіону». *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* 2015. № 3. С. 231-238.
59. Агапова Т. Н. Методика и инструментарий для мониторинга экономической безопасности региона. *Вопросы статистики.* 2001. № 2. С. 45.
60. Чернова Н. Л. Адаптивні моделі оцінки та аналізу економічної безпеки регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / Н. Л. Чернова. – Харків. – 2003. – 19 с.
61. Лойко В. В. Методичні аспекти регіональної діагностики рівня економічної безпеки. *Ефективна економіка.* 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_26
62. Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М. Ефективність соціально-економічного розвитку та економічна безпека регіону (на прикладі Закарпатської області); аналіт. доп. К.: НІСД. 2013. 32 с.
63. Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання економічної безпеки держави. *Банківська справа.* 2011. №4 . С. 13-32.
64. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін.] / за ред. В.М. Гейця. – Харків: ІНЖЕК. – 2006. – 240 с
65. Сумин В.А. Устойчивость системы управления предприятием в условиях его экономической безопасности. *Материалы международной научнопрактической конференции.* Донецк: Дон НТУ. 2001. С.159–161.
66. Калетнік Г., Козловський С., Козловський В. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави. *Економіка України.* 2012. № 7. С. 16-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_7_3

67. Матейко С.В. Формування економічної стійкості аграрних підприємств: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.02. Запоріжжя: Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». 2005. 22 с.

68. Соціально-економічні процеси: методологія дослідження та управління їхнім розвитком [Текст] / П. В. Мельник [та ін.] ; Державна податкова адміністрація України, Академія держ. податкової служби України. – Ірпінь : [б.в.] – 2000. – 451 с.

69. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>

70. World Competitiveness Yearbook [Електронний ресурс] / IMD, 2018. URL: <http://https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-competitiveness-ranking-2018/>

71. Захарченко С. В. Научно-методические основы оценки конкурентоспособности регионов Украины в национальном и международном измерении при формировании инновационной модели развития. Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу : монографія в 4 т. / под общ. ред. В. И. Дубницкого, И. П. Булева. Донецк : Юго-Восток. 2011. Т. 2. С. 103-139.

72. Чернега О. Б., Білозубенко В.С., Бондаренко І.С. Інноваційна компонента конкурентоспроможності економіки України : монографія. Донецьк : Ноулідж, Донецьке відділення, 2010. 327 с.

73. Іванова О. Ю. Термінологічний апарат регіонального саморозвитку. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку.* 2015. № 819. С. 410-419. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2015_819_54

74. Беляевская-Плотник Л. А., Сорокина Н. Ю. Подходы к оценке уровня экономической интеграции регионов в системе национальной экономической безопасности. *Экономические науки.* 2017. № 6 (151). С. 39-42. URL: http://ecsn.ru/files/pdf/201706/201706_39.pdf

75. Іванова Н.С. Системотворчі елементи регіональної економічної безпеки. *Економічний простір.* 2017. № 128. С. 43–51.

76. Про місцеві державні адміністрації / Закон України // ВВР України № 20-21. – 1999. – ст. 190.

77. Варналій З. С., Онищенко С. В., Маслій О. А. Механізм попередження загроз економічній безпеці України. *Економічний часопис-XXI.* 2016. № 159. С. 20-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2016_159_5

78. Стеценко С. П. Закономірності формування мезоекономічного рівня економічної безпеки. *Ефективна економіка.* 2013. №3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2495>.

79. Волощенко Л. М. Оцінка динамічної стійкості фінансової системи країни і регіону. *Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво.* 2013. № 2. С. 40-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2013_2_10

80. Іванюта Т. М., Заїчковський А.О. Економічна безпека підприємства: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр учбової літератури. 2009. 258 с.

81. Лебедко С. А. Систематизація теоретичних підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства». *Ефективна економіка.* 2015. №11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4512>

82. Манів З.О. Економіка підприємства : [навч. посіб.] / З.О. Манів, І.М. Луцький. – [2-е вид., стер.]. – К. : Знання, 2006. – 580 с. – (Вища освіта ХХІ століття)
83. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : [монографія] / Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
84. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. Львів, 2011. 380 с
85. Ковальов Д., Плетнікова І. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства. *Економіка України*. 2000. № 4. С. 35-40.
86. Линник О.І., Артеменко Н.В. Стратегія економічної безпеки підприємства як фактор зменшення впливу зовнішніх та внутрішніх загроз. *Вісник НТУ „ХПІ”*. Серія: *Технічний прогрес і ефективність виробництва*. Х.: НТУ „ХПІ”. 2013. № 67 (1040). С. 159-169
87. Роженко О. В. Стратегії економічної безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості* № 51, 2015. С. 51-55
88. Лысенко Ю. Г. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю. Г. Лысенко, Лопатовський В. Г. Поняття, класифікація ризиків та методи боротьби з ними / В.Г. Лопатовський // *Вісник Технологічного університету Поділля*. -2004. - №4.4. 1.Т. 1.-С. 177-180.
89. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / укл. І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012 – 256с
90. Сисоліна Н. П. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / укл. Н. П.Сисоліна. Кіровоград: КНТУ, 2014 – 226с.
91. Мігус, І.П. Корпоративне управління в системі економічної безпеки акціонерних товариств України: монографія. / І.П. Мігус, Л.М. Худолій, М.П.Денисенко, С.П. Міхно. Черкаси: ТОВ «Маклаут». – 2012. – 274 с.
92. Дуб Б. С. Система економічної безпеки підприємства: поняття та структура. *Управління проектами та розвиток виробництва*, 2016, №4(60). С.5-18
93. Пашнюк, Л. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2013. №10(151). С. 93- 96.
94. Кравчук А.Ю., Кліменко Т.Л. Система управління методичним забезпеченням економічної безпеки на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2010. № 9.
95. Небава М. І., Міронова Ю. В. Економічна безпека підприємства. Вінниця : ВНТУ, 2017. 75 с. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/33nebava_ekonomichna_bezpeka_pidpriyemstva/index.html
96. Берляк Г.В. Інвестиційні ризики та невизначеність в умовах глобалізаційних змін: обліково-аналітичний підхід. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації: міжн. зб. наук. праць (Камянець Подільськ, 20 квітня 2014). Камянець Подільськ, 2014. С.38-41.
97. Зеркалов, Д.В. Безпека комерційної діяльності. У двох книгах. Книга друга: Захист. Довідник.- К.: Основа, 2006. – 800 с.

98. Маркіна І.А., Потапюк І.П. Загрози економічній безпеці підприємства: теоретичний аспект. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки.* 2017. Вип. 33. С. 130-137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2017_33_19.

99. Роженко О.В. Лекції з дисципліни «Управління економічною безпекою підприємства»[Текст] / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. ТуганБарановського, каф. підприємництва і торгівлі; уклад. О.В. Роженко. – Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2016. – 136с.

100. Лойко, В. В. Загрози економічній безпеці промислового підприємства: сутність та класифікація. *Ефективна економіка* № 10, 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4372>

101. Нусінова О. В. Класифікація складових безпеки підприємства на основі аналізу загроз. *Бізнес Інформ.* 2011. №8. С. 96–99.

102. Петренко Л. М., Іванова Л. І. Загрози економічній безпеці підприємства. *Економіка та підприємництво : зб. наук. пр.* ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2017. Вип. 38. С. 270–283.

103. Литовченко О. Ю. Конспект лекцій з дисципліни «Комплексне забезпечення фінансово-економічної безпеки» (для студентів денної і заочної форм навчання освітнього рівня магістр спеціальності 073 – Менеджмент) / О. Ю. Литовченко ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 197 с.

104. Економічна безпека підприємств: Підручник / Ортинський В.Л., Керницький І.С., Живко З.Б. та ін.; – К.: Алерта, 2011. – 704 с.

105. Картузов Є.П. Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, зміст, значення і функціональні аспекти. *Актуальні проблеми економіки.* 2012. № 8(134). С. 172–181.

106. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / укл. І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012 – 256 с

107. Тарасенко Н.В., Економічний аналіз. Навчальний посібник / Н.В.Тарасенко. – Львів: «Новий світ – 2000», 2008. – 344 с. – С.28.

108. Залунін В.Ф. Показники і індикатори економічної безпеки підприємства. *Інноваційна економіка*, 3'2013, С. 325-328..

109. Ортинський В.Л., Керницький І.С. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2009. 544 с.

110. Сич О. А., Калічак І. І. Дискримінантний аналіз і його застосування в прогнозуванні банкрутства підприємства. *Молодий вчений.* 2017. № 2. С. 333-339. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_2_80

111. Івахненко В. М. Курс економічного аналізу: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. - К.: КНЕУ, 2000. - 263 с.

112. Кононенко О. Аналіз фінансової звітності. Харків : Фактор, 2002. 144с.

113. Соломіна Г.В. Забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства: навчальний посібник. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. 234 с

114. Андрушків Б.М., Малюта Л.Я. Економічна та майнова безпека бізнесу: навчальний посібник. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. 180 с.

115. Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 1 (91). С. 98-103.
116. Картузов Є. П. Вплив ризиків і загроз на стан фінансової безпеки підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 9. С. 115-124.
117. Демченко І. В. Фінансова безпека аграрних суб'єктів господарювання. *Науковий вісник: Фінанси. Банки. Інвестиції*. 2013. № 4. С. 54-60.
118. Шлемко В. Т. Економічна безпека: сутність та напрямки забезпечення: Монографія/ В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. - К. : НІСД, 2010. - 144 с.
119. Картузов Є. П. Методи оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 10. С. 115-123.
120. Іванова Н. С. Еволюція та сучасне трактування системи економічної безпеки підприємства. *Економічний простір*. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2010. №44. Том I. С. 225 - 231.
121. Іванова Н. С. Аналіз рівня фінансової безпеки промислових підприємств. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління: Серія «Економіка»*. Т. 13. Вип. 238. Донецьк, 2012. С.187-194
122. Іванова Н. С. Застосування економіко-математичного моделювання при дослідженні ефективності системи економічної безпеки агропромислових підприємств. *Сталий розвиток економіки*. Університет економіки і підприємництва. Хмельницький, 2011. № 4. С. 54-60.
123. Іванова Н.С. Оцінка ефективності системи економічної безпеки агропромислових підприємств [Текст]: автореф. дис ... канд. екон. наук. – Дніпропетровськ, 2011. – 20 с.
124. Іванова Н. С. Стратегічні орієнтири забезпечення економічної безпеки регіонів. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія : Економічні науки*. 2019. №1 (70). С. 12-24. URL: http://elibrary.donnuet.edu.ua/1840/1/Ivanova_article_20_03_2019.pdf
125. Іванова Н.С., Маловичко С.В. Оцінка рівня економічної безпеки регіонів України. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія : Економічні науки*. Кривий Ріг, 2019. №2 (71). С. 9-19. URL: http://elibrary.donnuet.edu.ua/1837/1/Ivanova_article_08_10_2019.pdf
126. Іванова Н.С., Чернега О.Б. Механізм забезпечення економічної безпеки національної економіки в системі державного управління: регіональний аспект. *Торгівля і ринок України*. №2 (46). 2019. С. 26-34. URL: http://elibrary.donnuet.edu.ua/1841/1/Ivanova_article_25_10_2019.pdf
127. Обґрунтування стратегічних напрямів підвищення рівня економічної безпеки регіонів (за даними Дніпропетровської області). *Проблеми і перспективи економіки та управління*. Чернігів, 2019. №4. С.255-264. URL: <https://ppeu.stu.cn.ua/tmppdf/663.pdf>
128. Коверза В.С., Гейер Е.С., Неівестна О.В., Шендригоренко М.Т., Іванова Н.С. Роль і значення фінансового потенціалу в діяльності підприємства. *Торгівля і ринок України*. Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. 2020. №2 (48).– 43-49

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1 Індикатори та порогові значення індикаторів фінансової безпеки України

1. Банківська безпека			
1.1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	прострочена заборгованість за кредитами, млн. гривень / кредити надані, млн. гривень x 100	Основні показники діяльності банків України, Національний банк
1.2	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	кредити, надані резидентам, млн. гривень / депозити, залучені депозитними корпораціями від резидентів, млн. гривень x 100	Грошово-кредитна статистика, Національний банк
1.3	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	-	- " -
1.4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	(кредити, надані резидентам строком від 1 до 5 років, млн. гривень + кредити, надані резидентам строком понад 5 років, млн. гривень) / (депозити, залучені від резидентів строком від 1 до 5 років, млн. гривень + депозити, залучені від резидентів строком понад 5 років, млн. гривень)	- " -
1.5	Рентабельність активів, відсотків	-	Основні показники діяльності банків України, Національний банк
1.6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	-	Звітна форма та довідкові дані з компіляції індикаторів фінансової стійкості, Національний банк
1.7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків	обсяг активів п'яти найбільших банків за розмірами активів, млн. гривень / активи банків, усього, млн. гривень	Дані фінансової звітності банків України, Національний банк
2. Безпека небанківського фінансового ринку			
2.1	Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків	валові страхові премії, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100	Основні показники страхового ринку, Нацкомфінпослуг
2.2	Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	-	Звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, НКЦПФР
2.3	Рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи (далі - ПФТС), кількість критичних відхилень (-10 відсотків)	$\sum_{t=1}^T K_t$ <p>де</p> $K_t = \begin{cases} 0, & \text{Tr ПФТС} \geq 90 \text{ відсотків} \\ 1, & \text{Tr ПФТС} < 90 \text{ відсотків} \end{cases}$ <p>при Tr ПФТС = індекс ПФТС_t / індекс ПФТС_{t-1} x 100, t - кожна п'ятниця періоду</p>	Індекс ПФТС (історія), ПФТС

2.4	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків	обсяг надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній (крім страхування життя), млн. гривень / загальний обсяг надходжень страхових премій, млн. гривень	Основні показники страхового ринку, Нацкомфінпослуг
3. Боргова безпека			
3.1	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	обсяг державного та гарантованого боргу, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100	Статистичні матеріали по стану державного боргу України, Мінфін експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт України" (видання Держстату)
3.2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків	обсяг валового зовнішнього боргу, млн. доларів США x середній курс гривні до долара США / ВВП, млн. гривень x 100	Валовий зовнішній борг України, Національний банк
3.3	Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі - ОВДП) на первинному ринку, відсотків	-	Дохідність ОВДП на первинному ринку, Національний банк
3.4	Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	-	Група індексів: EMBI+, Інформаційне агентство Cbonds
3.5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	обсяг офіційних резервних активів, млн. доларів США / обсяг валового зовнішнього боргу, млн. доларів США x 100	Огляд депозитних корпорацій, Національний банк [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44579 Валовий зовнішній борг України, Національний банк
4. Бюджетна безпека			
4.1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	дефіцит державного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100	Показники виконання Державного бюджету України, Мінфін експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт України" (видання Держстату)
4.2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	(дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн. гривень - дефіцит зведеного бюджету, млн. гривень) / ВВП x 100	Показники виконання Державного бюджету України, Мінфін World economic outlook, Міжнародний валютний фонд експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт України" (видання Держстату)
4.3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	доходи зведеного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100	World economic outlook, Міжнародний валютний фонд експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт України" (видання Держстату)
4.4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного	(обслуговування державного боргу, млн. гривень + погашення державного боргу, млн. гривень) / доходи державного бюджету, млн.	Показники виконання Державного бюджету України, Мінфін

	бюджету, відсотків	гривень x 100	
5. Валютна безпека			
5.1	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у поточному періоді, середній за період / офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у відповідному періоді попереднього року, середній за період	Середній курс гривні, Національний банк
5.2	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, станом на кінець періоду - форвардний курс національної грошової одиниці до долара США, станом на кінець періоду	Обмінний курс, Національний банк Група індексів: NDF UAH/USD
5.3	Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	-	Монетарний огляд, Національний банк
5.4	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	кредити, надані резидентам у іноземній валюті, млн. гривень / кредити, надані резидентам, млн. гривень x 100	Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України), Національний банк
5.5	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. доларів США	обсяг валюти, проданої населенню, млрд. доларів США - обсяг валюти, купленої банками в населення, млрд. доларів США	Основні тенденції валютного ринку, Національний банк
5.6	Рівень доларизації грошової маси, відсотків	(переказні депозити в іноземній валюті, млн. гривень + інші депозити в іноземній валюті, млн. гривень + цінні папери, крім акцій в іноземній валюті, млн. гривень) / грошова маса (М3) x 100	Огляди депозитних корпорацій, Національний банк
6. Грошово-кредитна безпека			
6.1	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (М0/М3), відсотків	готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (М0), млн. гривень / грошовий агрегат М3 (грошова маса), млн. гривень x 100	Огляди депозитних корпорацій, Національний банк
6.2	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім Національного банку), відсоткових пунктів	процентні ставки за кредитами, наданими резидентам, відсотків - процентні ставки за депозитами, залученими депозитними корпораціями від резидентів, відсотків	Процентні ставки рефінансування банків Національним банком України, Національний банк
6.3	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті,	середньозважена процентна ставка за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відсотки - індекс споживчих цін (до	Процентні ставки рефінансування банків Національним банком України, Національний банк експрес-випуск "Індекси цін" (видання Держстату)

	відносно індексу споживчих цін, відсоткових пунктів	відповідного періоду попереднього року)	
6.4	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	споживчі кредити, надані домогосподарствам / кредити, надані резидентам x 100	Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України), Національний банк
6.5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), відсотків	кредити, надані в іноземній валюті на термін понад 5 років / офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у поточному періоді, середній за період / офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у відповідному періоді попереднього року, середній за період + кредити, надані в національній валюті / кредити, надані резидентам x 100	Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України), Національний банк Середній курс гривні, Національний банк
6.6	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд. доларів США	-	розрахунки Мінекономрозвитку відповідно до Тимчасової методики комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України (наказ Мінекономіки від 05.05.2008 № 149)

Таблиця А.2 – Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки.

7. Продовольча безпека			
№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
7.1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	-	статистичний збірник "Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України" (видання Держстату)
7.2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, відсотків	обсяг виробництва м'яса та м'ясних продуктів, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання м'яса та м'ясних продуктів у розрахунку на одну особу, кг	- " -
7.3	Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, відсотків	обсяг виробництва молока та молочних продуктів, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання молока та молочних продуктів у розрахунку на одну особу, кг	статистичний збірник "Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України" (видання Держстату)
7.4	Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, відсотків	обсяг виробництва яєць, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання яєць у розрахунку на одну особу, шт.	- " -
7.5	Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, відсотків	обсяг виробництва олії, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання олії у розрахунку на одну особу, кг	- " -
7.6	Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, відсотків	обсяг виробництва цукру, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання цукру у розрахунку на одну особу, кг	- " -
7.7	Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, відсотків	обсяг виробництва картоплі, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання картоплі у розрахунку на одну особу, кг	- " -
7.8	Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, відсотків	обсяг виробництва овочів та продовольчих баштанних культур, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання овочів та продовольчих баштанних культур у розрахунку на одну особу, кг	- " -
7.9	Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	обсяг виробництва зернових і зернобобових культур, тис. тонн / чисельність наявного населення, тис. осіб	- " -
7.10	Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, відсотків до споживання	наявність зернових культур, тис. тонн / (усього ресурсів зернових і зернобобових культур, тис. тонн -	статистичний бюлетень "Наявність і надходження зернових та олійних культур на

		експорт зернових та зернобобових культур, тис. тонн) x 100	підприємства, що займаються їх зберіганням та переробкою" (видання Держстату) статистичний збірник "Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України" (видання Держстату)
7.11	Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, відсотків	100 - частка продажу продовольчих товарів, які вироблені на території України, через торговельну мережу підприємств, відсотків	Частка продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торговельну мережу підприємств, Держстат [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця А.3 – Методика визначення основних індикаторів енергетичної безпеки.

3. Енергетична безпека			
3.1	Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, відсотків	(загальне постачання первинної енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту - імпорт, тис. тонн нафтового еквіваленту) / загальне постачання первинної енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту x 100	експрес-випуск "Енергетичний баланс України" (видання Держстату)
3.2	Рівень імпоротної залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, відсотків	імпорт за домінуючим ресурсом у постачанні первинної енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту / загальне первинне постачання за домінуючим ресурсом у постачанні первинної енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту x 100	- " -
3.3	Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, відсотків	обсяг імпорту за домінуючою країною за групою 27 "Палива мінеральні; нафта та продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні" , млн. доларів США / загальний обсяг імпорту за групою 27 "Палива мінеральні; нафта та продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні", млн. доларів США x 100	Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу, Держстат [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3.4	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків	-	статистичний бюлетень "Основні засоби України" (видання Держстату)
3.5	Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до валового внутрішнього продукту (далі - ВВП), відсотків	капітальні інвестиції за видом економічної діяльності "Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води", млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100	експрес-випуск "Капітальні інвестиції в Україні" (видання Держстату) експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт України" (видання Держстату)
3.6	Енергоємність ВВП, кг умовного палива/гривень	-	розрахунки Держенергоефективності відповідно до Методики розрахунку показника енергоємності валового регіонального продукту (наказ Держенергоефективності від 21.07.2011 № 63)
3.7	Запаси природного газу, місяців споживання	запаси природного газу, млн. куб. метрів / споживання природного газу, млн. куб. метрів / 12 місяців	Звіт про залишки і використання енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти, Держстат [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua Використання енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти, Держстат [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

			http://www.ukrstat.gov.ua
3.8	Запаси кам'яного вугілля, місяців споживання	запаси кам'яного вугілля, млн. тонн / споживання кам'яного вугілля, млн. тонн / 12 місяців	Звіт про залишки і використання енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти, Держстат [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua Використання енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти, Держстат [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
3.9	Частка відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії, відсотків	(постачання гідроенергії, тис. тонн нафтового еквіваленту + постачання вітрової, сонячної енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту + постачання біопалива та відходів, тис. тонн нафтового еквіваленту) / загальне постачання первинної енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту x 100	експрес-випуск "Енергетичний баланс України" (видання Держстату)
3.10	Частка втрат при транспортуванні та розподіленні енергії, відсотків	втрати при транспортуванні та розподіленні енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту / загальне постачання первинної енергії, тис. тонн нафтового еквіваленту x 100	- " -

Система показників для оцінки поточного рівня економічної безпеки підприємства

Підсистеми показників, що характеризують результати діяльності підприємства, зокрема:	Назва показника	Розрахункова формула
фінансово-економічну стійкість підприємства	Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	Власний капітал (П1 + П2) / Валюта балансу
	Коефіцієнт фінансового ризику	$(П3 + П4 + П5) / (П1 + П2)$
	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Грошові кошти та їх еквіваленти / (поточні зобов'язання + ДМП)
	Коефіцієнт швидкої (термінової) ліквідності	$((\text{Оборотні активи} - \text{Запаси}) + \text{ВМП}) / (\text{Поточні зобов'язання} + \text{ДМП})$
	Коефіцієнт поточної ліквідності (покриття)	$(\text{Оборотні активи} + \text{ВМП}) / (\text{Поточні зобов'язання} + \text{ДМП})$
	Коефіцієнт маневреності	$(П1 + П2 - А1) / (П1 + П2)$
стабільність та безперервність виробничої діяльності підприємства	Коефіцієнт оборотності оборотних активів	Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції / Середній розмір оборотних активів
	Тривалість одного обороту оборотних активів	Відношення кількості днів в періоді, який аналізується, до коефіцієнта оборотності
	Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	Собівартість реалізованої продукції
	Адміністративні витрати, тис. грн	Адміністративні витрати
	Витрати на збут, тис. грн	Витрати на збут
	Матеріальні витрати, тис. грн	Матеріальні витрати
	Витрати на оплату праці, тис. грн	Витрати на оплату праці
	Матеріалоємність	Матеріальні витрати / Виручка від реалізації продукції
	Енергоємність	Витрати на тепло- та електроенергію / Виручка від реалізації продукції
	Виробничий потенціал	Основні засоби + незавершене виробництво + виробничі запаси
	Фондоозброєність праці	Залишкова вартість основних засобів / Чисельність робітників
	Трудомісткість	Фонд робочого часу / Виручка від реалізації продукції
ефективність використання ресурсів підприємства	Рентабельність продажу, %	Валовий прибуток / Чистий дохід від реалізації продукції
	Рентабельність активів, %	Чистий дохід / Активи підприємства
	Сума вивільнених коштів у процесі прискорення оборотності оборотних активів	$(\text{Тривалість одного обороту в звітному періоді} - \text{Тривалість одного обороту в базисному періоді}) / \text{Одноразовий об'єм реалізації продукції}$
	Коефіцієнт придатності нематеріальних активів	Відношення залишкової вартості НА до первісної вартості НА
	Коефіцієнт зношеності нематеріальних активів	Відношення зношеності НА до первісної вартості НА
	Фондовіддача	Дохід (виручка) від реалізації продукції / Середньорічна вартість основних засобів

	Показник виходу придатного продукту з використаної сировини	Готова продукція / Матеріальні витрати
	Коефіцієнт зношеності основних засобів (ОЗ)	Сума зношеності ОЗ / Первісна вартість ОЗ
	Коефіцієнт придатності основних засобів	Залишкова вартість ОЗ / Первісна вартість ОЗ
	Рентабельність за операційною діяльністю, %	Дохід від операційної діяльності / чистий дохід від реалізації продукції
	Коефіцієнт затоварювання готовою продукцією	Готова продукція / Виручка від реалізації продукції
	Коефіцієнт плинності кадрів	Кількість звільнених за всіма причинами / Середньообліковий склад персоналу
	Коефіцієнт динаміки середньооблікового складу персоналу	(Прийнято – Вибуло) / Середньообліковий склад персоналу
	Питома вага простоїв у фонді робочого часу	Простої / Фонд робочого часу
	Питома вага неявок у зв'язку з переведенням на скорочений робочий день у фонді робочого часу	Неявки в зв'язку з переведенням на скорочений робочий день / Фонд робочого часу
	Питома вага неявок з дозволу адміністрації в фонді робочого часу	Неявки з дозволу адміністрації / Фонд робочого часу
	Питома вага працівників, які підвищили кваліфікацію	Чисельність працівників, які підвищили кваліфікацію / Середньообліковий склад персоналу
	Продуктивність праці	Дохід (виручка) від реалізації продукції / Середньообліковий склад персоналу
	Темп зростання персоналу	Чисельність персоналу в звітному періоді / чисельність персоналу в попередньому періоді
	Коефіцієнт придатності нематеріальних активів	Відношення залишкової вартості НА до первісної вартості НА
	Коефіцієнт зношеності нематеріальних активів	Відношення зношеності НА до первісної вартості НА

Навчальне видання

Іванова Наталя Сергіївна

Економічна безпека

Навчальний посібник

Підписано до друку
Формат 60×84/8. Ум. др. арк. 8

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
вул. Трамвайная, 16, м. Кривий Ріг, 50000
ДК № 4929 від 07. 07. 2015 р.